

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Võrdleva õigusteaduse õppetool

Kaisa-Karoliina Kokk

**ALAEALISTE KOMISJONI VÕIMALUSED ALAEALISE TEISESE
STIGMATISEERIMISE ÄRAHOIDMISEL**

Magistritöö

Juhendaja
dr iur Silvia Kaugia

Tartu
2015

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Stigmatiseerimise mõiste ja liigid.....	7
1.1. Stigmatiseerimise mõiste	7
1.2. Stigmatiseerimise liigid	9
1.2.1. Esmane stigmatiseerimine.....	9
1.2.2. Teisene stigmatiseerimine	11
1.2.3. Stigmatiseerimine seotuse tõttu.....	12
1.2.4. Väline stigmatiseerimine.....	13
1.2.5. Sisemine stigmatiseerimine.....	14
2. Hälbiv käitumine alaealiste stigmatiseerimise põhjusena läbi oluliste mõjutajate prisma... 16	
2.1. Hälbekäitumine ja stigmatiseerimisteooria.....	16
2.2. Alaealisus Eesti seadusandluse mõttes	20
2.3. Alaealise hälbiva käitumise olulised mõjutajad.....	23
2.3.1. Alaealise hälbiva käitumise seos perekonnaga	23
2.3.2. Alaealise hälbiva käitumise seos eakaaslastega	25
2.3.4. Alaealise hälbiva käitumise seos kooliga.....	27
2.3.5. Alaealise hälbiva käitumise seos individuaalsete omadustega	28
2.4. Alaealise „välja kasvamine“ hälbivast käitumisest.....	29
3. Alaealiste Komisjonide seaduslik raamistik ja tegevus.....	30
3.1. Alaealiste Komisjonide seaduslik raamistik	30
3.2. Alaealiste Komisjonide tegevus.....	33
3.2.1. Menetluse algus Alaealiste Komisjonis	33
3.2.2. Mõjutusvahendite valimine	35
3.2.3. Mõjutusvahendite sobivuse hindamine	37
3.2.4. Mõjutusvahendite tõhususe kontrollimine	51
4. Küsitlus Alaealiste Komisjoni töötajate seas.....	53
4.1. Uurimuse eesmärk, metoodika ja valim	53
4.2. Uuringu tulemuste analüüs ja järeldused	54
Kokkuvõte	70
Resümee	74
Kasutatud materjalid.....	82
Kasutatud kirjandus	82

Kasutatud normatiivmaterjal.....	88
Kasutatud kohtulahendid	89
Lisad	91
LISA 1. Küsimustik vastuste kokkuvõttega	91

Sissejuhatus

Täna on aktsepteeritud asjaolu, et kuritegevus ja muu õigusvastane käitumine on paratamatult ühiskonna lahutamatuks osaks. Võitlus selle vastu on järjepidev, ent siiani ei ole suudetud õigusvastast käitumist kaotada. Seetõttu on ühiskond ette näinud teatud meetmed ja mõjutusvahendid ühiskondlikult mitteaktsepteeritud käitumise kontrolli all hoidmiseks.

Õigusvastane käitumine ei ole võõras ka noortele. Tänapäevases alaealiste karistusõiguses on leitud, et karistuse mõju kuritegevuse vähendamisele on väike, mistõttu keskendutakse karistamise asemel noorte kasvatamisele ja resotsialiseerimisele.

Eesti õiguses toimib alaealiste sanktsioonisüsteem kolmeastmelise mudeli alusel. Esiteks võib kohus mõista alaealise süüdi karistusseadustiku (KarS)¹ alusel süüteo toimepanemise eest ning teda karistada. Samas, kui kohus jõuab järeldusele, et alaealist saab mõjutada karistust kohaldamata, võib ta määrata alaealisele KarS-s nimetatud mõjutusvahendi (KarS § 87). Kolmanda võimalusena võib alaealise suhtes kohaldada mõjutusvahendit Alaealiste Komisjon alaealise mõjutusvahendi seaduse alusel². Antud magistritöö keskendubki viimasele ehk Alaealiste Komisjonidele ning nende poolt määratavatele mõjutusvahenditele.

Alaealiste kuriteod on viimastel aastatel näidanud väikest langust³, kuid samas puuduvad asjakohased andmed õigusvastaste tegude toimepanemist vähendavate tegurite kohta. Nimelt ei ole teada, kas õigusrikkumiste toimepaneku arvu vähenemine tuleneb alaealiste üldarvu vähenemisest, politsei võimekusest avastada kuritegusid või on see alaealistele kohaldatud meetmete tulemuslikkuse tagajärg. Kuna alaealiste kuritegevus on ajas muutuv, vajab see järjepidevat analüüsi seadusandluse arenguks. Seetõttu on oluline ka Alaealiste Komisjonide tegevuse efektiivsuse hindamine vajalike muudatuste kaardistamiseks.

Seoses alaealiste kuritegevusega väidavad stigmatiseerimisteooria viljelejad, et kuritegevust põhjustab indiviidile ühiskonna poolt pandud sildi sisemine omaksvõtt. Nimelt väidavad selle teooria pooldajad, et ühiskond paneb teatud käitumisele ja inimesele sildi – näiteks kuritegevus ja kurjategija. Selline tegevus võib tuua kaasa aina uusi ühiskonnapoolseid halvustavaid silte ehk teisest stigmatiseerimise teooria ning süvendada isiku õigusvastast käitumist.

¹ Karistusseadustik. – RT I 2001, 61, 364 ... RT I, 23.12.2014, 16.

² Alaealise mõjutusvahendi seadus. – RT I 1998, 17, 264.

³ A. Ahven jt (koost). Kuritegevus Eestis 2014. Tallinn: Justiitsministeerium 2015, lk 21. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuse_at_2015_0.pdf (10.04.2015).

Lõpuks võibki inimene selle sildi omaks võtta ja käituda vastavalt märgile.⁴ Ka Alaealiste Komisjonis saab nooruk otsuse tegemisel esmase märgistamise osaliseks, s.t ta saab külge probleemse lapse sildi. Alaealise õigusvastase käitumise vältimisel on seejuures oluliseks teisele stigmatiseerimise vältimine, kuna uued sildid võivad süvendada alaealise sisemist stigmatiseeritust.

Magistritöö eesmärk on leida vastus küsimusele kas ja mida saab Alaealiste Komisjon teha, et komisjoni sattunud alaealine ei paneks rohkem toime tegusid, mis tooksid kaasa üha uusi negatiivseid hinnanguid tema käitumisele ehk teisele stigmatiseerimisele.

Magistritöö teemat saab pidada aktuaalseks, kuna alaealiste õigusvastast käitumist peetakse oluliseks sotsiaalseks probleemiks ning uute õigusrikkumise ennetamine noores eas võimaldab ära hoida õigusvastast käitumist täiskasvanuna. Oluline on seejuures püüda minimaliseerida alaealise teisest stigmatiseerimist. Õigusrikkumiste vältimine aitab tagada ühiskonnarahu ja samuti hoida kokku riigi suuri kulutusi õigusrikkujatega tegelemisel ja nende ülalpidamisel.

Tulenevalt töö eesmärgist esitab töö autor hüpoteesi: Alaealiste Komisjonide poolt kohaldatavad mõjutusvahendid ei ole piisavalt efektiivsed.

Magistritöö on liigendatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis avatakse stigmatiseerimise mõiste ning esitatakse stigmatiseerimise liigid.

Töö teises peatükis käsitletakse hälbekäitumist ja stigmatiseerimisteooriat, alaealisust Eesti seadusandluse mõttes ning alaealise hälbiva käitumise olulisi mõjutajaid, kelleks on pere, eakaaslased, kool ja alaealise individuaalsed omadused. Lisaks vaadeldakse alaealise võimalikku "välja kasvamist" hälbivast käitumisest.

Töö kolmandas peatükis keskendutakse Alaealiste Komisjonide seaduslikule raamistikule ja komisjonide tegevusele, m.h menetluse algusele, mõjutusvahendite valimisele, hindamisele ja nende tõhususe kontrollimisele.

Töö neljandas peatükis kontrollitakse läbiviidud empiirilise uurimuse kaudu töö hüpotees ning selgitatakse välja, kas Alaealiste Komisjonidel on piisavad võimalused ära hoida alaealiste edasist õigusvastast käitumist. Empiirilise uuringu sotsioloogilise meetodina

⁴ J. Lacan. Labeling Theory. Encyclopedia of Social Theory. Volume II. G. Ritzer. California: SAGE Publications, Inc 2005, lk 428. Arvutivõrgus: <https://books.google.ee/books?id=mTZ1AwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=et#v=onepage&q&f=false> (01.03.2015).

kasutati ankeetküsitlust. Uuring viidi läbi 10.04.2015-25.04.2015 Alaealiste Komisjonide liikmete seas üle Eesti. Küsitlusele vastas 61 respondenti. Uuringu aluseks olev küsimustik on lisatud koos vastuste kokkuvõtetega käesolevale magistritööle.

Magistritöö koostamisel on peamiste allikadena kasutatud teemakohast erialast kirjandust, alaealistele õigusrikkujatele kohalduvaid õigusakte ning erinevate autorite poolt läbi viidud uuringute tulemusi. Samuti on kasutatud Eesti Noorsootöö Keskuse Alaealiste Komisjonide tegevuste analüüse aastatest 2010-2013 ning autori läbiviidud küsitluse andmeid.

Töö autor avaldab tänu käesoleva magistritöö juhendajale lektor Silvia Kaugia'le ja küsitluses osalenud Alaealiste Komisjonide liikmetele.

1. Stigmatiseerimise mõiste ja liigid

1.1. Stigmatiseerimise mõiste

Eesti õigekeelsussõnaraamat (*edaspidi*: ÕS) defineerib mõistet „stigma“ mitmes erinevas tähenduses. Stigma on nii põletusmärk, tähn (nahal), hingamisava (lüljalgseil), silmtäpp (viburloomadel), tiivatähn (putukail) ning ülekantud tähenduses ka häbimärk, s.t diskrediteeriv tunnus.⁵

Oxford Dictionaries defineerib stigmat kui häbimärki, mida seostatakse konkreetse olukorraga, kvaliteediga või isikuga, nt psüühikahäirega seotud stigma⁶.

Erinevates allikates on stigmatiseerimisele (in k: *labeling, stigmatizing*) viidates kasutatud erinevaid sünonüüme. Nii võib kirjanduses leida stigmatiseerimisega samatähenduslikke termineid nagu märgistamine, sildistamine ja häbimärgistamine.

Termin stigma pärineb kreeka keelest. Kreeklased viitasid eelmainitud terminiga kehalistele märkidele, mida kasutati selleks, et paljastada märgistatud inimese ebatavalist ja madalat moraalselt staatust ühiskonnas. Niisugused märgid põletati või lõigati inimese kehale ja need viitasid sellele, et märgistatu on ori, kurjategija või reetur. Leiti, et märgiga isik on plekiline, rituaalselt saastunud isik, keda tuleb vältida ja seda eriti avalikes kohtades.⁷

Stigma mõiste juures saab välja tuua Ameerika 20. sajandi mõjukama sotsioloogi E. Goffmani kirjeldatud kolme tüüpi stigma:

- 1) kehaline stigma, mis viitab mitmesugustele keha füüsilistele moonutustele;
- 2) stigma kui isiksuse eripära, kus märk tuleneb isiku nõrgast tahtejõust, domineerimisest või ebaloomulikest kirgedest, petlikest ja jäikadest uskumustest ja ebaaususest. Need isikuomaduste kõrvalekalded viitavad psüühikahäirele, vangistusele, sõltuvusele, alkoholismile, homoseksuaalsusele, töötusele, enesetapukatsetele ja radikaalsele poliitilisele käitumisele;

⁵ Eesti Õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Veebiversioon. Arvutivõrgus: <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=stigma&F=M> (28.02.2015).

⁶ Oxford Dictionaries. Arvutivõrgus: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/stigma> (06.03.2015).

⁷ E. Goffman. Stigma and Social Identity. – Deviance. Readings in Theory and Research. koost. H. N. Pontell. New Jersey: Social Pearson Prentice Hall 2005, lk 77.

- 3) grupistigma, mis tuleneb ühest rassist, rahvusest ja religioonist olemisest. Stigma võib levida läbi sugupuu ja kanduda võrdselt kõikidele pereliikmetele.⁸

Eelnevast nähtub, et stigmal on erinevaid vorme, mis viitavad nii isiku välimusele kui ka iseloomujoontele ning nad kõik hõlmavad mingisugust kõrvalekallet nn “normaalsusest”. Mõni isik võib olla märgistatud ka kõigi eelmainitud vormide alusel.

Kaasajal tähendab stigmatiseerimine seda, et kellelegi või millelegi on pandud külge ülekantud tähenduses märk või silt, mis on halvustava tähendusega ning seetõttu ei ole märgistatu täielikult ühiskonnas aktsepteeritud. Märgistatusse suhtutakse kui hälvikusse, kellel on mingisugune kõrvalekalle, mis ei ole tavapärane. Seega eristatakse “normaalseid” “mittenormaalsest”.

Paul Kenkmann kirjeldab stigmat kui situatsiooni, kus füüsilise või vaimse seisundi, haiguse või puude tõttu teisiti väljanägemist, käitumist või maailma tajumist võetakse millegi erakorralisena, sealhulgas enamasti sügavalt halvustavana, puudega või haiget inimest alavääristavana ning mõnedes olukordades koguni karistada lubavana, seega olulise hälbena.⁹ Niisuguses situatsioonis negatiivse märgi külge panemine on märgistatust sõltumatu, sest häbimärgistatakse neid, kes oma välimuse või puude tõttu erinevad sellest, mida ühiskond peab vastaval ajaperioodil “normaalseks”. Selline märgistamine on aga autori arvates ebaõiglane ning seda tuleks vältida.

Siiski ei ole märgistamise põhjus alati sõltumatu märgistatust. Näiteks on stigmatiseerimine seotud kuritegevusega. Ühiskonna poolt on paika pandud teatud reeglid, mida tuleb järgida. Need reeglid erinevad ja arenevad ajas. Kui mingil perioodil on mingi tegevus keelatud, siis võib ta teisel perioodil olla lubatud ja *vice versa*. Kehtivate reeglite rikkumisega kaasneb vastav silt. Kuritegevus kui selline kannab ühiskonnas negatiivset hoiakut, millest tulenevalt on ka kurjategijatesse suhtumine halvustava tooniga. Sellest tuleneb kurjategijale ka vastav häbimärk.

⁸ E. Goffman. Stigma: Notes on the management of spoiled identity. New Jersey: Prentice Hall 1963, lk 7. Arvutivõrgus: <http://www.freelists.org/archives/sig-dsu/11-2012/pdfKhTzvDli8n.pdf> (28.02.2015).

⁹ P. Kenkmann. Hälbekäitumine sotsioloogia vaatekohast. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia: õppematerjale. III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 16.

1.2. Stigmatiseerimise liigid

1.2.1. Esmane stigmatiseerimine

Esmase stigmatiseerimise raames peab autor vajalikuks eristada selle mitteformaalset ja formaalset tasandit.

Autor, nõustudes M. Laine seisukohaga, et „märgistamise põhjustab sotsiaalne kontroll“¹⁰, seob mitteformaalse ja formaalse stigmatiseerimise mitteformaalse ja formaalse sotsiaalse kontrolli põhimõtetega.

Formaalne sotsiaalne kontroll põhineb üldjuhul formaalsetel sotsiaalsetel normidel. Formaalsed normid on õigusnormid, mis on täpselt kirjalikult formuleeritud, nende allikaks on "seadusandja" tahe ja nende täitmist kontrollib kindalt formuleeritud grupp või mehhanism. Need reeglid kehtivad määratud isikute ringile ja kindlate olukordade suhtes.¹¹ Õigusnormi peamiseks eesmärgiks on suunata ja juhtida indiviidide ja ametnike käitumist. Lisaks suurendavad õigusnormid prognoositavust ja suhete stabiilsust ühiskonnas.¹² Formaalset sotsiaalset kontrolli viivad läbi institutsioonid, mille ühiskond on loonud inimeste tegevuseks ja sanktsioonide kohaldamiseks. Nendeks institutsioonideks on mh politsei, kohus ja vanglad, mis moodustavad riigiorganite süsteemi.¹³ Formaalset sotsiaalset kontrolli teostab autori hinnangul ka Alaealiste Komisjon, kelle pädevuses on mõjutusvahendite kohaldamine. Formaalne sotsiaalne kontroll ei toimu aga alati vahetult, vaid piisab, kui indiviid on teadlik sellest, millised tagajärjed on õigusvastasel käitumisel. Tihti kardetakse sellise käitumise avalikuks tulekut ja formaalset sanktsiooni, mistõttu hoidutakse käitumisest, mis ei ole õiguspärane.¹⁴

Mitteformaalsetena käsitletakse kõiki sotsiaalseid kooslusi, mis ei teki ametlike ehk formaalsete suhete alusel ja mille liikmeks indiviid on, alates perekonnast kuni omaealiste rühmani. Mitteformaalsena tuleb käsitleda ka nende kontrolli. Mitteformaalne kontroll tugineb vanemate, sõprade, tuttavate, õdede-vendade ja muude isikute kaudu esitatava käitumise või tegevuse heakskiidule või hukkamõistule.¹⁵ Seega kohaldatakse mitteformaalset

¹⁰ M. Laine. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia 1997, lk 50.

¹¹ T. Anepaio jt. Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Juura 2005, lk 45.

¹² A. Aarnio. Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn: Õigusteabe AS Juura 1996, lk 57.

¹³ I. Aimre. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2013, lk 173.

¹⁴ R. Narits. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2004, lk 24.

¹⁵ I. Aimre 2013, lk 173.

kontrolli tavaliselt pigem väikestes gruppides. Näiteks õigusrikkujatega lähemaid suhteid omavad isikud mõistavad niisuguse käitumise hukka.¹⁶

Eristatakse nelja peamist mitteformaalse kontrolli tüüpi:

- 1) sotsiaalsed autasud – siia alla kuuluvad nt naeratused ja heakskiit;
- 2) karistus – nt arvustamine, hukkamõistev pilk;
- 3) veenmine – nt veenmine õiguskulekale käitumisele;
- 4) normide ümberhindamine – käitumine, mida varem peeti hälbivaks, saab nüüd normaalse ning seega mittehälbiva hinnangu.¹⁷

Laste esialgsed normirikkumised on tavaliselt üsna ohutud. Laps näeb oma käitumist kui mängu või koerustükki, kuid ühiskonna poolt on see tegevus vaadeldud normi rikkuva käitumisena. Ühiskonna reageering, mis esialgu hõlmab vanemate, õpetajate ja eakaaslaste reaktsioone ja hiljem ka Alaealiste Komisjone ja kohut, toob kaasa lapse märgistamise “probleemse isikuna”.¹⁸ Probleemid muutuvad tõsisemaks siis, kui alaealise normirikkumised hakkavad korduma.

Pereliikmete, sõprade ja kooli reaktsioon võib kaasa tuua noorele halvustava sildi omistamise. Sellisel juhul on tegemist esmase sildistamisega mitteformaalsel tasandil, mis võib kaasa tuua teisi töös allpoolkäsitletavaid sildistamise liike. Alaealise käitumise korrigeerimiseks on mitteformaalsel tasandil teistsugused mõjutusvahendid ja meetodid kui formaalsel tasandil. Oluline on rõhutada asjaolu, et mitteformaalsed mõjutusmeetodid asenduvad formaalsetega juhul, kui alaealine oma käitumist ei paranda. Raskeimaks mitteformaalsel tasandil langetatavaks otsuseks on alaealise suunamine Alaealiste Komisjoni, mille käsutuses on alaealise mõjutusvahendite seaduses (AMVS) toodud mõjutusvahendid¹⁹. Sellisel viisil saab alaealine esmase formaalse stigmatiseerimise osaliseks.

¹⁶ T. Anepaio jt 2005, lk 53.

¹⁷ T. Anepaio jt 2005, lk 52-53.

¹⁸ R. L. Matsueda. Criminological Implications of the thought of George Herbert Mead. Sociological Theory and Criminological Research Views from Europe and the United States. koost. M. Deflem. Connecticut: JAI Press 2006, lk 92-94. Arvutivõrgus: <http://tinyurl.com/q6ul9tl> (01.04.2015)

¹⁹ Alaealise mõjutusvahendite seadus. – RT I 1998, 17, 264.

Formaalne märgistamine kujutab endast sildistamist kasvatuslike- või kinnipidamissüsteemide poolt, kus toimub alaealise ametlik märgistamine²⁰. Ka Alaealiste Komisjonis kohaldatakse mõjutusvahendeid, millel on kasvatuslik eesmärk, kuid tema suhtes teatud mõjutusvahendi kohaldamine toimib samaaegselt ka sildistamisena.

Mõjutusvahendi kohaldamise eesmärgiks on, et alaealine ei paneks enam toime uusi rikkumisi ja käituks nii nagu ühiskond seda temalt ootab ja nõuab. Tähtis ei ole seejuures karistamine, vaid just alaealise kasvatamine ühiskonnakuulelikuks²¹. Alaealine peab käituma vastavalt normidele, mis tema suhtes kohalduvad.

Märgistamise põhjustab seega sotsiaalne kontroll. Ilma sotsiaalse kontrollita ei saaks olla häälbivat käitumist ega kuritegevust. Märgistamisel on indiviididele erinev mõju. Inimest rohkem märgistavaks ongi näiteks ametliku kontrolli vormid,²² mille all tuleb mõista ka Alaealiste Komisjone.

1.2.2. Teisene stigmatiseerimine

Teisese stigmatiseerimise all mõeldakse käesolevas töös alaealise sekundaarset märgistamist, mis tugineb esmasel märgistusel. Siin all võib mõista kõikide ühiskonnaliikmete, s.h vanemate, õpetajate, sõprade jt isikute negatiivseid hinnanguid, mis võivad väljenduda stiilis: me teame, et poisil on kodus perega probleeme, ta on pärit halvast perekonnast, ta puudub koolist palju²³. Samuti eriti see, et komisjon on alaealise suhtes langetanud otsuse. Teiseseks stigmatiseerimiseks on ka alaealise suhtes tehtud uus otsus Alaealiste Komisjonis. Sellisest märgistamisest tulenevalt hakkavad nt lapse eakaaslased ja sõbrad hoiduma suhtlemisest sellise indiviidiga. Niisugusest käitumisest ja suhtumisest johtuvalt on alaealisel üpris keeruline saada lahti talle külge pandud märgist.

Korduv vastasseis noore ja ühiskonna vahel käivitab ühe suureneva konflikti protsessi, kus täiskasvanud märgistavad noorukit järjest rohkem kui “halba” ja “kurja”, millele noor vastab aina suurema vastuhakuga. Noore vastuhakk suurendab negatiivset märgistamist, kuna täiskasvanud soovivad aina tõsisemalt saada tema käitumist kontrolli alla. Eelneva

²⁰ D. R. Kavish. Interactionist Labeling: Formal and Informal Labeling's Effects on Juvenile Delinquency. Thesis, Southern Illinois University 2013, lk 4. Arvutivõrgus: <http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1891&context=theses> (10.04.2015).

²¹ RKKKm 3-1-1-43-06 p 13.1.

²² M. Laine 1997, lk 50.

²³ M. Laine 1997, lk 50.

saavutamiseks hakkab ühiskond järk-järgult märgistama mitte enam noore käitumist, vaid märgistab teda ennast kui “halba”, “kurja” või “probleemset” isikut.²⁴

Kui alaealine hakkab panema korduvalt toime õigusrikkumisi, toob see talle kaasa ühiskonna poolt aina uute ja uute märkide külgepanekut. Uued negatiivsed hinnangud põhjustavad alaealise teisest stigmatisatsiooni, mis võivad süvendada ka tema sisemist stigmatiseeritust. Seetõttu on oluline alaealise suhtes, kes on kord sattunud Alaealiste Komisjoni huviorbiiti, kohaldada mõjutusvahendeid, mis oleksid võimalikult efektiivsed, et minimaliseerida edasine delinkventne käitumine ning mõjutada teda asuma õiguskaualekale tee.

1.2.3. Stigmatiseerimine seotuse tõttu

Stigmat ei mõjuta üksnes stigma kandvat inimest, vaid ka isikuid, kes on temaga või stigmatiseeritud grupiga lähedalt seotud.²⁵ Nimelt leidis E. Goffman, et stigmatiseeritud isikuga seotud probleemid levivad kahaneva intensiivsusega isikutele, kellega stigmatiseeritud isik seotud on. Kõik need isikud jagavad mingil määral stigmatiseeritud isiku märki. Stigma levimine stigmatiseeritud isikult tema lähedastele sõltub mõlema isiku sotsiaalsest positsioonist. E. Goffman väitis, et stigmatiseeritud isikutega lähedalt läbi käivad isikud on nende sotsiaalse positsiooni alandamise objektiks, kuna nad aktsepteerivad stigmat, mis rikub kehtestatud norme ja sotsiaalset hierarhiat. E. Goffmani seisukohast tulenevalt võib ka nt alaealisele kanduda tema vanema märk.²⁶ Alaealisele võib kanduda autori arvates seega ka õigustrikkuva õe-venna silt, kuigi nõrgenenud kujul. Selle tõttu ei luba nt eakaaslaste vanemad suhelda lapsega, kelle vend on kurjategija, kuna arvatakse, et seetõttu on ka laps probleemse käitumisega.

E. Goffman ja mõned teadlased pärast teda on väitnud, et stigma võib levida ka neile, kellel on professionaalsed suhted stigmatiseeritud isikutega. Nt isikud, kes töötavad tervise või sotsiaalhoolekande alal, kelle tegevus on suunatud haavatavamatele gruppidele, nagu nt vaimse tervise, sõltuvuste, puute, kodutute, vaesusega seotud teenused.²⁷ E. Goffmani

²⁴ R. L. Matsueda 2006, lk 93.

²⁵ M. Ostman, L. Kjellin. Stigma by Association. – British Journal of Psychiatry 2002/6, No 181, lk 494. Arvutivõrgus: <http://bjp.rcpsych.org/content/bjprcpsych/181/6/494.full.pdf> (10.04.2015)

²⁶ E. Goffman 1963, lk 42.

²⁷ R. Phillips, C. Benoit, H. Hallgrimsdottir, K. Vallance. Courtesy stigma: A Hidden Health Concern Among Front-line Service Providers to Sex Workers. – Sociology of Health & Illness 2012/34, No 5, lk 681. Arvutivõrgus: <http://www.longwoods.com/content/23597> (10.04.2015)

teoreetilise käsitluse järgi võiks mingil määral kanduda märk ka näiteks Alaealiste Komisjonide liikmetele, kuna nad tegelevad problemaatiliste alaealistega.

Seega ei mõjuta stigmad ainult märki kandvat isikut, vaid ka teda ümbritsevaid lähedasi inimesi – eelkõige lähedasi sugulasi, kuid ka isikuid, kes tegelevad haavatavate isikutega, kes kannavad stigma märki. See võib tuua kaasa nende isikutega suhtlemisest hoidumise või suhtlemise lõpetamise.

1.2.4. Väline stigmatiseerimine

Väline stigmatiseerimine on välise surve tulemus. Väline surve avaldub seadustena, reeglitena ja arusaamadena, mis diskrimineerivad tõrjutud grupe.²⁸ Stigmatiseerimise päritolu peitub kognitiivses kujutlustes, mida märgistajad hoiavad nende isikute suhtes, kellel on stigmatiseeritud seisund. Väline stigma sisaldab nende isikute kognitiivseid, afektiivseid ja käitumuslikke reaktsioone, kes on märgistajateks.²⁹ Kognitiivsed hoiakud stigmatiseeritud seisundi kohta võivad pöörduda negatiivse emotsionaalse ja käitumusliku reaktsioonina³⁰.

Väline stigmatiseerimine eksisteerib seal, kus inimesed heidavad kõrvale isikud, kellel on psühholoogilised, füüsilised jm omadused, mis erinevad muudest, ülekaalus olevatest normidest. Nõnda ennetatakse stigmatiseeritud isikute täisväärtuslikku osalemist ühiskonnas.³¹ Väline stigma viitab inimeste käitumisele ja tajumisele nende isikute suhtes, keda tunnetatakse kui erinevat³². Nii on ühiskonna poolt pandud väline märk ka alaealistele õigusrikkujatele, kuna leitakse, et selline tegevus on vale.

²⁸ L. Kretzscmar. Gender, Women and Ethics. Questions about Life and Morality. koost. L. Kretzscmar, L. Hulley. Pretoria: Van Schaik 1998, lk 173.

²⁹ A. E. R. Bos, J. B. Pryor, G. D. Reeder, S. E. Stutterheim. Stigma: Advances in Theory and Research. – Basic and Applied Social Psychology 2013/35, No 1, lk 5. Arvutivõrgus: <http://portal.ou.nl/documents/3034841/0/Bos%20Pryor%20Reeder%20Stutterheim%202013.pdf> (30.03.2015).

³⁰ A. J. Dijker, W. Koomen. Extending Weiner's Attribution – Emotion Model of Stigmatization of Ill Persons. – Basic and Applied Social Psychology 2003/25, No 1, lk 53.

³¹ A. Ullah, A. Huque. Asian Immigrants in North America with HIV/AIDS: Stigma, Vulnerabilities and Humanrights. Singapur: Springer-Verlag 2014, lk 135.

³² D. L. Stuenkel, V. K. Wong. Stigma. Chronic Illness: Impact and Intervention (7 ed). koost. I. M. Lubkin, P. D. Larsen. Boston: Jones & Bartlett Learning 2009, lk 53.

Väline stigmatiseerimine on juurdunud peamiselt hirmus ja hinnangus millelegi, mis on teistsugune. See leiab väljundi isiku laitmises, distantseerumises ja diskrimineerimises. Nii püütakse propageerida sotsiaalset korda, mis tegelikkuses hoopis lõhub kogukondi.³³

Väline stigmatiseerimine on seotud esmase hälbivusega. C. Lemert märgib, et esmane hälbivus viitab sellele, et norme küll rikutakse mingil viisil, kuid seda ei panda tähele ning see ei oma seetõttu ka mõju isiku identiteedile. Need on sellised rikkumised või kuriteod, millel on väike mõju tegijale ja mis unustatakse kiirelt. C. Lemert'i kohaselt põhjustavad esmast hälbivust mitmed – kultuurilised, situatsioonilised, psühholoogilised ja füüsilised tegurid.³⁴ Esmase hälbivuse puhul küll rikutakse mingeid norme, kuid need on sellised rikkumised, mida enamik inimesi noores eas toime paneb, näiteks alaealisena alkoholi tarbimine, kuid see tegevus on harva esinev. Nii ei pea rikkujad ennast ega teised isikud neid hälvikuteks.³⁵ Nt võivad alaealised põhjuseta puududa koolist ja sodida müüridele, seintele, kuid nad ei pea end seetõttu hälvikuteks, kuna nad ei ole sellise tegevusega kas üldse või korduvalt vahele jäänud ja karistada saanud.

1.2.5. Sisemine stigmatiseerimine

Sisemine stigmatiseerimine toimub olukordades, kus negatiivsed sotsiaalsed suhtumised on internaliseeritud ning mis toovad kaasa isiku enesehinnangu alandamise ja kutsuvad esile häbi. Kui sisemise stigmatiseerimise protsessi ajal on halvenenud staatus antud mõjuka isiku – õpetaja, politsei, vanema, olulise eakaaslase, Alaealiste Komisjoni või kohtu poolt, võib negatiivne märk põhjustada püsivat kahju. Olenevalt sellest, kui suurel määral isikut tajutakse kui sotsiaalselt häbelist, võib see mõjutada tema kohtlemist kodus, tööl, koolis ja muudes olukordades. Noorukid võivad tunda, et nende vanemad peavad neid halvaks mõjuka tema noorematele õdedele-vendadele. Koolid võivad panna neid nn probleemse laste klassi.³⁶

³³ P. Brouard, C. Wills. A Closer Look: the Internalisation of Stigma Related to HIV. Washington, DC: United States Agency for International Development 2006, lk 1. Arvutivõrgus: http://www.policyproject.com/pubs/generalreport/Internal_Stigma.pdf (30.03.2015).

³⁴ E. M. Lemert 1967, lk 40.

³⁵ R. J. Franzese. The Sociology of Deviance: Differences, Tradition, and Stigma. Springfield: Charles C Thomas Publisher 2009, lk 71. Arvutivõrgus: goo.gl/dcBX4o (10.04.2015).

³⁶ L. J. Siegel. Criminology. Vol 11. Boston: Cengage Learning 2011, lk 250.

Sisemine stigmatiseerimine seondub teisese hälbivusega. Sekundaarne hälbivus on C. Lemerti kohaselt hälviku käitumine või sellel põhinev sotsiaalne roll, mis muutub sotsiaalse kaitse-, ründe- või kohanemisvahendiks avalikele ja varjatud probleemidele, mis on tekkinud sotsiaalse reaktsiooniga esmasele hälbivusele. Kui hälbelist käitumist korratakse või see muutub püsivaks, on tõenäoline, et sotsiaalne reaktsioon muutub tugevamaks ja rohkem karistavamaks. Kui korduvad normi rikkumised põhjustavad piisavalt tugeva sotsiaalse reaktsiooni stigmatiseerimise tekitamiseks, võib tulemuseks olla teisene hälbivus.³⁷ Eelnev tähendab sisuliselt seda, et isik identifitseerib end teatud rolliga – ta püüab sobituda märgiga, mis talle on külge pandud teiste isikute poolt³⁸. Seega hakkab isik käituma vastavalt märgile.

Alaealise puhul tähendab sisemine märgistamine seda, et ta justkui märgistab ennast ise ja kujundab oma käitumist selliselt, nagu tema enda pandud märk seda eeldab. Kui alaealine märgistatakse vägivaldseks ja ohtlikuks, siis võibki ta hakata sellisena käituma, see tähendab, et ta võtab märgi omaks, ehkki tegelikkuses ta ei pruugigi nii ohtlik olla. Kui alaealine võtab omaks õigusrikkuja staatuse, on väga keeruline teda sellisest seisundist välja tuua. Seetõttu on autori hinnangul oluline aidata alaealisel oma käitumist parandada, mis omakorda abistab tal aegamööda vabaneda madalast enesehinnangust ning sisemiselt loobuda tema tegutsemist negatiivselt mõjutavast stigmast. Selle saavutamisel on tähtis mh teisese stigmatiseerimise vältimine.

³⁷ E. M. Lemert 1967, lk 40.

³⁸ D. B. Anderson, D. F. Schoen. Diversion Programs: Effect of Stigmatization on Juvenile/Status Offenders. – Juvenile & Family Court Journal 1985/36, No 2, lk 13. Arvutivõrgus: <http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?handle=hein.journals/juvfc36&id=77&collection=journals> (10.04.2015)

2. Hälbiv käitumine alaealiste stigmatiseerimise põhjusena läbi oluliste mõjutajate prisma

2.1. Hälbekäitumine ja stigmatiseerimisteooria

Hälbiv käitumine on normide eiramine, kuna isik ei pea normidest kinni. Nende normide all tuleb mõista kõikvõimalikke norme, sealhulgas mitteametlikke norme.³⁹ Norm on ettekujutus või ettekirjutus sellest, kuidas teatud olukordades ja asjaoludel tuleb isikul käituda. Seda käitumist peetakse õigeks. Hälve on seevastu niisugune käitumine, toimimine, mis ei ole selliste reeglitega kooskõlas.⁴⁰ Hälbekäitumine on seega norme rikkuv käitumine, mis avastamise korral kutsub esile ühiskonna negatiivse reaktsiooni, mis kujutab endast pahameelt, soovi karistada jms.⁴¹ Antud töö raames käsitletakse hälbivust seoses õigusnormide rikkumisega.

Inimesed sünnivad juba teatud sotsiaalsesse keskkonda, kus erinevad normid ja standardid on juba paika pandud ning vastavalt sotsiaalsele keskkonnale tuleb inimesel hakata tegelema sotsialiseerumisega ning lasta end sotsialiseerida. Niiviisi on inimesel võimalik põimuda ühiskonda. Kui sotsialiseerumisprotsessis on teatud puudused, siis need võivad avalduda normivastases käitumises. See aga kutsub esile kaaskodanike vastuseisu ja rahutuse. Normivastane käitumine ei ole ka alaealistele võõras.⁴²

Tuleb arvestada sellega, et isiksuse kriminaalse tähendusega omadused ei ole konstantsed. Seoses muutustega inimese elutegevuses ja -keskkonnas muutuvad vastavalt ka isikuomadused. Mõned neist taanduvad, teised stabiliseeruvad ja kinnistuvad ning kolmandad tõusevad esile konkreetse elutegevuse staadiumis või olukorras valitsevate omadustena jne. Nii võivad algselt mitteolulised hälbelised muutused isikuomadustes taanduda ja kaduda või võimenduda ja muutuda domineerivaks. Tavalised reaktsioonid hälbele soosivad pigem hälbe süvenemist – isik märgistatakse hälvikuna. Kui märgistamisele ei järgne positiivseid kasvatuslikke signaale, võib alaealine, kes on hälvikuna märgistatud võtta omaks uue rolli.⁴³ Ka Riigikohus on märkinud, et alaealiste poolt toimepandud õigusrikkumiste korral on esmatähtsad just eripreventiivsed (kasvatuslikud) eesmärgid ning tuleb lähtuda eeldusest, et

³⁹ M. Laine 1997, lk 12.

⁴⁰ P. Kenkmann 2003, lk 15.

⁴¹ I. Aimre 2013, lk 177.

⁴² S. Kaugia. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia: õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 147-148.

⁴³ E. Raska. Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura 2002, lk 101.

alaealise poolt toimepandud õigusrikkumine on juhuslikku laadi.⁴⁴ Autor nõustub nimetatud seisukohaga. Kasvatuslikud meetmed on eriti olulised alaealiste puhul – alaealisi on lihtsam mõjutada, sest nende isikuomadused ei ole veel väljakujunenud.

Stigmatiseerimisteooria viljelejad väidavad, et ükski käitumine ei ole oma loomult häbeline või kriminaalne, vaid muutub selleks siis, kui teised riputavad niisugusele tegevusele sildi. Sotsiaalne reaktsioon teole määrab, kas toime on pandud kuritegu. Isegi mõrv, mis on maailmas üldiselt tunnustatud kuritegu, ei ole defineeritud kõikehaaravalt nii, et sellise teo toimepannud isik jääb alati mõrvas süüdi.⁴⁵

Stigmatiseerimisteooria oli 1960.ndatel sotsioloogide hulgas valitsevaks häbelisuse teooriaks⁴⁶. Vaadates tagasi selle kümnendi sotsiaalsetele rahutustele, leidis stigmatiseerimisteooria laialdast kasutamist ja pakkus teoreetilist õigustust mitmetele sotsiaalsetele muudatustele, sh vaimuhaigete vabastamisele vaimuhaiglatest. Lisaks eelnevale, aitas stigmatiseerimisteooria kujundada vaateid mitmetele sotsiaalsetele probleemidele nagu alaealiste kuriteod ja puudega inimeste kohtlemine.⁴⁷

Stigmatiseerimisteooria uurib, kuidas tekivad häbelised sildid, kuidas kujuneb mõnel sotsiaalselt grupil võim määrata häbelist silti valitud isikutele ja häbelisena sildistamise tagajärgi⁴⁸. Teooria ühtedeks olulisimateks esindajateks võib nimetada Howard S. Beckeri ja Erving Goffmani.

Silmapaistev Ameerika sotsioloog Howard Becker on oma 1963. a avaldatud raamatus *Outsiders* märkinud, et hälbivus ei ole käitumise sisemine tunnus. Teod ja isikud ei ole oma olemuselt hälbivad, vaid muutuvad hälbivaks siis, kui mõni sotsiaalne grupp neid edukalt niiviisi määratleb. Sotsiaalsed grupid loovad hälbivat käitumist defineerides reeglid, mille rikkumine tekitab hälbivust ning kohaldavad neid reegleid konkreetsetele isikutele ja märgistavad neid hälvikuteks.⁴⁹ Erinevalt Beckerist, uuris Goffman viise, kuidas inimesed

⁴⁴ RKKKm 3-1-1-43-06 p 13.1.

⁴⁵ R. H. Burke. An Introduction to Criminological Theory. 3. vlj. Devon UK: Willan Publishing 2009, lk 167.

⁴⁶ E. Goode. On Behalf of Labeling Theory. – Social Problems 1975/22, No 5, lk 570. Arvutivõrgus: <http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?handle=hein.journals/socprob22&page=570&collection=journals#582> (01.03.2015).

⁴⁷ T. A. Winnick, M. Bodkin. Anticipated Stigma and Stigma Management Among Those to be Labeled „Ex-con“. – Deviant Behaviour 2008/29, No 4, lk 296. Arvutivõrgus: <http://www.tandfonline.com.ezproxy.utlib.ee/doi/pdf/10.1080/01639620701588081> (01.03.2015).

⁴⁸ G. Ritzer 2005, lk 427.

⁴⁹ H. Becker 1966, lk 9.

tulid toime sisemise stigmatiseeritusega ja kontrollis sellekohast teavet. Ta uuris stigmatiseeritud inimeste emotsioone endast ja tema suhteid "normaalsete isikutega".⁵⁰

H. Becker väidab, et kui reegel on sunniviisiline, siis seda rikkunud isikut võib näha kui erilist tüüpi isikut, s.t isikut, keda ei saa usaldada, et ta elab kogukonna poolt kokkulepitud reeglite järgi. Seda isikut nimetatakse "autsaideriks". Autsaider aga ei pruugi aktsepteerida reegleid, mille järgi teda hinnatakse ega pidada hindajaid kompetentseks või seaduslikeks. Seega võib hoopis reegli-rikkuja pidada neid, kes teda hindavad, autsaideriks.⁵¹ E. Goffman lisab, et märgistatu võib tunda end ebakindlalt ja kannatada ärevushäirete all, kuna ta kardab teiste isikute austuse puudumist.⁵²

H. Becker on seisukohal, et üks olulisemaid samme hälbivuse karjääri tekkimisel on vahele jäämise kogemus ja avalikult hälvikuna sildistamine. Tähtsust ei oma see, kes isik oli enne märgistamist, vaid teiste reaktsioon märgistatule on nüüd keskendunud ühele valitsevale aspektile märgistatu identiteedis.⁵³ Nii võib isik olla sildistatud nt kui hull, paharet, probleemne teismeline jne.

Frank Tannenbaum oli üks esimesi sotsiolooge, kes viitas sotsiaalse avalikkuse olulisusele hälbivuse määratlemisel ja kujundamisel ning viitas märgistamisele enda läbiviidud alaealiste kuritegevuse uurimuses. Ta lõi oma uurimuses välja, et "kurjuse" kontseptsioon, mis eraldab lapse tema grupist, mängib suurt rolli kurjategija loomisel. Alaealise jaoks on sellisel juhul kogu olukord muutunud, s.t, et ta elab nüüd teises maailmas, kus ta on märgistatud.⁵⁴ F. Tannenbaum märgib, et märgistamisprotsess algab, kui esineb konflikt grupi ja kogukonna vahel, kus kohanemiskustega seotud käitumist määratletakse kurjana või kriminaalsena. Ta illustreerib seda näitega kino juures korvpalli mängivatest lastest, kes on seda tehes liiga lärmakad. Vali mäng ajab kino omaniku ja kliendid vihale, mistõttu nad kutsuvad politsei, et laste tegevus peatada ja nad arreteerida. Politsei kaasamine ja märk karistusregistrisse ei oleks olnud eales vajalik, kui nende huve oleks võetud arvesse samas ulatuses, kui kino omaniku ja klientide omasid. F. Tannenbaum toob välja, et määratledes pallimängu kui mingisugust kurja tegevust, on märgistamise protsess alanud ja see võib suurendada laste kriminaalset käitumist

⁵⁰ E. Goffman 1963, lk 14.

⁵¹ H. S. Becker. *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press: A Division of the Macmillan Company 1966, lk 1-2.

⁵² E. Goffman 1963, lk 14.

⁵³ H. S. Becker 1966, lk 31.

⁵⁴ S. Maddan, I. Marshall. *Labeling and Symbolic Interaction Theories*. 21st Century Criminology: A Reference Handbook. koost. J. Miller. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc, 2009, lk 254. Arvutivõrgus: http://www.sagepub.com/haganintrocrim8e/study/chapter/handbooks/42347_8.1.pdf (01.03.2015).

tulevikus.⁵⁵ Seega oli alaealistel üks arusaam oma käitumisest, kuid kogukonnal teine. Negatiivse märgi saamine kogukonnalt võib aga tuua kaasa alaealise edaspidise seotuse hälbiva käitumisega.

Stigmatiseerimisteooria kohaselt tingib ja soodustab hälbivust isiku stigmatiseerimine hälvikuna. Hälvikuks kujunemise protsess on järgmine:

1. esmane üleastumine (esmane hälbivus);
2. negatiivne ühiskondlik reaktsioon;
3. uus esmane hälbivusakt;
4. tugevam ühiskondlik reaktsioon ja eemaldumine;
5. edasine hälbivus, tekib solvumistunne ja vaenulikkus karistajate suhtes;
6. taluvuse kriis;
7. indiviidi stigmatiseerimine hälvikuks;
8. indiviid hakkab end ise pidama hälvikuks ning liitub tugevamalt hälbiva subkultuuriga;
9. indiviid paneb toime raskema ja tõsisema hälbiva käitumise teo, toimub teisene hälbimine;
10. hälbivus tugevneb ja indiviid võtab omaks hälbiva elustiili.⁵⁶

Nagu eelnevalt märgitud, ei ole teod ja isikud oma olemuselt hälbivad, vaid muutuvad hälbivaks siis, kui mõni sotsiaalne grupp neid nii määratleb. Tekib küsimus, et kes on see sotsiaalne grupp, kes reegleid edukalt saab määratleda? Becker leiab, et see on seotud poliitilise ja majandusliku võimuga.⁵⁷ Seega need, kelle käes on suurem majanduslik ja poliitiline võim, saavad defineerida reegleid, mille järgi inimesed peavad kogukonnas elama. Nii määravad näiteks reeglid alaealiste jaoks täiskasvanud, ning seda nii mitteformaalsel kui formaalsel tasandil.

Seega üks olulisemaid samme hälbivuse karjääri tekkimisel on vahele jäämise kogemus ja avalikult hälvikuna sildistamine. Siin ei oma tähtsust enam see, kes isik oli enne märgistamist, vaid teiste isikute reaktsioon märgistatule on nüüd keskendunud ühele valitsevale aspektile märgistatu identiteedis. See kehtib ka alaealiste suhtes. Autor peab siinjuures oluliseks

⁵⁵ F. Cullen, P. Wilcox. *Encyclopedia of Criminological Theory*. Volume II. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc 2010, lk 935.

⁵⁶ I. Aimre 2013, lk 184.

⁵⁷ H. S. Becker. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York; London: Free Press 1991, lk 17. Arvutivõrgus: <http://goo.gl/VDDGyw> (10.04.2015)

sisemise märgistamise vältimiseks või sellest seisundist väljatoomiseks just kasvatuslikke meetmeid.

2.2. Alaealisus Eesti seadusandluse mõttes

Kui veel 19. sajandi kriminaalõigus ei eristanud spetsiifiliselt alaealiste kriminaalõigust, siis juba 20. sajandi esimesel poolel muutus oluliselt suhtumine alaealistesse õigusrikkujatesse. Jõuti arusaamisele, et alaealisi ei saa käsitleda kui täielikku vaba tahet omavaid väikseid täiskasvanuid. Sellest ajast peale on hakatud kohaldama alaealistele eriomast kriminaalõigust.⁵⁸

Eestile kohalduvad konventsioonid ja seadused määratlevad samaselt alaealise ülemist vanusepiiri. Nii ÜRO lapse õiguste konventsiooni⁵⁹ artikkel 1 kui ka Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse⁶⁰ §2 lg 1 kohaselt on lapseks iga alla 18-aastane isik. Samuti sätestab tsiviilseadustiku üldosa seaduse⁶¹ § 8 lg 2 teine lause, et alaealine on alla 18-aastane isik. Ka alaealise mõjutusvahendite seadus (edaspidi: AMVS)⁶² § 2 märgib alaealisuse ülemise piirina 18 eluaastat. Alaealisi eristatakse ka mitmetes teistes seadustes nagu nt töölepingu seaduses.

Seega on alaealiste ülemine vanusepiir üsna selge – täisealine on 18-aastane isik. Eelpool on aga üpriski pikk üleminekuperiood lapsepõlvest täiskasvanuikka, kus saavad paika ja muutuvad eneseteadvus, suhtlemine eakaaslastega, käitumist, suhtlemist, tegutsemist vahendavate kõlbeliste tavade sisuline külg ja muud olulised aspektid⁶³.

Alaealisuse alumine piir nii üheselt paigas aga ei ole. Nii on noorimaks vanuseks AMVS-s, kelle suhtes saab kohaldada mõjutusvahendit, üldjuhul 7 eluaastat, kuid osade mõjutusvahendite kohaldamiseks, nt erikooli suunamise puhul, peab laps olema 12-aastane ning vaid äärmisel, erandlike asjaolude esinemisel on selleks vanuseks 10 aastat. Erisus on ka alaealise suunamisel ühiskondlikule tööle, kus alla 13-aastastele on sätestatud töö tegemise ajaline piirang. Nii tuleb arvestada ka töölepingu seadusest⁶⁴ tulenevaid nõudeid alaealiste töö

⁵⁸ J. Ginter, J. Sootak. Alaealiste karistusõigus – lõpuks ka Eesti variant. – Juridica1998/4, lk 184.

⁵⁹ Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

⁶⁰ Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. – RT 1992, 28, 370 ... RT I, 13.12.2013, 12.

⁶¹ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I 2002, 35, 216 ... RT I, 13.03.2014, 103.

⁶² Alaealise mõjutusvahendite seadus. – RT I 1998, 17, 264.

⁶³ A. Petrovski, N. Nepomnjaštšaja, V. Muhhina. Ealine ja pedagoogiline psühholoogia. Tallinn: Valgus 1979, lk 77.

⁶⁴ Töölepingu seadus. – RT I 2009, 5, 35 ... RT I, 12.07.2014, 146.

tegemisele. Autori hinnangul on niisugused piirangud mõistetavad, kuna on oluline kaitsta ja arvestada alaealise tervise ja arenguga.

Seega on AMVS-s märgitud erinevad alaealise vanuse alampiirid. Lapse väljakujunemisel täieõiguslikuks ühiskonnaliikmeks on märgata erinevaid seisukohti, mis tulenevad tema arengu eri tasanditest seondudes ühiskonnaga, kus ta elab ja areneb. Nimetatud arengu eri tasemed tulenevad lapse vanusest, kuid seda ei saa mõista nii üheselt – lisaks kronoloogilisele vanusele tuleb arvestada ka bioloogilist, sotsiaalset ja psüühilist vanust.⁶⁵

Kronoloogilise vanuse algmomendiks on sünd ja seda on võimalik väljendada aastates, päevades, tundides, minutites⁶⁶. Kronoloogiline vanus ei ole ilmtingimata seotud isiku bioloogilise, psüühilise ja/või sotsiaalse vanusega. Nii võib öelda, et isik näeb välja noorem (vanem), kui ta tegelikult on või käitub nooremana või vanemana, kui ta kronoloogiline vanus on.⁶⁷ Kronoloogilist vanust väljendab näiteks ÜRO lapse kaitse konventsioon, Eesti Vabariigi lastekaitse seadus ja tsiviilseadustiku üldosa seadus.

Sotsiaalne vanus saabub tänapäevases ühiskonnas mõnevõrra hiljem kui varasemal ajal. Paljud noored sõltuvad kauem oma vanematest, nt kolitakse kodust hiljem välja või vanemad abistavad finantseerimisega. Nii lükatakse edasi ka tööle minekut. Kui lõpuks tööle minnakse, on see tihti lühiajaline – liigutakse ühest kohast teise. Lõpuks võib toimuda ka tööst eemaldumine, kuna selles on pettunud ning tekib hirm töö ja töökaaslaste ees.⁶⁸ Kui noor on pikaajaseks saanud ühiskonnalt ja perekonnalt ilma ise erilist vastu pakkumata, võib kujuneda üleolev suhtumine inimestesse, kes teevad pidevalt tööd. Niisugune suhtumine võib aga kiirelt viia õigusrikkumiseni ja muude käitumishälveteni.⁶⁹ Niiviisi võib muidu probleemideta alaealine täisikka jõudes (ja pärast seda) hakata väljendama õiguskorda rikkuvat käitumist, kuna ta on harjunud sellise eluga, kus kõik tuleb tema jaoks kergelt kätte. Kuid nüüd olles olukorras, kus oodatakse temalt enda panust, tunneb ta selles ebameeldivust ja ta ei suuda/ei taha seda pakkuda ning seetõttu võib ta liikuda õigusrikkumiste poole.

Alaealiste õigusrikkujate juures on eriti oluliseks psüühiline vanus, mis kirjeldab inimese arengut. Psüühiline vanus on seotud isiku võimega aru saada oma tegude tähendustest ning neid juhtida. Mitmetel põhjustel võib alaealise areng jääda maha – tema areng ei vasta sellele

⁶⁵ S. Kaugia (koost) 2003, lk 152.

⁶⁶ L. Auväärt. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Juriidilised, kriminoloogilised ja õiguspsühholoogilised aspektid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001, lk 114.

⁶⁷ N. R. Hooyman, H. A. Kiyak. Social Gerontology: A Multi Disciplinary Perspective (8th Edition). Boston: Allyn & Bacon 2007, lk 4.

⁶⁸ S. Kaugia (koost) 2003, lk 154.

⁶⁹ L. Auväärt 2001, lk 115.

eale üldiselt omasele tasemele. Alaealise areng võib kulgeda üldiste probleemideta, kuid võib tekkida keerulisi ja raskeid olukordi, milles ta peab tegutsema ja toimima, ent milles liikumiseks jääb puudu üldisest vaimsest kogemusest. Nii on võimalik olukord, kus isik ei tule toime mingis kindlas situatsioonis, kuna selliseks käitumiseks vaja minev oluline külg on jäänud vajaka. Alaealise psüühika areng on küll individuaalne, ent siiski on võimalik eristada vastava vanuseperioodi inimeste üldiseid psüühilisi iseärasusi.⁷⁰

Tänapäeval on ilmselge suhtumine alaealistesse kui rohkem kaitset ja hoolitsust vajavatesse isikutesse. Samas on nad kohustatud täitma neile spetsiaalselt kehtestatud norme. Nende normide ületajaid karistatakse. Alaealiste õigusrikkumised ei ole niivõrd osa üldisest kuritegevusest, vaid tegu on konkreetse sotsiaalse probleemiga, mida tuleb leevendada just sotsiaalsete ja pedagoogiliste vahenditega. Tänapäevaks on levinud arvamus, et alaealiste õigusrikkumistel on konkreetsed, muust kuritegevusest erinevad põhjused ja seetõttu on alaealiste õigusrikkujate käitumises paranduste tegemine üldiselt rohkem tulemuslikum kui juba täisealiste õigusrikkujate problemaatilise käitumise parandamine.⁷¹ Seetõttu on oluline eristada õigusrikkumiste juures alaealisi ja täisealisi. Kuid eristada tuleks kindlasti ka alaealise vanuse alampiiri, mis on sätestatud erinevates seadustes, kus on arvestatud alaealise arenguga.

Lisaks märgib karistusseadustiku § 33, et isik on süüvõimeline, kui ta on teo toimepanemise ajal süüdiv ja vähemalt neljateistaastane. Alaealiste Komisjoni on antud võimalus saata aga teatud rikkumiste puhul ka vanemaid alaealisi (AMVS § 1 lg 2 p 3, 4). Seega on seaduses arvestatud alaealiste eripäraga ning antud ka vanemate alaealiste puhul võimalus saata asi Alaealiste Komisjoni. Alaealine ei pruugi mõista oma tegude tagajärgi ja seda eelkõige oma vähese elukogemuse tõttu. On olnud erinevaid arutelusid, kas seda vanusepiiri peaks tõstma või alandama. Töö autor on seisukohal, et sellise otsuse tegemiseks on vajalik põhjalikku uurimistööd, mida tänasel päeval vähemalt Eestis autorile teadaolevalt tehtud ei ole.

⁷⁰ S. Kaugia (koost) 2003, lk 156.

⁷¹ J. Saar. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 89.

2.3. Alaealise hälbiva käitumise olulised mõjutajad

2.3.1. Alaealise hälbiva käitumise seos perekonnaga

Üheks suurimaks puuduseks stigmatiseerimisteooria juures on see, et ta ei selgita, miks esineb esmane hälbiv käitumine, vaid peatutakse pigem sisemise hälbivuse juures.⁷² Seetõttu on stigmatiseerimisteooriat ka kritiseeritud⁷³. Kuigi stigmatiseerimisteooria ei tegele otseselt riskiteguritega, mis võivad mõjutada isiku edasist käitumist, on autori arvates oluline käsitleda just alaealiste juures tegureid, mis võivad mõjutada tema kuritegelikku käitumist. Nii on võimalik ka selgitada, mis põhjusel võib alaealine saada külge deviantse märgi.

Inimese isiksuse areng saab alguse varajases lapsepõlves. Esimeseks sotsiaalseks keskkonnaks, mis kujundab lapse isiksust on just tema perekond, tema kodu. Seal saab laps oma esimesed oskused, teadmised, normid ja väärtused, mis aitavad tal elus ja ühiskonnas kohaneda.⁷⁴ Vanemad ja õed-vennad on lapsele eeskujuks ja õpetajaks, kuidas ühiskonnas hakkama saada.

Seega on perekond lapse sotsialiseerumise primaarseks teguriks. Perekond on justkui vahendajaks lapse ja ühiskonna vajaduste vahel. Perekonnal on väga suur mõju lapse sotsialiseerumisel ja vajaduste rahuldamisel ja perekondliku keskkonna loomisel.⁷⁵ Kui laps on aga näiteks väga noores eas pandud lastekodusse, siis võib lapse sotsialiseerumise esmaseks teguriks pidada just lastekodu.

Mitmed uurimistööd näitavad, et perekonnal on kriitiline roll alaealise edasises kuritegelikus käitumises. Sotsialiseerimise erinevad aspektid, nagu vanemliku järelevalve puudumine, vanematepoolne eemaletõukamine ja vanemad, kes on ise lapsed, vanemate agressiivne käitumine laste suhtes (s.h karmid kehalised karistused), on suurimad lapse edasiste probleemide ja kuritegevuse ennustajad. Samuti on keskmise olulisusega vanemate omavahelised suhted ja kriminaalsus. Kõige nõrgemateks on vanemliku distsipliini puudumine, vanemate tervis ja vanemate eemalviibimine.⁷⁶

⁷² D. B. Brinkerhoff, L. K. White, S. T. Ortega, R. Weitz. *Essentials of Sociology*. Boston: Cengage Learning 2010, lk 126.

⁷³ K. Plummer. *Misunderstanding Labelling Perspective*. – *Deviant Interpretations*. koost. D. Downes, P. Rock. Oxford: Martin Robertson & co 1979, lk 90. Arvutivõrgus: <https://kenplummer.files.wordpress.com/2012/07/misunderstanding-labelling-perspectives.pdf> (10.04.2015)

⁷⁴ S. Kaugia (koost) 2003, lk 148.

⁷⁵ I. Aimre 2013, lk 144.

⁷⁶ R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber. *Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency*. – *Crime and Justice*. Chicago: The University of Chicago Press vol 7, 1986, lk 29.

Oluliseks teguriks delinkventsuse võimalikus tekkes ja arengus on ka lagunenud perekonnad. Nii on erinevad uuringud näidanud, et üksikvanemate laste hulgas esineb oluliselt tihedamini delinkventsust võrreldes lastega, kes kasvasid peres, kus on abielus kaks bioloogilist vanemat.⁷⁷ Autori hinnangul võib selle selgituseks pakkuda n-ö vanemlikku lisajõudu, kus alaealise tegevust saab kontrollida kaks isikut. Tihti kardetakse ka isa käitumist ja arvamust, kui laps peaks midagi “halba” korda saatma.

Samuti on erinevates uuringutes leitud seoseid perevägivalla ja lapse edaspidise kuritegevusega. Laps, kes on perevägivalda enda peal tundnud või seda näinud, võib saada sellest mõjutatud nii, et ta paneb ka ise tulevikus toime vägivallakuriteo(d).⁷⁸ Seega võib ka laps, kes näeb, kuidas pereliikmed kasutavad teineteise peal vägivalda, muutuda hilisemas elus vägivaldseks (eriti oma uue pere suhtes).

Selliste probleemide ühe lahendusena võiks näha intensiivsemat tegelemist riskipereodega, mis aitaks eelkõige lastele õpetada oskusi, teadmisi, mis on vajalikud ühiskonnas hakkama saamiseks. Kindlasti on vajalik ka vanemate õpetamine ja perevägivalla vähendamise projektid.

Anna Markina ja Jüri Saare läbiviidud noorte delinkventsuse uuringu kohaselt saab väita, et alaealiste õigusvastase käitumise puhul mängib olulist rolli just vanemate otsene kontroll. Tulemused näitasid, et vanemate teadmine, kus ja kellega nende laps õhtuti väljas käib, vähendab õigusrikkumiste toimepanemise tõenäosust ning lapse probleemse käitumise esinemise riski.⁷⁹

Vanemate-poolse järelevalve vähesuse üheks põhjuseks kaasajal võib olla autori hinnangul elutempo järsk kiirenemine. Ühiskonna ja tehnoloogia kiire arenguga kaasaskäimine nõuab inimestelt rohkem pingutamist. Paljud vanemad soovivad keskenduda karjäärile ning seetõttu jääb lapse järelevalve puudulikuks. Siin tuleksid appi erinevad koolivälised tegevused lastele nagu trennid ja huviringid, mis täidaksid laste aega, kui vanemaid ei ole kodus.

Seega on perekonnal väga suur mõju lapse edaspidises käitumises. Seetõttu on oluline probleemsete perekondade toetamine, õpetamine ja suunamine, et vältida alaealiste probleemset ja delinkventset käitumist. Nii on näiteks peetud tõhusaks multisüsteemset

⁷⁷ S. Demuth, S. Brown. Family Structure, Family Process, and Adolescent Delinquency: The Significance of Parental Absence vs Parental Gender. – Journal of Research in Crime and Delinquency 2004/41, No 1, lk 69. Arvutivõrgus: <http://jrc.sagepub.com/content/41/1/58.full.pdf+html> (10.04.2015).

⁷⁸ E. Cassel, D. A. Bernstein. Criminal Behavior. 2nd edition. USA: Psychology Press 2007, lk 147.

⁷⁹ A. Markina, J. Saar. Alaealiste hälbekäitumine Eestis, Tšehhis ja Ungaris: rahvusvaheline self-report-meetodil tehtud delinkventsuse uuring. – Juridica 2009/7, lk 475.

teraapiat, mis on intensiivne pere- ja kogukonnapõhine kohtlemine ja see on mõeldud tõsisemate probleemidega teismelistele noorukitele, kellel on oht perest eraldamiseks ja näiteks erikooli paigutamiseks. Teraapia peamiseks eesmärgiks on eelkõige tugevdada vanemaoskusi teismelisega hakkama saamisel ning samas nõustada ka noorukit, et ta suudaks kohaneda ja hakkama saada perekonna, kooli, eakaaslastega ja kogukonnaga seotud probleemidega. Nii määratakse perekonnale terapeut ja teraapia kestab umbes neli kuud. Välja on muuhulgas toodud, et mittetoimivateks programmideks on alaealiste õigusrikkujate puhul on just need, mis on suunatud kas ainult alaealisele või täiskasvanule.⁸⁰ Seega on oluline sekkuda perekonnapõhiselt ja terviklikult, et alaealise väljatoomine hälbivast seisundist oleks võimalikult efektiivne. Lisaks võib pidada tähtsaks programmi kestvust – see peab olema piisavalt pikk, et see avaldaks perele vajalikku mõju.

Kui tegeleda riskiperedegaga, on võimalik ennetada alaealiste kuritegevust. Muidugi ei tähenda kasvamine probleemses perekeskkonnas tõsikindlat fakti, et laps hakkab tulevikus käituma norme rikkuvalt, vaid see on üks riskiteguritest, mis võib tulevikus suurendada alaealise hälbivat käitumist. Kui aga alaealine on rikkumise toime pannud, on tähtis selgitada välja selle põhjus ning selle põhjusega tegeleda süvitsi, et vältida ka alaealise teisest stigmatiseeritust.

2.3.2. Alaealise hälbiva käitumise seos eakaaslastega

Vanemad on muretsenud oma laste sõprade pärast juba ammustest aegadest. Palju kõneainet on pakkunud küsimus, kas lapse probleemne käitumine on kopeeritud tema sõpradelt.

Olulise osa lapse lähikeskkonnast moodustavad nii lapse suhted eakaaslastega kui ka eakaaslaste mõju lapsele. Siiski on eakaaslaste mõjutused lapse delinkventse (õigusvastase) käitumise kujunemisel nõrgemad kui näiteks perekondlikud, individuaalsed ja kogukondlikud riskitegurid. Seetõttu ei käsitleta eemaletõrjutust eakaaslaste poolt ja deviantsust kui delinkventse käitumise primaarsete põhjustena, vaid pigem vahendavate teguritena.⁸¹

⁸⁰ Haridus- ja Teadusministeerium. Taustaanalüüs kurikaldumuslike noorte kohtlemise poliitikale. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium 2011, lk 15. Arvutivõrgus: www.hm.ee/index.php?popup=download&id=11009 (10.04.2015)

⁸¹ T. Edovald. Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas. Kriminaalpoliitika uuringud. Tallinn: Justiitsministeerium 2005, lk 9. Arvutivõrgus: http://kaagvere.edu.ee/uploads/files/tugisysteemid/riskifaktorid_ja_sekkumised.pdf%5B1%5D.pdf (01.04.2015)

Samas, jõudmisel teismelise ikka, läbitakse perioode, kus suhted sõpradega on olulisemad kui perekonnaga ja õpetajatega. Mitmetes uuringutes on leitud püsivaid seoseid alaealiste õigusrikkumiste ja antisotsiaalse käitumise vahel. On leitud, et noorte puhul vanuses 12-14 aastat, on peamiseks õigusvastase käitumise ennustajaks antisotsiaalsete eakaaslaste pidev juuresolek. Erinevaid tegureid nagu näiteks eakaaslaste delinkventne käitumine, eakaaslaste heakskiit, kiindumus või ustavus, eakaaslastega koosviibimise aeg ja eakaaslaste surve õigust rikkuvaks käitumiseks, on seostatud alaealise antisotsiaalse, s.h kuritegeliku käitumisega.⁸² Alaealised soovivad sulanduda kampa ning seetõttu on nad nõus heakskiidu saamiseks panema toime tegusid, mida nad õiguskuulekate sõprade grupis ei teeks. Kindlasti on oluliseks siinjuures ka vanemate tähelepanu, kellega nende laps suhtleb. Nii on võimalik ka ennetada lapse sattumist seltskonda, mille liikmed on probleemsed noored.

Stigmatiseerimisteooria on eakaaslaste ja hälbiva käitumise juures välja toonud ka olukorrad, kus laps on märgistatud, mistõttu eakaaslased ei soovi temaga suhelda. Eakaaslaste tõrjuv ja eemaletõukav suhtumine lapse suhtes on suureks ohuks lapse sotsiaalsele ja emotsionaalsele arengule. Kehvad suhted eakaaslastega on üheks keskseks alaealise alasotsialiseerumise tunnuseks, mis võib tuua kaasa erinevaid probleeme nagu näiteks ärevus- ja tähelepanuvajaduse häired. Uurijad on rõhutanud, et halvad suhted eakaaslastega ennustavad hilisemaid probleeme õppimise ja kooliga kohanemisega, vaimseid probleeme, aga ka alaealiste delinkventset käitumist. Kui laps märgistatakse eakaaslaste poolt näiteks kui “nohik” või “tuupur“, siis muutub lapse vajadus saada sõpru eriti tugevaks. Kui see soov muutub lapsel meeleheitlikuks, siis eakaaslaste-poolne mitteaktsepteerimine muserdab last oluliselt ning soodustab käitumist tagasihoidlikkusest kuni bravuurse ja hooplejani. Selline käitumine muudab tavaliselt olukorra veelgi halvemaks.⁸³

Autor nõustub eelnevalt käsitletud seisukohtadega, et alaealise õigusvastasel tegevusel on suur osa tema sõpradel ja eakaaslastel. Seetõttu on oluline vältida alaealise sattumist niisugustesse seltskondadesse, kus käitutakse õigusvastaselt. Selleks on oluline eelkõige lapsevanema ja kooli tähelepanu, mis võimaldaks vähendada võimalusi, et alaealine satuks halba seltskonda.

⁸² M. Gifford-Smith, K. A. Dodge, T. J. Dishion, J. McCord. Peer Influence in Children and Adolescents: Crossing the Bridge from Developmental to Intervention Science. – Journal of Abnormal Child Psychology 2005/33, No 3, lk 255-265.

⁸³ S. C. Thomas. On Understanding the Process of Peer Rejection: The Potential Contributions of Labelling Theory. – School Community Journal 1997/7, No 2, lk 77-78.

2.3.4. Alaealise hälbiva käitumise seos kooliga

Märgistamine võib toimuda koolis nn pahaks lapseks tituleerimisel. Igal juhul toimub alaealise nimetamine selliseks isikuks, mis mõjutab seda, kuidas teda koolis ja muudes institutsioonides koheldakse, kuidas temasse suhtutakse. Märk võidakse võtta omaks ja toimub nn enesemärgistamine, kus laps näeb ka ise end sellisena ja seetõttu käitub vastavalt märgile. Näiteks on leitud, et noortekohtutes toimub nende noorte identiteedi transformeerumine lastest, kes tegid midagi paha nn pahadeks lasteks.⁸⁴ Sama kohaldub autori hinnangul ka Alaealiste Komisjonides.

Kui alaealine tajub, et tema eakaaslased või õpetajad on teda negatiivselt märgistanud, siis mängib see suurt rolli tema tulevasel käitumisel. Nimelt on uuringud näidanud, et noortel, kes on tajunud niisugust märgistamist on võrreldes noortega, kes seda tajunud ei ole, suurem osalus normerikkuvas käitumises.⁸⁵

Lisaks on tehtud alaealiste suhtes uuringuid, mille tulemused ei ole niivõrd üllatavad – ebaedu koolis on õigusrikkumiste toimepanemise riskifaktor. Nimelt on madal akadeemiline edukus seotud õigusvastase käitumisega. Samas toovad uuringud välja, et akadeemilise edukuse parandamisega käib kaasas õigusvastase käitumise vähendamine⁸⁶. Sellest tulenevalt on oluline leida õpiraskustes olevale noorele vastav programm, mis arvestab tema võimetega.

Triin Edovaldi kokkuvõtte kohaselt on efektiivseimad programmid alaealiste hälbivalt teelt ära toomisel niisugused, mis on suunatud hoiakute ja käitumise muutmisele. Enim mõjusateks peetakse kooli juhtimise ja distsipliiniga toimetuleku sekkumisi, käitumisharjumiste kehtestamisele suunatud sekkumisi, mis võimaldaksid alaealisele õpetada sotsiaalseid oskusi. Oluliseks on kasutada kognitiiv-käitumuslike toimimisviise. Välja on toodud ka ebaefektiivsed sekkumised õigusvastase käitumise vähendamisel. Niisugusteks programmideks on instruksionaalsed programmid, kus puudub kognitiiv-käitumuslike meetodite kasutamine, nõustamised, sotsiaaltöö ja muud terapeutilised sekkumised ja vaba aja veetmise programmid.⁸⁷

⁸⁴ Haridus- ja Teadusministeerium 2011, lk 15.

⁸⁵ K. A. Bates, R. S. Swan. *Juvenile Delinquency in Diverse Society*. California: SAGE Publications, Inc 2013, lk 144.

⁸⁶ A. Markina, B. Žarkovski. *Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud*. Tallinn: Justiitsministeerium 2014, lk 54. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf (10.04.2015)

⁸⁷ T. Edovald 2005, lk 29.

Autor nõustub hinnanguga, et koolis toimuv märgistamine omab suurt rolli alaealise edasises käitumises. Kui toimub korduv märgistamine ja selle alusel teistest eristamine, võib alaealisel tekkida tunne, et ta ongi halb või paha laps ning hakatagi vastavalt märgile käituma. Seega on alaealise hälbival käitumisel seoseid erinevate riskiteguritega, mis soodustavad tema õigusvastast käitumist. Seetõttu on oluline tegeleda riskiteguritega võimalikult varajases faasis, et ennetada esimeste ja uute rikkumiste toimepanekut.

2.3.5. Alaealise hälbiva käitumise seos individuaalsete omadustega

Individuaalsed riskitegurid on isiku füüsilised, kognitiivsed, emotsionaalsed ja sotsiaalsed omadused konkreetsel ajahetkel, mis võivad olla nii geneetiliste kui ka keskkondlike tegurite tulemus. Uuringutest nähtub, et individuaalsed tegurid kipuvad olema peamisteks teguriteks kuritegeliku käitumise arengus ning seda eelkõige noores eas⁸⁸.

Individuaalsete riskitegurite all mõistetakse muuhulgas sugu, rassi, usku, agressiivsust, IQ-d, akadeemilist (eba)edukust, emotsionaalset seisundit, käitumishäireid, geneetilisi ja füsioloogilisi karaktereid⁸⁹.

Näiteks on mitmes uuringus toodud välja, et mehed panevad kuritegusid toime tihedamini kui naised⁹⁰. See tendents kehtib autori hinnangul kindlasti ka alaealiste suhtes. Nimelt näitab Alaealiste Komisjonide statistika, et läbi aastate on komisjoni saadetud poiste arv suurem kui tüdrukute arv. Nii moodustasid näiteks Alaealiste Komisjoni suunatud alaealistest 2013. aastal poisid 71%⁹¹. Seega on teatud riskitegurid niisugused, mida on inimesel raske muuta.

⁸⁸ T. Edovald 2005, lk 8.

⁸⁹ D. M. Day, S. G. Wanklyn. Identification and Operationalization of the Major Risk Factors for Antisocial and Delinquent Behaviour among Children and Youth. NCPC Research Report. Ottawa, ON: Public Safety Canada 2012, lk 1. Arvutivõrgus: <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2013-mjr-risk-fctrs-ntscl/index-eng.aspx> (10.04.2015)

⁹⁰ N. Taifa, C. Beane. Integrative Solutions to Interrelated Issues: A Multidisciplinary Look Behind the Cycle of Incarceration. – Harvard Law & Policyreview 2009/3, No 2, lk 286. Arvutivõrgus: http://www.hlpronline.com/Vol3_2-TaifaBeane_HLPR.pdf (10.04.2015)

⁹¹ Alaealiste Komisjonide 2013. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus 2014, lk 8. Arvutivõrgus: http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202013_0.pdf (10.04.2015)

2.4. Alaealise „välja kasvamine“ hälbivast käitumisest

Stigmatiseerimisteooria otsib vastust küsimusele miks mõni inimene, kes paneb toime mingisuguse teo, saab märgi kui hälvik, kuid samas teised ei saa. Teooria märgib, et enamik inimesi panevad elu jooksul toime mingi õigusrikkumise, aga mitte kõiki ei nimetata hälvikuks või kriminaaliks. Stigmatiseerimisteooria otsib sellele küsimusele vastust. Nimelt väidetakse erinevates uuringutes, et enamus noori “kasvavad välja” hälbivast käitumisest jõudes varajasse täiskasvanu ikka, ent seda võib pidurdada märgistamine ja stigmatiseerimine.⁹² Seetõttu peetakse oluliseks märgistamise vältimist.

Kui keegi on õnnestunult märgistatud hälvikuna või kriminaalina, võib kinnitatud märk muutuda dominantseks märgiks, mida nähakse olulisemana kui isiku teisi omadusi. Kui nt lapsest saab “tubli lapse”, “sõbra” ja muu sarnase asemel hoopis “huligaan” või “varas”. Iga märk kannab eelarvamusi ja kujutlusi, mistõttu võivad teised tõlgendada märgistatud isiku käitumist mingil kindlal viisil. Näiteks kui laps õpib korralikult ja saab häid hindeid, siis nähakse teda kui isikut, kes on väärt premeerimist, kuid kui laps on märgistatud kui varas, siis võivad inimesed kahtlustada, et ta varastab midagi. Kui märk on lapsele külge riputatud, siis mõne noore jaoks võib märk tuua kaasa rohkem hälbelisust. See juhtub siis, kui inimesed hakkavad käituma nii nagu neid on märgistatud.⁹³ Seetõttu on autori hinnangul oluline laps tuua välja hälbeseisundist, et ta ei võtaks sisemiselt omaks negatiivset märki ning erinevaid meetmeid kasutades teda kasvatada ja resotsialiseerida õiguskuulekaks ühiskonnaliikmeks.

⁹² K. Richards. What Makes Juvenile Offenders Different From Adult Offenders? – Trends & Issues in Crime and Criminal Justice 2011, No 409, lk 6. Arvutivõrgus: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi409.pdf (10.04.2015)

⁹³ L. Bryant. The Labelling Theory. History Learning site 2014. Arvutivõrgus: http://www.historylearningsite.co.uk/labelling_theory.htm (10.04.2015)

3. Alaealiste Komisjonide seaduslik raamistik ja tegevus

3.1. Alaealiste Komisjonide seaduslik raamistik

Alaealiste õigusrikkumiste valdkonnas tuleb arvestada mitme alusdokumendiga. Eelkõige on tegu niisuguste dokumentidega, mis peaksid vähemalt kaudselt aitama kaasa alaealiste õigusrikkumiste ennetamisele ja vähendamisele. Siia alla kuuluvad nii Eesti-sisesed strategiadokumendid kui ka rahvusvahelised nõuded.⁹⁴ Sellisteks dokumentideks on näiteks ÜRO lapse õiguste konventsioon ja kriminaalpoliitika arengusuunad 2018. aastani⁹⁵.

Alates 1998. aastast tegutsevad Eestis Alaealiste Komisjonid alaealise mõjutusvahendi seaduse alusel (AMVS). Seadus sätestab alaealistele kohaldatavad mõjutusvahendid ning Alaealiste Komisjonide pädevuse (AMVS § 1 lg 1). Komisjonide tegevust koordineerib Eesti Noorsootöö Keskus, mis kuulub Haridus- ja teadusministeeriumi haldusesse. Komisjonid tegutsevad maavalitsuste juures, mistõttu nad alluvad maavanemale, kelle tööd koordineerib Siseministeerium. Omavalitsuste Alaealiste Komisjonid alluvad omavalitsustele.⁹⁶ 2016. aasta alguses toimuvad siinjuures teatud muudatused. Nimelt on Eesti Vabariigi valitsus kiitnud heaks memorandumit, mille kohaselt läheb alaealiste õigusrikkujate valdkond 2016. aastal üle Sotsiaalministeeriumi vastutusalasse ning sellest saab niiviisi riikliku lastekaitseüsteemi osa. Kuni 2015. aasta lõpuni kehtib alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel veel vana kord, mille aluseks on alaealise mõjutusvahendite seadus. Uue korra kehtima hakkamiseks vajalike seadusemuudatuste väljatöötamiskavatsuse koostab Sotsiaalministeerium 2016. aasta märtsiks.⁹⁷ Seega võib järgmisel aastal oodata muudatusi ka seoses Alaealiste Komisjonidega, sh mõjutusvahendite kohaldamisega, kuid millised need täpselt olema saavad, ei ole täna veel teada.

Alaealise vastutuse seaduse eelnõud said Eestis alguse 1994. aastal Riikliku Kriminaalpreventsiooni Nõukogu eestvedamisel. Nõukogu ekspertkomisjonile esitati seaduseelnõu käsitus Saksamaa eeskujul ning see eeldas kõikide alaealiste õigusrikkumiste lahendamist noorsoopolitseis, noorsooprokuröri või noorsookohtu juures. Tähtsaks ei peetud

⁹⁴ L. Kasemets, R. Ilves. Alaealiste probleemkäitumisest ja Alaealiste Komisjonide tegevusest. Tallinn: Mindpark 2006, lk 34.

⁹⁵ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. M. L. Sööt (koost), 2010. Arvutivõrgus: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/seletuskiri_kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (10.04.2015)

⁹⁶ Justiitsministeerium 2010, lk 27.

⁹⁷ Sotsiaalministeerium. Alaealiste õigusrikkujate valdkond loimitakse riikliku lastekaitseüsteemiga, 2015. Arvutivõrgus: <http://sm.ee/et/uudised/alaealiste-oigusrikkujate-valdkond-loimitakse-riikliku-lastekaitseusteemiga> (10.04.2015)

luua eraldi alaealiste asju arutavaid komisjone. Niisugune lähenemine oli siiski liiga uuenduslik ja radikaalne, mistõttu see lükati tagasi. Aastal 1995 valmis alaealiste vastutuse seaduse eelnõu, mis nägi alaealiste õigusrikkumiste asjade arutamise peamise organina Alaealiste Komisjoni, kuid vabadust piiravate karistuste kohaldamiseks noorsookohtunikku. Niisugused põhilised seisukohad kiideti Riikliku Kriminaalpreventsiooni Nõukogu poolt küll heaks, kuid 1997. aasta lõpuks siiski taanduti noorsookohtuniku institutsiooni loomise ideest. Võeti hoopis üle Rootsi variant alaealiste karistusõiguses, kus kõiki alaealiste õigusrikkumisi hakkas arutama maakondlik Alaealiste Komisjon (v.a asjad, mis kuulusid üldkorras lahendamisele).⁹⁸

Alaealiste Komisjonidele on pandud suur roll kuritegevuse vähendamisel ja ennetamisel. Just nende töö edukusest sõltub uute õigusrikkumiste ennetamine⁹⁹. Alaealiste Komisjonide poolne mõjutusvahendite kohaldamine on muutunud vastavalt sellele, missugune ühiskonnapoolne hinnang on alaealiste ülesastumisele antud. 20. sajandi alguses jõuti arusaamale, et alaealisi õigusrikkujaid ei saa kohelda samamoodi nagu täisealisi – neid on võimalik edukamalt kasvatuslike meetmeid kasutades resotsialiseerida.¹⁰⁰

Alaealistele kohalduva menetluse erinevused võrreldes täiskasvanuga kavandati eesmärgiga minimaliseerida alaealiste vaimset traumeerimist avaliku kohtuistungiga. Nii seati eesmärgiks kaotada segavad menetluse formaalsused ja jõuda sobiva lahenduseni võimalikult kiiresti.¹⁰¹

Alaealine ei pruugi eristada piisavalt hästi lubatud keelatust oma isiksusliku ja sotsiaalse ebaküpsuse tõttu. Seetõttu ei pruugi ta alati aduda oma tegude tagajärgi. Lisaks on tema käitumise mõjutajaks tihti ka mingisugune konkreetne situatsioon. Seetõttu ongi just Alaealiste Komisjon oluline, et alaealine ei satuks oma teo tõttu koheselt kriminaalõiguse alasse, kuna see võib jätta talle negatiivse kogemuse ja märgi. Tähtis on alaealiste puhul just see, et nende poolt toime pandud rikkumistele reageeritakse mõjutusvahendi kohaldamisega, mille valikul lähtutakse alaealise arengust ja isiksusest ning suunatakse ta õiguskulele rajale. Niiviisi reageerib Alaealiste Komisjon alaealiste rikkumistele kasvatuslike ja sotsiaalsete vahenditega ning väldib alaealise häbimärgistamist läbi kriminaalkaristuse. Nii ei kasutata tema suhtes termineid “kurjategija” või “õigusrikkuja”. Nii ongi peamiseks eesmärgiks seatud vältida alaealise uusi rikkumisi ning teda resotsialiseerida, et ta suudaks

⁹⁸ J. Ginter, J. Sootak 1998 lk 184.

⁹⁹ T. Kalle. Alaealiste Komisjonid õiguspoliitikat teostava institutsioonina. – S. Kaugia (koost). Vaateid õiguspoliitikale. Art. kog. Tartu: Avatar Holding 2008, lk 126.

¹⁰⁰ J. Ginter, J. Sootak 1998, lk 182-183.

¹⁰¹ H. Saarsoo, J. Ginter, J. Sootak. Alaealiste õigusrikkumised: kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu: Juura, 2000, lk 17.

paremini kohandada talle ühiskonna poolt seatud nõuetega.¹⁰² Ka Riigikohus toetab seisukohta, et alaealiste puhul tuleb arvestada, et nad ei ole isiksusena reeglina veel täielikult väljakujunenud ning alaealiste õigusrikkumiste põhjused ja sellest tulenevalt nende suhtumine õiguskorda on erinev täiskasvanud isikust¹⁰³. Töö autor leiab, et kuigi komisjoni otsus ei ole kriminaalkaristus ja sellest tulenevalt ehk mitte niivõrd karmilt häbimärgistav, on ka komisjoni otsus märgistav, kuna alaealise suhtes kohaldatakse mingisugust mõjutusvahendit mis toimib samaaegselt ka sildistamisena. Siiski tuleb nentida, et kriminaalmenetluses saadud märk, nt “kurjategija”, võib olla tugevam kui komisjonis saadud märk.

Alaealiste Komisjon tegutseb nii alaealise mõjutusvahendite seaduse¹⁰⁴ (AMVS) alusel kui ka Alaealiste Komisjoni põhimääruse alusel¹⁰⁵. Määruse teise punkti kohaselt on komisjoni peamiseks ülesandeks alaealistega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimine oma haldusterritooriumil ning alaealisele määratud mõjutusvahendite kohaldamise kaudu ja abil nende elu korraldamine ja alaealiste järelevalvetuse ning õiguserikkumisi soodustavate tegurite vähendamine. Seega saab eristada komisjonide töös kahesugust eesmärki: preventiivset ja mõjutusvahendite kohaldamist.

AMVS-i kohaselt moodustatakse Alaealiste Komisjon maakonnas maavanema korraldusega, maavanem kinnitab ka Alaealiste Komisjoni isikkoosseisu (§ 11 lg 1 ja § 12 lg 2)¹⁰⁶. Seaduse kohaselt võib kohalik omavalitsus kooskõlastatult maakonna Alaealiste Komisjoniga moodustada linna või valla Alaealiste Komisjoni (§ 11 lg 2). Linnaosavalitsus saab kooskõlas linnavalitsusega moodustada linnaosa Alaealiste Komisjoni. Linna- või vallavalitsuse juurde moodustatava Alaealiste Komisjoni isikkoosseisu nimetab linnapea või vallavanem (§ 11 lg 3 ja § 12 lg 3).

AMVS-i kohaselt peab Alaealiste Komisjon peab olema vähemalt seitsmeliikmeline ja Alaealiste Komisjoni asjaajamist korraldab Alaealiste Komisjoni sekretär (§ 12 lg 1). Komisjoni kuuluvad haridus-, sotsiaal- ja tervishoiualaste töökogemustega isikud, politseiametnik, kriminaalhooldusametnik ja maavalitsuse koosseisuline ametnik (§ 12 lg 2). Alaealiste Komisjon valib oma liikmete hulgast esimehe ja aseesimehe ning esimehe äraolekul täidab tema kohustusi aseesimees (§ 12 lg 5). Alaealiste Komisjoni liikmel on

¹⁰² T. Kalle 2008, lk 126.

¹⁰³ RKKKm 3-1-1-14-06 p 7.

¹⁰⁴ Alaealise mõjutusvahendite seadus. – RT I 1998, 17, 264.

¹⁰⁵ Alaealiste Komisjoni põhimäärus. – RT I 1998, 85, 1391.

¹⁰⁶ vt AMVS

keelatud avalikustada talle töö käigus alaealise kohta teatavaks saanud delikaatseid isikuandmeid (§ 12 lg 6).

Seega on seadusega pandud kohustus, kui suur peab komisjon olema ja missuguse taustaga isikud peavad komisjoni kuuluma. Autori arvates on seaduses toodud isikute ring asjakohane, kuna sellised isikud on kõige paremini kursis alaealiste ja nende õigusrikkumistega. Seetõttu on põhjendatud ka võimalus vaidlustada komisjoni otsus, kui seaduses sätestatud komisjoni koosseisu on rikutud. Esialgselt on võimalik pöörduda maavanema juurde ning selle otsusega mitterahul olemise korral halduskohtusse (AMVS § 26 ja HMS¹⁰⁷ § 71).

AMVS § 14 lg 4 kohaselt toimub asja arutelu 30 päeva jooksul taotluse laekumisest arvates. Selle aja hulka kuulub nii esitatud taotluse ja sellele lisatud materjalidega tutvumine, vajadusel täiendavate materjalide nõudmine, istungi aja ja sellel osalevate isikute kindlaksmääramine ning kutsete saatmine.¹⁰⁸ Kui selle aja jooksul ei ole vajalikud materjalid komisjoni laekunud, siis lükatakse asja arutamine edasi AMVS § 17 lg 1 kohaselt. Kui asi ei kuulu alaealise komisjoni pädevusse, siis edastatakse taotlus õigele asutusele või tagastatakse taotluse esitajale ning otsusest teavitatakse taotluse esitajat.¹⁰⁹

Alaealiste Komisjoni istung on kinnine. See tähendab, et istungil võivad osaleda vaid komisjoni liikmed, taotluse esitanud institutsiooni esindaja, alaealine, tema seaduslik esindaja ning isikud, kelle kohalviibimine on oluline, arutamaks konkreetsele alaealisele mõjutusvahendi kohaldamist (AMVS § 19). Kõrvalisi isikuid komisjoni istungile ei lubata, et tagada konfidentsiaalsus ning alaealise õiguste ja huvide kaitse.¹¹⁰

3.2. Alaealiste Komisjonide tegevus

3.2.1. Menetluse algus Alaealiste Komisjonis

Alaealine suunatakse Alaealiste Komisjoni, kui ta on nooremana kui neljateistaastasena pannud toime karistusseadustikus ettenähtud kuriteokoosseisule vastava õigusvastase teo või karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteokoosseisule vastava õigusvastase teo (AMVS § 1 lg 2 p 1 ja 2). Ka neljateist- kuni kaheksateistaastast isikut on võimalik suunata komisjoni, kui ta on toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteo, ent prokurör või

¹⁰⁷ Haldusmenetluse seadustik. – RT I 2001, 58, 354 ... RT I, 23.02.2011, 8.

¹⁰⁸ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika ülevaade, lk 3.

¹⁰⁹ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika ülevaade, lk 3.

¹¹⁰ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika ülevaade, lk 3.

kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustikus ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja kriminaalmenetlus on alaealise suhtes lõpetatud. Samuti, kui kohtuväline menetleja on leidnud, et isikut, kes on toime pannud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteo, saab mõjutada karistust kohaldamata, või kohus on leidnud, et alaealist saab mõjutada karistust või karistusseadustikus ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ning väärteomenetlus on tema suhtes lõpetatud (AMVS § 1 lg 2 p 3 ja 4). Lisaks kohaldatakse AMVS-i koolikohustusliku alaealise suhtes, kes ei ole kandud ühegi kooli nimekirja või on ühe kooliveerandi jooksul puudunud mõjuva põhjuseta enam kui 20 protsendist õppetundidest. Samuti alaealise suhtes, kes tarvitab alkohoolset jooki, narkootilist või psühhotroopset ainet (AMVS § 1 lg 3 p 1 ja 2).

Aastal 2013 suunati komisjoni enim alaealisi, kes oli nooremana kui 14 eluaastat pannud toime väärteo. Nende osakaal aruteludest oli 27%. Sellele järgnes nooremana kui 14 toime pandud kuritegu (18%) ning edasi 14-18 aastasena toime pandud kuritegu (17%). Koolikohustuse mittetäitmise tõttu komisjoni saadetud asjad moodustasid 13% aruteludest. Ülejäänud alused moodustasid vähem kui 10% aruteludest.¹¹¹

Alaealiste Komisjonis saab menetlus alguse taotluse esitamisega. AMVS § 14 lg 1 kohaselt saavad taotluse esitajateks olla:

- 1) alaealise seaduslik esindaja;
- 2) politseiametnik;
- 3) alaealise elukohajärgse valla-või linnavalitsuse volitatud esindaja;
- 4) lastekaitseametnik;
- 5) sotsiaalametnik;
- 6) kohtunik;
- 7) prokurör;
- 8) keskkonnajärelevalve asutuse ametnikud.

Tulenevalt AMVS-i §-st 14 on komisjonile taotluse esitajate ring kindlaksmääratud ja seega suletud. Niisiis ei saa kõrvalised isikud komisjonile taotlust esitada. Selle põhjuseks võib tuua vajaduse vältida alaealise suhtes fikseerimata õiguserikkumiste ja kontrollimata kaebuste esitamist¹¹². Arutelude põhiliseks algatajaks 2013. aastal oli politseiametnik, kelle taotluse

¹¹¹ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 11.

¹¹² T. Kalle 2008, lk 125.

esitamine moodustas 65% kõigist taotluse esitajatest. Pisut enam kui kuuendik algatajatest oli prokurör (17%). Alaealise elukohajärgse omavalitsuse osatähtsus arutelu algatamisel oli 8%, lastekaitse osatähtsus aga 4%. Vähem esitasid taotlusi sotsiaaltöötaja (2%) ja alaealise seaduslik esindaja (1%). Vähim taotlusi esitasid keskkonna järelevalve ametnik ja kohtunik (osatähtsus mõlemal 0%).¹¹³ Politseinike-poolset taotluse esitamise suurt osakaalu võib selgitada asjaolu, et alaealiste toime pandud kuriteod ja väärteod moodustavad põhilise aluse, miks alaealine komisjoni huviorbiiti satub. Politsei peamiseks tegevuseks ongi õigusrikkujate tabamine, s.t see on nende põhitöö, et sellised isikud saaks võtta vastutusele. Lisaks, kui alaealine on alla 14 aastane, siis saadetakse asi Alaealiste Komisjoni (KrMS § 201 lg 1¹¹⁴). Teiste isikute puhul, kellel on võimalus esitada taotlus komisjonile, ei ole põhiülesandeks õigusrikkujatega tegelemine.

3.2.2. Mõjutusvahendite valimine

Mõjutusvahendi peamiseks eesmärgiks on kaasabi andmine alaealise õigusrikkuja resotsialiseerumisele ning alaealise järgnevate võimalike õigusrikkumiste ennetamine (AMVS § 7 lg 1). Nii võib mõjutusvahendite kohaldamise juures näha kasvatuslikku ja mitte karistuslikku iseloomu ning vabadust piiravate vahendite kohaldamiseks on vajalik kohtu luba¹¹⁵.

Mõjutusvahendi valikult lähtub komisjon alaealise isikust, õigusrikkumise raskusest ning tema suhtes varem kohaldatud mõjutusvahendite tulemuslikkust (AMVS § 7 lg 2). Lisaks arvestatakse mõjutusvahendi määramisel alaealise esindaja, sotsiaalametniku, õppeasutuse esindaja ja politseiniku arvamust ning alaealise nõusolekut võtta endale kohustusi vabatahtlikult (AMVS § 7 lg 3). Kirjanduses on märgitud, et kohustusi, mis tulenevad mõjutusvahendist, saab alaealisele panna üksnes viimase nõusolekul. Seetõttu on oluline välja selgitada, kas alaealine on mõjutusvahendiga nõus. Nõusoleku puudumisel tuleks vältida vastava mõjutusvahendi kohaldamisest, kuna see ei annaks eeldatavalt soovitud tulemust.¹¹⁶

AMVS § 3 lg 1 kohaselt saab alaealisele kohaldada ühte või mitut mõjutusvahendit. Nendeks mõjutusvahenditeks on: hoiatus, koolikorralduslikud mõjutusvahendid, vestlusele suunamine

¹¹³ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 15.

¹¹⁴ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I 2003, 27, 166 ... RT I, 19.03.2015, 21.

¹¹⁵ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 18.

¹¹⁶ A. Popova, H. Jaanimägi. Alaealise mõjutusvahendite seaduse (AMVS) tõlgendused ja seadusandlik raamistik. Tallinn 2006, lk 15. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/sites/default/files/AMVS.pdf> (10.04.2015)

spetsialisti juurde, lepitamine, kohustus elada vanema juures, üldkasulik töö, käendus, noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenustes või ravikuurides osalemine ning kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine (AMVS § 3 lg 1 p 1-9). Ka mõjutusvahendite valiku puhul on seadusandja sätestanud konkreetsete vahendid. Seega ei ole komisjonil võimalik kohaldada alaealise suhtes muud mõjutusvahendit. Siiski on võimalik jätta mõjutusvahend üldse kohaldamata. Nimelt toob AMVS § 25 välja alused, millal asja arutelu lõpetatakse ilma mõjutusvahendit kohaldamata. Sellisteks situatsioonideks on näiteks juhud, kus taotlus põhineb väärinformatsioonil (p 4) või taotluse esitanud isik loobub taotlusest ja komisjon nõustub sellega (p 2). Samuti on võimalik Alaealiste Komisjonil nõustada vanemaid ja pakkuda erinevaid võimalusi, kuidas alaealise edasist elu edukamalt korraldada, nt vahetada kooli¹¹⁷.

Komisjon saab kohaldada alaealise esmasel sattumisel komisjoni pea kõiki mõjutusvahendeid. Siiski tuleb arvestada teatud tingimustega. Nimelt tulenevalt Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse §-st 34 lg 3 tuleb alaealise suhtes kohaldada kõigepealt kergemaid mõjutusvahendeid nagu nõustamine, käendus, lepitamine, hooldus. Sellisest põhimõttest lähtub ka AMVS. Nimelt, kuna erikooli suunamine on rangemaid mõjutusvahendeid, sest see seondub isiku vabaduse piiramisega, siis on keelatud saata erikooli alaealine, kelle suhtes ei ole komisjon varem mõjutusvahendit kohaldanud (AMVS § 6 lg 2).

Autori hinnangul on komisjonil mõjutusvahendi valikul oluline muuhulgas välja selgitada missugune mõjutusvahend on alaealist kõige vähem häbimärgistav ning mis võimaldaks vältida võimalikult suurel määral teisest stigmatisatsiooni. Siinjuures ongi oluline teada esiteks alaealise nõusolekut mõjutusvahendi kohaldamiseks ning teiseks, missugune vahend võimaldaks parimal viisil elimineerida ühiskonna negatiivset reaktsiooni alaealise suhtes, mis põhineb komisjoni otsusel. Näiteks alaealise kasvatusraskustega laste klassi suunamine võib põhjustada teisest stigmatisatsiooni, kuna alaealine satub kokku probleemsete noortega, mis võib kaasa tuua tema sildistamist stiilis: ta on pandud probleemsete laste klassi, järelikult on ta probleemne laps. Teisene stigmatiseerimine võib jällegi võimendada alaealise sisemist stigmatisatsiooni.

Mõjutusvahendi valimisel ja kohaldamisel on komisjon kohustatud otsustama alaealise teadmisel tema õppeasutuse (või töökoha) informeerimise komisjoni otsusest (AMVS § 20 lg 2 p 4). Teisese stigmatiseerimise vältimise mõttes on oluline, et komisjon õppeasutust (või

¹¹⁷ Põhimõtted mõjutusvahendi valikul ja kohaldamisel. Eesti Noorsootöö Keskus 2014. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/pohimotted-mojutusvahendi-valikul-ja-kohaldamisel> (10.04.2015).

töökohta) otsusest ei teavitaks, kuna see võib kaasa tuua õpetajate teistsuguse, mh halvustava suhtumise alaealisse. Ka näiteks õpetaja järsk eriti hoolivsuhtumine alaealisse võib tekitada eakaaslastes kahtlustava mulje, et alaealisel on mingisuguseid probleeme, kuna õpetaja käitub tema suhtes teisiti.

3.2.3. Mõjutusvahendite sobivuse hindamine

Nagu eelmises peatükis sai välja toodud, on Alaealiste Komisjonil võimalik kohaldada alaealiste suhtes üheksat erinevat mõjutusvahendit.

Hoiatus on komisjonide poolt enim kasutatavam mõjutusvahend. Ka 2013. aastal oli mõjutusvahenditest kohaldatud enim hoiatust. Nimelt moodustas hoiatuse kohaldamine 33% kõigist mõjutusvahenditest. Tulenevalt AMVS § 3 lg 2 p-st 1 võib hoiatust kohaldada alaealisele juhul, kui viimane on toime pannud süüteo või kui ta ei täida koolikohustust või ta tarvitab alkohoolset jooki, narkootilist või psühhotroopset ainet (AMVS § 3 lg 2 p 1).

Hoiatus on efektiivne juhul, kui alaealine võtab seda tõsiselt. Hoiatus on mõjusam just noorema vanusega laste puhul, kes on sattunud komisjoni ette esmakordselt ning juba seal olemist karistusena tunnetavad. Raskemate rikkumiste puhul ning mitmekordselt komisjonis viibivate laste puhul hoiatus aga nii tulemuslik enam ei ole. Hoiatust kasutatakse tihti aga ka juba seetõttu, et muud ja mõjusat vahendit komisjonil kasutada ei ole, kuna puuduvad vajalikud mõjutusvahendid komisjoni haldusterritooriumil.¹¹⁸ Autori hinnangul võib teisese stigmatiseerimise vältimise puhul pidada hoiatust efektiivseks juhul, kui on välja selgitatud rikkumise põhjus. Kui rikkumine oli toime pandud juhuslikult lõbu või mängu eesmärgil, võib hoiatust pidada tõhusaks. Nimelt kui alaealisele selgitada, et tema tegevus oli vale ning korduval rikkumisel kohaldatakse tema suhtes karmimaid vahendeid ja alaealine kahetseb oma tegu, siis saab hoiatust pidada sobivaks vahendiks. Kui aga tegu on mingisuguse tõsisema rikkumisega ning alaealisel on probleeme juba nt koolis, kus on toimunud tema esmane mitteformaalne märgistamine, on hoiatuse positiivne mõju kaheldav. Ühelt poolt annab hoiatus küll suhtumise, et alaealise toime pandud tegu ei ole niivõrd tõsine, kuid teisalt probleemidega mittetegelemise korral on hoiatus autori hinnangul lahja toimega. Kui näiteks koolis saadakse teada, et alaealise suhtes on kohaldatud mõjutusvahendina hoiatust, võib see jätta mulje, et noore tegu ei olnud niivõrd tõsine, ent kui rikkumised jätkuvad ja

¹¹⁸ T. Kalle 2008, lk 131.

probleemidega ei tegeleta, siis on alaealise ärasuunamine hálbeliselt teelt raskendatud. Eelnevat toetab ka Alaealiste Komisjonide 2013. aasta ülevaade, kust nähtub, et kui esimest korda komisjoni suunatud noortele kohaldati hoiatust 45% kõigist mõjutusvahenditest, siis korduvalt suunatute puhul langes see protsent oluliselt (24%).¹¹⁹

EHIS-e statistika kohaselt on 2013. aastal spetsialisti juurde suunamist kohaldatud 33% kõikidest kohaldatud mõjutusvahenditest. Seega on spetsialisti juurde suunamine teine enamkohaldatavam mõjutusvahend. Võrreldes 2012. aastaga on spetsialisti juurde suunamise osatähtsus kõigist mõjutusvahenditest mõneti suurenenud (4%).¹²⁰

AMVS § 3 lg 2 p 1 kohaselt võib alaealise suhtes kohaldada spetsialisti juurde suunamist, kui ta ei täida koolikohustust, on toime pannud süüteo või tarvitab alkohoolset, narkootilist või psühhotroopset ainet. Alaealiste Komisjoni poolt määratud isiku juurde vestlusele suunamise korra p 2 kohaselt peab spetsialist juurde suunamise korral otsus sisaldama, missuguse spetsialisti juurde alaealine suunatakse¹²¹. Sama korra p 3 ja 4 kohaselt märgib komisjoni sekretär spetsialisti juurde suunamise põhjused ja küsimused, millele komisjon soovib vastust saada. Pärast vestlust väljastab spetsialist alaealise esindajale vastused, mis tuleb edastada komisjonile. Autori hinnangul on küsitav, miks peab esindaja spetsialisti vastused komisjonile edastama. Tänapäevase tehnoloogia olemasolul saab spetsialist vastused edastada komisjonile spetsialist ka ise ilma lisakulutusi tegemata või aega raiskamata. See välistaks ka olukorrad, kus komisjon ei saakski teada, et alaealine ei ole läinud spetsialisti juurde kohale või vanem ei soovi seda teha.

Spetsialisti suunamise korral arvestatakse rohkem lapse isikut kui toimepandud tegu. Spetsialist üritab vestluses tuvastada, missugust abi noor vajab. Nii on näiteks mõne lapse puhul oluline välja selgitada, milline õppevorm talle kõige paremini sobiks. Ka pakub vestlus lapsele vaimset tuge või lihtsalt tavalist tervisekontrolli. Mõned lapsed soovivad täiskasvanut isikut, kelle juures saab oma muresid ja probleeme rääkida. Spetsialisti juurde suunamine võimaldab alustada alaealise isikliku võrgustiku kujundamisega.¹²² Seega võib spetsialisti juurde suunamist pidada lapse isikut oluliselt arvestavaks mõjutusvahendiks, kui see toimib ilma probleemideta. Raskused tekivad näiteks siis, kui alaealise vanemad ei ole motiveeritud

¹¹⁹ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 30.

¹²⁰ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 18.

¹²¹ Alaealiste Komisjoni poolt määratud isiku juurde vestlusele suunamise kord. Haridusministri määrus 28.08.1998 nr 14. –RTL 1998, 277, 1157; RTL 2009, 92, 1329.

¹²² M. Žuravljova. Sissejuhatus erinoorsootöösse. E-õppe programm 2009, lk 4. Arvutivõrgus: <https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/14174/erinoorsootoo.pdf?sequence=1> (10.04.2015).

ega toeta last¹²³. Oluline on teisele stigmatiseerimise vältimisel vanema positiivne suhtumine. Spetsialisti juurde suunamine võib olla edukas, kuid tavaliselt ei piisa alaealise ühekordsest vestlusest spetsialistiga, et lahendada tema muresid. Nimelt ei sätesta seadus, mitu korda peab laps spetsialisti juures käima, ent üldjuhul toimub see üks-kaks korda.¹²⁴ Autori hinnangul võimaldab spetsialisti juurde suunamine jõuda alaealise probleemide põhjusteni, ent selleks on vaja aega. Arvatavasti ei suuda laps end nii ruttu avada ja spetsialistiga kindlalt tunda. Lisaks võimaldab perioodiline käik spetsialisti juures aidata lapsel tegeleda järjepidevalt oma probleemide lahendamisega. Lapsel on kindel koht ja inimene, kellega ta saab rääkida. Nii on võimalik vältida ka alaealise teisest stigmatiseerimist. Nt kui laps käib psühholoogi juures, siis toimub see üldjuhul väljaspool kooli ning eakaaslased jt isikud ei pruugi olla sellest teadlikud. Isegi kui on teadlikud, võimaldab spetsialisti juures käik tegeleda probleemidega, mis võiksid tuleneda teisest stigmatiseerimisest. Kui spetsialist suudab alaealist mõjutada õiguskauale tee, siis väheneb lapse suunas ka n-ö näpuga näitamine.

AMVS § 3 lg 2 p 1 kohaselt saab alaealise suhtes kohaldada lepitust, kui ta on toime pannud süüte, ei täida koolikohustust või kui ta tarvitab keelatud aineid. Tulenevalt lepitamise korra¹²⁵ p-st 1 on lepitamine mõjutusvahend, kus otsitakse erapooletu nõustaja abil kokkulepet või vajadusel rikkumise tagajärjel tekkinud kahjude korvamise võimalusi alaealise oma aktiivsuse abil. Lepitamist on 2013. aastal kasutatud 0,3% kõigist mõjutusvahenditest¹²⁶. Seega nähtub, et selle mõjutusvahendi kasutamine ei ole efektiivne.

Kuigi komisjonid on lepitust kasutanud väga vähe, on uuringud näidanud, et lepitus võib olla efektiivne just korduvkuritegude vältimisel. Nii on nt Ameerika Ühendriikides läbiviidud uuringus leitud, et alaealistel õigusrikkujatel, kes on osalenud ohvri ja kurjategija lepitamisel, on retsidiivsuse tase 32% madalam kui alaealistel, kes lepitamisprotsessis ei osalenud.¹²⁷

Peamiseks lepituse mitte kasutamise ja ebaefektiivsuse põhjuseks on pikk intervall rikkumise ja lepitamise protsessiga alustamise vahel. Selleks, et alaealine tunnetaks seost rikkumise ja sellele järgneva reaktsiooni vahel, on oluline menetluse kiirus. Soomes võib näha, et lepitus on ainsaks alla 15-aastaste õigusrikkujate poolt toimepandud rikkumiste menetlemiseks.¹²⁸ Seetõttu võib lepituse puhul pidada edukaks selle kohaldamist juba kohtueelses menetluses,

¹²³ T. Kalle 2008, lk 132.

¹²⁴ T. Kalle 2008, lk 132.

¹²⁵ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

¹²⁶ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 21.

¹²⁷ W. R. Nugent jt. Participation in Victim-offender Mediation and Reoffense: Successful Replications? – Research on Social Work Practice 2001/11, No 1, lk 5. Arvutivõrgus: <http://rsw.sagepub.com/content/11/1/5.full.pdf> (10.04.2015).

¹²⁸ T. Kalle 2008, lk 132.

kuna nii toimub asja lahendamine varajases staadiumis. Alaealise teisese stigmatiseerimise vältimiseks oleks lepitus, kui seda oleks võimalik efektiivselt kasutada, autori hinnangul mõjus. Nimelt, kui alaealisel on võimalik pärast rikkumist võimalikult kiiresti jõuda kannatanuga kokkuleppele, võimaldab see vältida ka kannatanu ja loodetavalt ka tema pere poolset alaealise sildistamist. Lepitamine on autori hinnangul mõjus eelkõige alaealise esmasel rikkumisel, kus on olemas ka teine pool e kannatanu. Lepitamist saaks muuhulgas kasutada ka õpetajate suhtes, s.t kui alaealisel on koolis probleeme. Lepitamine võimaldab nii alaealisel kui ka kannatanul saada vähemalt selle probleemiga lõpule ning aitab vältida teisest stigmatiseerimist. Ent niisugusel viisil lepitus Alaealiste Komisjonis üldiselt hetkel puudub, kuna protsess on liiga pikk. Seega võiks lepitamist kohaldada juba uurimisasutuses.

Tulenevalt AMVS § 3 lg 1 p-st 1 saab alaealise suhtes kohaldada käendust, kui ta on toime pannud süüteo, ei täida koolikohustust või kui ta tarvitab keelatud aineid. Käenduse korra¹²⁹ p 1 kohaselt on käendus mõjutusvahend, mille puhul kontrollitakse alaealise käitumist ja abistatakse teda, et vältida uute õigusrikkumiste toimepanemist. Sama korra p 2 nimetab isikud, kes võivad olla käendajaks. Nendeks isikuteks on: alaealise perekonnaliige, sugulane või muu isik, kellel on alaealise suhtes kasvatuslik mõju ning kes on eelnevalt tutvunud komisjonis olevate materjalidega alaealise kohta. Korra p 5 kohaselt on võimalik käendust määrata kuni kuueks kuuks.

Käendust peetakse üldjuhul heaks mõjutusvahendiks, ent siiski näitab komisjonide 2013. a statistika, et seda kohaldatakse väga vähe¹³⁰. Põhiprobleemiks on kirjanduses välja toodud just käendajate puudust. Inimene ei ole valmis võtma endale selliseid lisakohustusi, mida tuleb teha oma põhitöö kõrvalt¹³¹. Kui seda probleemi ei oleks, võiks käendust pidada mõjusaks. Nimelt on käenduse puhul noorel olemas isik, kes jälgib ta tegevust ning kellega alaealisel on võimalik arutada oma probleeme. See aitab vältida teisest stigmatiseerimist. Töö autori hinnangul on alaealise seadusliku esindaja määramine käendajaks mingil määral ebapiisav, kuna vanema ja seadusliku esindaja kohustuseks ongi alaealisega tegelemine. Käendajaks määramine ei pruugi panna vanemat täitma oma kohustusi efektiivsemalt, eriti kui probleemide juured tulenevadki kodust. Sellest tulenevalt võiks käendajaks olla töö autori hinnangul kas keegi alaealise sugulastest, kellel on aega ja soovi alaealisega tegeleda, kuid kõige efektiivsemaks võiks pidada käendajana isikut, kelle ülesandeks ongi toimetada alaealisega, et ta ei paneks toime uusi rikkumisi. Alaealistega suhtlemisel võib tõhusamaks

¹²⁹ Käenduse kord. Sotsiaalministri määrus 31.07.1998 nr 44. – RTL 1998, 250, 1037.

¹³⁰ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

¹³¹ T. Kalle 2008, lk 133.

olla nooremate käendajate kasutamine, kellega tekib alaealistel kergemini kooskõla. Nendeks isikuteks võiksid olla näiteks tudengid, kes kasutavad käendust praktiseerimisvõimalusena ja väikse sissetulekuallikana. Teiseks, ning autori hinnangul parimaks võimaluseks oleksid aga kohaliku omavalitsuse või riigi poolt tagatud tasustatud käendajad, kelle põhiülesandeks ongi tegeleda käendusega.

Kui käendusega seotud probleemid leiaksid lahenduse, oleks see edukaks meetmeks teisele stigmatiseerimise vältimisel. Nii on alaealisel olemas tugiisik, kes kontrollib tema tegevust ja aitab alaealisel hoiduda õigusvastastest tegevustest. Alaealise käitumise kontrolli all hoidmine aitab vältida mitteformaalset stigmatiseerimist, kuna alaealine hoidub tegudest, mis annaks põhjust tema peale n-ö näpuga näidata. Kindlasti peaks käendaja kasutamine olema pikemaajase ja vajalik oleks, et käendaja annaks perioodiliselt komisjonile oma tegevustest aru.

Alaealisele on võimalik kohaldada ka üldkasulikku tööd. Tulenevalt AMVS § 3 lg 2 p-st 2 on komisjonidel võimalus suunata alaealine üldkasulikule tööle, kui ta on toime pannud süüteo või ei täida koolikohustust ning kui alaealine tarvitab keelatud aineid. Üldkasuliku töö täitmise korra¹³² p 1 kohaselt on üldkasulik töö kasvatusliku iseloomuga vahend, mida saab kohaldada alaealisele tööst või õppimisest vabal ajal. Sama korra p-st 2 tuleneb, et töö käigus saab alaealine sotsiaalseid kogemusi, kus arendatakse ka tema enesedistsipliini ja elementaarseid tööoskusi. Koostatud on ka üldkasulike tööde loetelu, mida võib alaealisele kohaldada, alates rohimisest kuni odavate asjade müümiseni¹³³.

Statistika kohaselt määratakse alaealisele üldkasulikku tööd üsna tihti. ÜKT-d kohaldatai kõigist mõjutusvahenditest kolmandana.¹³⁴ Ent selle kasutamine ei ole alati kõige lihtsam. Nimelt on probleemidena välja toodud, et ei ole piisavalt sobivaid töökohti. Samuti ei ole vajalikke rahalisi vahendeid töö järelevaatajate palkamiseks.¹³⁵ Autori hinnangul võiks kohalikul omavalitsusel olla eraldi andmebaas, kuhu asutused, kirikud, mittetulundusühingud jm huvitatud isikud saavad lisada võimalikke üldkasulikke töid. Sellisel juhul oleks olemas ülevaade, missuguseid töid on hetkel pakkuda ning vajaliku töö puudumisel võiks selle tagamise kohustuse võtta endale erinevad riigiasutused. Kuna see on riigi huvides, et alaealise suhtes kohaldataks sobivaimat mõjutusvahendit, on oluline, et need oleksid ka kättesaadavad. Üheks võimalikuks variandiks võiks pidada ka alaealise töötamist kannatanu juures. Juhul,

¹³² Üldkasuliku töö täitmise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 1998, 250, 1037.

¹³³ Üldkasulike tööde loetelu. Vabariigi Valitsuse 18.08.1998 määrus nr 181. – RT I 1998, 75, 1237.

¹³⁴ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

¹³⁵ T. Kalle 2008, lk 133.

kui alaealine on toime pannud nt vara lõhkumise, oleks otstarbekam ja autori hinnangul mõjusam panna ta tööle oma tekitatud kahju kõrvaldama. Niiviisi näeb ka kannatanu, et alaealine vähemalt üritab korvata oma tegevusega põhjustatud kahju. See aitaks ka leevendada kannatanu negatiivset suhtumist õigusrikkuja suhtes ja seeläbi ka teisest märgistamist. Siiski on siin oluline, et kannatanu (aga ka alaealine) oleks sellise tööga nõus.

Uuringutes on välja toodud, et eriti mõjusateks on sellised üldkasulikud tööd, millel on käegakatsutav ning otsene mõju ja kasu abivajavatele inimestele. Sellisteks töödeks on nt küttepuude lõhkumine või vedamine ning muude kergemate tööde tegemine (nt värvitööd, koristustööd) vanadekodudes, lastekodudes või sotsiaalasutustes. Niisugustel juhtudel näeb alaealine reaalselt kasu oma tegevusest – ta teeb tööga midagi väärtuslikku, mis aitab abivajavaid indiviide. On leitud, et sellisel tööil on positiivsem mõju nii rikkujale, teenuse saajale kui ka ühiskonnale tervikuna. See ei tähenda, et tööd, mida tehakse näiteks isoleeritud ruumides ja mis ei anna otsest kasu abivajajatele, ei oleks olulised. Nimelt on oluline sellistel juhtudel leida viise, et teha neid rohkem tähendusrikkamateks teadvustades alaealisele tööga saavutatava kasu tähtsust ning selliste tööde tegemise kasu ja väärtust.¹³⁶ Sellist põhimõtet võiks autori hinnangul kasutada ka Alaealiste Komisjonides. Nt talvisel ajal võiks toimuda küttepuude tuppa toomine või hoopis köögis aitamine ja toidu serveerimine vanadekodudes, lastekodudes või supiköökides. Sellisel viisil saab alaealine mõjutusvahendist positiivsema tagasiside – ta näeb oma silmaga oma töö väärtust. Mõjusaks võiks olla ka näiteks sügisel lehtede riisumine, kus on näha konkreetne tulemus – mingisugune ala on puhas ja riisutud. Seejuures on oluline, et ÜKT kohaldamisel ei teavitataks näiteks vanade- või lastekodude elanikke, et tegu on komisjoni poolt suunatud alaealisega. See aitab vältida nende isikute negatiivset suhtumist.

Üldkasuliku töö määramisel on oluliseks aspektiks kindlasti ka alaealise nõusolek. Nimelt tulenevalt üldkasuliku töö täitmise korra p-st 5 ei saa ilma alaealise nõusolekuta talle üldkasulikku tööd määrata. See üldine põhimõte tuleneb juba Eesti Vabariigi põhiseaduse §-st 29¹³⁷, mille kohaselt ei või kedagi sundida tema vaba tahte vastaselt tööle. Kindlasti oleks oluline alaealise keeldumisel välja selgitada ka selle põhjus. Kui alaealine keeldub näiteks põhjusel, et ta ei soovi, et eakaaslased või tuttavad näeksid, et ta teeb sellist tööd, siis tuleks talle võimaldada töö tegemiseks mingisugune kõrvalisem koht, kus on minimaliseeritud

¹³⁶ D. Thomas, M. Hunninen. Making Things Right: Meaningful Community Service for Juvenile Offenders. Pittsburgh: National Ctr for Juvenile Justice 2008, lk 3. Arvutivõrgus: http://www.victimsofcrime.org/docs/restitution-toolkit/e2_ncjj-juvenile-community-service-2008.pdf?sfvrsn=2 (10.04.2015).

¹³⁷ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1992, 26, 349 ... RT I, 27.04.2011, 2.

võimalus kohtuda niisuguste isikutega. Selline suhtumine aitaks vältida ka teisest stigmatiseerimist, kus saadaks teada, et komisjon on teinud niisuguse otsuse. Noored võivad tunda piinlikust näiteks prügi korjamisest või lehtede riisumisest avalikus kohas, kus nende tuttavad või sõbrad võivad teda näha.

Teisese stigmatiseerimise mõttes võiks ühiskondlik töö olla pikemaajalisem, kui alaealisel on varasemaid probleeme kooli, politsei või perega. Niisugusel juhul on võimalik läbi töö alaealise kasvatamine. Ent tekib küsimus, kas üksnes üldkasulik töö on piisav alaealise ärahoidmiseks hálbeliselt teelt. Töö autori hinnangul üksnes üldkasuliku tööga alaealist üldjuhul ei kasvata, kui alaealise õigusrikkumise põhjus ei ole kindlaks määratud, nt kui on probleemid kodus. Selleks on oluline, et oleks isik, kellele ta saab oma muredest rääkida. Seetõttu võiks üldkasuliku töö siduda spetsialisti juurde suunamisega. Nii on võimalik alaealisel anda oma panus ühiskonnale ja samas saada abi oma muredele.

Tulenevalt AMVS § 3 lg 1 p-st 1 võib alaealisele kohaldada mõjutusvahendina ka kohustust elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või asenduskodus. Alaealise kohustuse elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus rakendamise korra¹³⁸ p 2 kohaselt võib eelnevalt nimetatud mõjutusvahendit kohaldada juhul, kui eelnevalt on välja selgitatud, et nimetatud isikute juures on alaealise jaoks tagatud kasvatamis- ja arengutingimused. Sama korra p 3 kohaselt arvestatakse mõjutusvahendi kohaldamisel mh vanema, kasuvanema, eestkostja või lastekodu esindaja valmisolekut nimetatud mõjutusvahendi kohaldamiseks. Nimetatud mõjutusvahendit kohaldatakse juhtudel, kus alaealine ei ela kodus või hulgub¹³⁹.

Nimetatud mõjutusvahendi kohaldamise põhiprobleemina on välja toodud, et see ei taga, et laps jääks koju. Kui laps ei soovi olla kodus või lastekodus, siis ei saa teda ka selleks sundida.¹⁴⁰ Arvatavasti on selle peamiseks põhjuseks probleemid kodus. Sellest tulenevalt ei leia see mõjutusvahend ka laialdast kasutamist. Kui alaealine hulgub ja ei soovi kodus viibida, ent kohaldatakse nimetatud mõjutusvahendit, võib seda pidada ebamõjusaks. Komisjoni otsus alaealist kodus viibima sundida ei saa. See ei aita lahendada ka probleeme. Niisugusel juhul on keeruline vältida ka alaealise teisest stigmatiseerimist. Seetõttu võib antud mõjutusvahendit pidada niisugustel juhtumitel ebaefektiivseks, kuna ta ei anna soovitud tulemust. Muidugi sõltub see kõik ka põhjustest, miks alaealine kodus olla ei soovi.

¹³⁸ Alaealise kohustuse elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus rakendamise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 2002, 10, 102.

¹³⁹ A. Popova 2006, lk 12.

¹⁴⁰ J. Ginter. Alaealiste Komisjoni käsiraamat. Eesti Noorsootöö Keskus 2004, lk 9. Arvutivõrgus: kodu.ut.ee/~jyrig/materjal/J.Ginteri_raamat.rtf (10.04.2015)

Kui eelnevad mõjutusvahendid olid proaktiivsed, s.t, et nende kohaldamisega ei kaasne alaealisele keskkonnamuutust, siis järgnevalt analüüsitavad mõjutusvahendid on reaktiivsed. Reaktiivseid mõjutusvahendeid kasutatakse üldjuhul korduvate rikkumiste korral, et vältida nende uusi toimepanemisi. Nende mõjutusvahendite puhul muudetakse alaealise tavapärasest keskkonda suuremal või vähemal määral.¹⁴¹

Alaealiste Komisjonil on võimalik alaealise suhtes kohaldada ka koolikorralduslikke mõjutusvahendeid (AMVS § 3 lg 1 p 2). Neid on võimalik kohaldada alaealise suhtes, kes on komisjoni saadetud seetõttu, et ta ei täida kooliskäimise kohustust (AMVS § 1 lg 3 p 1). Koolikorralduslikeks mõjutusvahenditeks on AMVS § 4 lg 1 punktide 1 ja 2 kohaselt kasvatusraskustega õpilaste klassi suunamine ja pikapäevarühma suunamine.

Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse¹⁴² § 51 lg 1 p 12 kohaselt võib koolis moodustada klasse põhiharidust omavatele kasvatusraskustega õpilastele, et luua vajalikud tugiteenused õpilastele, kellele ei ole neid võimalik tagada tavalises klassis. Sama sätte kohaselt on klassi suuruseks maksimaalselt 12 õpilast. Seega on eriklassi moodustamine kooli enda otsustada. Sellisesse klassi saab suunata õpilast, kes ei täida ega võta arvesse üldtunnustatud käitumisnorme ega kooli enda kodukorra nõudeid, õpetajate ja lapsevanema nõudmisi või kellel on koolis ja väljaspool kooli tõsiseid käitumisprobleeme ja kes on sellest tulenevalt õpiraskustes või korranud klassikursust¹⁴³.

Statistikast lähtuvalt ei ole koolikohustuslike mõjutusvahendite kohaldamine komisjonide poolt populaarne – 2013. a kohaldati seda vaid 2,2%¹⁴⁴. Selle üheks põhjuseks võib olla asjaolu, et koolid ei saa enam otse pöörduda Alaealiste Komisjonide poole¹⁴⁵ ning arvatavasti püüavad koolid ise probleemsete lastega toime tulla. Kuna eriklassi moodustamine on kooli pädevuses, siis tundub Alaealiste Komisjoni poolt lapse sinna suunamine mõttetu, kuna esiteks ei pruugi sellist klassi koolis olla ning teiseks on koolil paremad võimalused lapse koolikohustuse tagamisel, sh saab kool ise otsustada alaealise eriklassi panemise. Nimelt näitas ka riigikontrolli 2007. aastal korraldatud audit koolikohustuse täitmise kohta, et Alaealiste Komisjonid ei ole võimelised tagama alaealise koolis käimist, kuna õpilaste ja õpetajate hinnangul ei ole komisjonil eriliselt paremaid võimalusi õpilaste mõjutamisel kui

¹⁴¹ Ülevaade haridussüsteemi järelevalve tulemustest 2001/2002 õppeaastal. Haridus- ja Teadusministeerium 2002, lk 43-44. Arvutivõrgus: www.hm.ee/index.php?popup=download&id=4055 (10.04.2015).

¹⁴² Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. – RT I 2010, 41, 240 ... RT I, 11.03.2015, 16.

¹⁴³ A. Popova 2006, lk 10.

¹⁴⁴ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

¹⁴⁵ 01.09.2010 jõustunud AMVS muudatuste kohaselt asendati kooli esindaja kui avalduse esitaja alaealise elukohajärgse valla- või linnavalitsuse volitatud esindajaga.

seda on koolil¹⁴⁶. Niisiis oleks efektiivsem koolil tegeleda puuduvate õpilastega esialgu ise ning üritada leida alaealise probleemidele parim lahendus. Kui sellest aga ei piisa ning kool ja pere leiavad, et alaealist suudaks rohkem mõjutada juba ainuüksi suunamine Alaealiste Komisjoni, siis täna on neil see võimalus olemas. Siiski peab autor alaealise komisjoni liiga hilja suunamist ebaefektiivseks, kuna sellisel juhul on keeruline leida juba sügavamale juurdunud probleemile lahendust.

AMVS § 3 lg 2 p 1 kohaselt võib alaealisele kohaldada ka noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenuses osalemist, kui ta on toime pannud süüteo, ei täida koolikohustust või tarvitab keelatud aineid. AMVS § 3 lg 2 p 4 kohaselt võib alaealise suunata ravikuurile, kui ta tarvitab alkohoolset jooki, narkootilist või psühhotroopset ainet.

Noorteprogrammi suunamise peamiseks eesmärgiks on õpetada alaealist sisustama otstarbekamalt oma vaba aega. Sotsiaalprogrammi suunamise eesmärgiks on alaealise psühhosotsiaalne abistamine ning tema käitumise parandamine. Seda eesmärki saab saavutada ka avatud noortekeskuste tegevustes, projektides, samuti ka treeningutes osalemise kaudu. Ravikuuri suunamisega püütakse aidata alaealisel vabaneda alkoholi, narkootikumide või psühhotroopse aine sõltuvusest ning parandada tema tervist. Ravikuur läbitakse tervishoiuasutuses või ambulatoorselt ning selle läbiviimisega tegeleb professionaalne spetsialist. Rehabilitatsiooniteenuse kohaldamine alaealisele on vahend, mille eesmärgiks on parandada tema hakkamasaamist sotsiaalselt vastuvõetavate meetodite kaudu oma igapäevaste rollidega. Teenuse kohaldamise puhul teostatakse alaealise ja tema sotsiaalse võrgustiku mitmekülgne hindamine, koostatakse rehabilitatsiooniplaan ja toimub plaani rakendamine.¹⁴⁷ 2013. aastal kohaldati Alaealiste Komisjonide poolt programmidesse suunamist neljandana kõigist mõjutusvahenditest, s.o 11,4%¹⁴⁸, 2012. aastal oli see protsent mõnevõrra suurem – 13,2%¹⁴⁹.

Noorteprogrammides osalemise korra¹⁵⁰ p 1 kohaselt on alaealise komisjoni sekretäril kohustus koguda kokku teavet komisjoni asukohajärgsel haldusterritooriumil toimuvate noorteprogrammide kohta, mille elluviijad on andnud nõusoleku alaealiste õigusrikkujate osalemiseks vastavates programmides. Sama korra p 3 kohaselt arvestab komisjon

¹⁴⁶ Koolikohustuse täitmine ja selle tagamise tulemuslikkus. Kontrollaruanne. Tallinn: Riigikontroll 2007, lk 4. Arvutivõrgus: <http://www.andmemasin.eu/reports/failid/136-koolikohustuse-taitmise-tagamine-2007.pdf> (10.04.2015)

¹⁴⁷ A. Popova 2006, lk 12-13.

¹⁴⁸ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 21.

¹⁴⁹ Alaealiste Komisjonide 2012. a statistika, lk 18.

¹⁵⁰ Noorteprogrammides osalemise kord. Haridusministri 28.08.1998 määrus nr 14. – RT I, 28.09.2012, 1.

noorteprogrammi valikul eelkõige alaealise võimeid ja soovi ning noorteprogrammi toimumise kohta. Korra p 4 kohaselt teavitatakse noorteprogrammi alaealise poolt toime pandud õigusrikkumistest järelevalvet teostama määratud lastekaitseinspektori või noorsootöötaja poolt. Korra p 6 kohaselt esitab alaealise üle järelevalvet teostanud isik komisjoni sekretärile ülevaate mõjutusvahendi kohaldamise tulemuslikkuse kohta. Alaealise suunamine noorteprogrammi on oluline eelkõige siis, kui ta ei sisusta oma aega kasulikult ning tal puuduvad sõbrad, kes käituksid õiguskäitajalt¹⁵¹. Noorteprogrammi suunamist võib teisese stigmatiseerimise vältimise juures pidada efektiivseks. Nimelt saab laps niisugustes programmides leida endale õiguskäitajaid sõpru ja oma aega sisukalt täita. Ka leiab ta sellisel viisil endale positiivset eeskuju. Noorteprogrammides on oluline, et lastele ei öelda, et tegu on komisjoni poolt programmi suunatud noorega. Lisaks on olemas täiskasvanud isik, kes teostab alaealise suhtes järelevalvet. Mõjutusvahendi tulemuslikkuse jaoks oleks aga vaja, et programm ei oleks lühiajaline. Niiviisi on võimalik vältida teisest stigmatiseerimist, mis põhineb formaalsel sildistamisel.

Sotsiaalprogrammides või ravikuurides osalemise rakendamise korra¹⁵² p 4 kohaselt viib kuuri või programmi läbi spetsialist, kes saab tutvuda komisjoni materjalidega alaealise kohta. Sama korra p 5 kohaselt teostab programmis või kuuris osalemise järelevalvet komisjoni sekretär koos lastekaitse- või noorsootöötajaga. Sotsiaalprogrammis osalemine on kasulik siis, kui alaealisel on vastavale sotsiaalprogrammile vastavad omadused nagu nt suutmatuse või oskamatus enda eest hoolitseda või madal enesehinnang¹⁵³.

Neid mõjutusvahendeid peetakse ka üheks tõhusamaks, kuna see võimaldab määrata alaealisele tugiisiku, kes tutvudes alaealise asjaga komisjonis kohaldab iga noore puhul just temale sobivat ja vajalikku sekkumisviisi¹⁵⁴. Probleemidena on välja toodud aga programmide ja ravivõimaluste vähesus ja väikest valikut ning nende ajutisust. Teatud piirkondades, eriti väiksemates, on probleem ka programmide kättesaadavusega.¹⁵⁵ Niisiis parandaksid antud mõjutusvahendi tulemuslikkust just suuremad rahalised vahendid ja programmide pikemaajalisem kestvus. Siinjuures on oluline just kohaliku omavalitsuse ja riigi toetus. Ravikuure võib pidada eriti oluliseks alaealiste suhtes, kes on mingisugusest ainekõlbuvuses. Alkoholi ja narkootikumide tarvitamine on suureks probleemiks alaealise

¹⁵¹ J. Ginter 2004, lk 10.

¹⁵² Sotsiaalprogrammides või ravikuurides osalemise rakendamise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 1998, 250, 1037.

¹⁵³ J. Ginter 2004, lk 10.

¹⁵⁴ T. Kalle 2008, lk 134.

¹⁵⁵ J. Ginter 2004, lk 10.

käitumise juures, kuna mõnuaine mõjub tavaliselt negatiivselt ning alaealine võib panna ohtu nii enda kui ka teiste elu ja vara. Ravikuuris osalemine ja alaealise ravimine aitaksid kaasa teisese stigmatiseerimise vältimisele, kui ravi on edukas. Oluliseks on välja selgitada ka mõnuainete tarvitamise põhjus, s.t kas see on seotud mingisuguste probleemidega kodus või koolis või on laps lihtsalt sattunud halba seltskonda. Seetõttu on väga oluliseks ka alaealise toetamine, et teda hälbeseisundist välja tuua.

AMVS § 3 lg 2 p 5 kohaselt võib komisjon suunata alaealise kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli, kui alaealine on toime pannud süüteo. AMVS §-st 6 tulenevalt on kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kool põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse alusel moodustatud kool, kuhu alaealine suunatakse komisjoni taotlusel kohtumääruse alusel. Seega on erikooli suunamine ainuke mõjutusvahend, mille jaoks on vajalik kohtu luba. See on aga mõistetav, kuna tegu on kõige karmima mõjutusvahendiga – piiratakse alaealise vabadust ning ta eemaldatakse harjumuspärasest keskkonnast. Erikooli suunamist kohaldatakse võrreldes ülejäänud mõjutusvahenditega vähe – 2012. aastal 1,8%¹⁵⁶ ning 2013. aastal 2,1%¹⁵⁷ kõigist mõjutusvahenditest.

Erikooli suunamist eristab teistest mõjutusvahenditest ka see, et AMVS § 6 lg 2 kohaselt saab alaealise suunata eritingimusi vajavate õpilaste kooli üksnes juhul, kui alaealine on toime pannud süüteo, mille eest kohaldatud mõjutusvahendid ei ole andnud tulemust. Seega esmakordselt komisjoni suunatud noort erikooli saata ei saa. Samuti peab erikooli suunamine toimuma alaealise kasvatusliku järelevalve huvides. Tulenevalt AMVS § 6 lg-st 3 võib komisjon taotleda kohtult luba alaealise erikooli saatmiseks, kui alaealine on vähemalt 12 aastane, kuid erandkorras ka vähemalt 10 aasta vanuse alaealise. Erikooli saab alaealise suunata kuni kaheks aastaks (AMVS § 6 lg 4). Alaealist ei või suunata erikooli, kui tal esineb meditsiiniliste vastunäidustuste loetelus¹⁵⁸ nimetatud seisund.

Tulenevalt alaealise kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamise korra¹⁵⁹ p-st 2 tuleb komisjonil esitada koolile alaealise suunamise taotlus enne selle kohtule esitamist, kes broneerib õppeasutuses alaealisele koha, kui see on olemas. Vastavalt kriminaalmenetluse seadustiku §-le 404 annab kohtunik loa alaealise paigutamiseks kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli komisjoni põhjendatud taotluse alusel. Sama seaduse § 406 lg 1

¹⁵⁶ Alaealiste Komisjonide 2012. a statistika, lk 18.

¹⁵⁷ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

¹⁵⁸ Meditsiiniliste vastunäidustuste loetelu, mille olemasolu korral alaealist ei suunata kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 2002, 10, 102.

¹⁵⁹ Alaealise kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamise kord. Haridusministri 28.08.1998 määrus nr 14. – RTL 2009, 92, 1329.

kohaselt vaatab kohus komisjoni esitatud taotluse läbi viivitamata ning taotluse lahendamiseks võib ta kutsuda kohtusse alaealise, tema seadusliku esindaja, komisjoni esindaja, lastekaitse- või sotsiaaltöötaja või psühholoogi taotluse põhjendatuse väljaselgitamiseks. Sellisel viisil on kohtunikul võimalik saada põhjalik info alaealise erikooli saatmise vajaduse kohta. Erikooli suunamise kohtupraktika näitab, et kohtud annavad enamasti loa alaealise erikooli saatmiseks – perioodil 2008-2010 rahuldasiid maakohtud 80% taotlustest¹⁶⁰.

Erikoolide eesmärgiks on tegeleda probleemsete alaealistega ja ennetada nende õigusvastast käitumist ning Alaealiste Komisjonid peaksid oma tegevusega ära hoidma noore saatmise erikooli. Erikoolid on küll kallid, ent vähetulemuslikud tulenevalt 2010. a läbiviidud erikoolide järeldauditist. Nimelt leiti, et erikoolid ei ole niisugusel viisil mõjusad alaealiste õigusrikkumiste ärahoidmisel ja vähendamisel. Tulemused näitasid, et 81% erikoolist lahkunud alaealistest paneb tulevikus toime uue süüteo, millest 41% moodustavad kuriteod.¹⁶¹ See näitab, et erikoolid praegusel kujul ei võimalda tõhusalt vältida alaealise õigusvastast käitumist. Spetsialistid on märkinud, et erikoolid ei ole ühelt poolt karistusasutused, kuna seal puudub tihti distsipliin, ent teisalt ei ole erikoolid koolid, kus probleemne või probleemsest perest pärit alaealine saaks haridust omandada või mingisugust eriala õppida.¹⁶²

Eestis on senini olnud kaks peamist erikooli – Tapa¹⁶³ ja Kaagvere¹⁶⁴. Kuigi nende koolide eeskirjades on peetud oluliseks alaealise resotsialiseerumist, ei ole selle saavutamine senini olnud edukas. Nii näitas nt õiguskantsleri nõunike 2010. aastal läbiviidud kontrollkäik Kaagvere erikooli, et kooliametnikud kasutavad teatud juhtudel laste eraldamist trepikotta pigem karistusena põgenemiskatse või korra rikkumise eest, mitte aga selleks, et vältida otsest ohtu alaealisele endale või teistele isikutele. Tegelikult karistataval eesmärgil lapse eraldamise õigust seadusandja erikoolidele andnud ei ole.¹⁶⁵ Nimelt võib AMVS § 6² lg 2 kohaselt alaealise paigutada eraldusruumi üksnes juhul, kui on otsene oht enesevigastuseks

¹⁶⁰ K. Tamm. Erikooli suunamise kohtupraktika. Tallinn: Justiitsministeerium 2010, lk 7. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/erikooli_suunamise_kohtupraktika._justiitsministeerium_2010.pdf (10.04.2015)

¹⁶¹ Erikoolide ja Alaealiste Komisjonide järeldaudit. Riigikontrolli aruanne Riigikogule. Tallinn, 2010, lk 1. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditiaruanded/tabid/206/Audit/2163/lan guage/et-EE/Default.aspx> (10.04.2015)

¹⁶² A. Markina, M. Märtson. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn: Justiitministeerium 2008, lk 34. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/alaeal iste_karistuste_tulemuslikkus._tartu_ulikooli_oigusinstituut._2008.pdf (10.04.2015)

¹⁶³ Tapa Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri määrus 26.06.2011 nr 40. – RT I, 05.07.2011, 13.

¹⁶⁴ Kaagvere Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri 30.09.2011 määrus nr 49. – RT I, 05.10.2011, 2.

¹⁶⁵ Õiguskantsleri nõunike kontrollkäik Kaagvere Erikooli. 04.11.2010. Arvutivõrgus: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaigu_kokkuvote_kaagvere_erikool.pdf (10.04.2015)

või vägivallaks teiste indiviidide suhtes ning lisaks peab tehtud suusõnaline rahustamine olema olnud mitteküllaldane. Selline tegevus läheb rangelt vastuollu erikoolide eesmärkidega ning alaealise teisene stigmatiseerimine osutub paratamatult vältimatuks.

Kui varem tegutses Eestis eraldi mitu erikooli, siis alates 1. septembrist 2014. a lõpetasid oma tegevuse Tapa Erikool ja Vastseliina kool, mis liideti Kaagvere Erikooliga¹⁶⁶. Alates 1. maist 2015 muutub ka kooli nimi – Kaagvere Erikoolist saab Maarjamaa Hariduskolleeegium¹⁶⁷.

1. mail 2015. aastal jõustuva Maarjamaa Hariduskolleeegiumi põhimääruse¹⁶⁸ § 6 lg-te 1 ja 2 kohaselt on kooli rõhuasetuseks olla kasvatuslik põhikool, kus luuakse alaealisele eakohased ja individuaalsed võimalused hariduse jätkamiseks, tervise, heaolu ja turvalisuse toetamiseks ning resotsialiseerumiseks ühiskonda. Sama paragrahv nimetab kooli kui kool-kompetentsikeskust nii õpilastele, vanematele, õpetajatele ja koostööpartneritele, mille ülesandeks on toetada alaealise arengut isiksuse, töö- ja ühiskonnaelus vajalike teadmiste, oskuste ja hoiakute ning valmisolekute kujundamiseks. Määruse § 6 lg 2 kohaselt kasutatakse selle saavutamiseks koordineeritult nii sotsiaal-, haridus- ning tervishoiuvaldkonna meetmeid. Sarnased ülesanded ja eesmärgid sisaldasid ka varem kehtinud Tapa¹⁶⁹ ja Kaagvere erikooli¹⁷⁰ põhimäärustes. Lisaks on Maarjamaa Hariduskolleeegiumi põhimääruse p 8 lg 1 kohaselt õpilastele erinevad klassid vastavalt nende erivajadusele, nt klassid käitumisprobleemidega õpilastele, õpiraskustega, tundeelu- ja käitumishäiretega õpilastele. Lisaks hakkab toimuma individuaalsem õpe ning pakutakse võimalust elada erikoolis lastel, kes võiksid juba lahkuda, kuid kelle kodune keskkond ei soosi koolis saavutatu hoidmist¹⁷¹. See, kas põhimääruses seatud eesmärgid saavad saavutatud sõltub suuresti kooli töötajatest ning muudatuste elluviimise edukuses.

Autori hinnangul võib erikoolides käimist pidada mingil määral takistuseks tulevikus töö leidmisel. Nimelt võib tööandja nõuda ning üldjuhul nõuabki kandidaadilt oma hariduskäigu väljatoomist ning nähes, et isikul on olnud varasemalt probleeme õiguspärase käitumisega ja ta on käinud erikoolis, siis võib see vähendada alaealise võimalusi tööturul. Nimelt on

¹⁶⁶ Haridus- ja teadusministri 21.03.14 käskkiri nr 133. Arvutivõrgus: <https://www.hm.ee/et/search/gss/k%C3%A4skkirjad> (10.04.2015)

¹⁶⁷ Kaagvere Erikooli põhimääruse muutmine. Haridus- ja teadusministri 30.09.2011 määrus nr 49. – RT I, 02.04.2015, 2.

¹⁶⁸ Maarjamaa Hariduskolleeegiumi põhimäärus. – RT I, 02.04.2015, 2 ... RT I, 02.04.2015, 3.

¹⁶⁹ Tapa Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri määrus 26.06.2011 nr 40. – RT I, 05.07.2011, 13.

¹⁷⁰ Kaagvere Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri 30.09.2011 määrus nr 49. – RT I, 05.10.2011, 2.

¹⁷¹ N. Niitra. Kaagvere erikoolist saab Maarjamaa hariduskolleeegium. – Postimees 17.04.2015.

uuringutes välja toodud, et formaalne sildistamine varajases eas mõjutab isiku majanduslikku seisundit, s.t noores eas sekkumine võib mõjutada indiviidi töötust tulevikus¹⁷².

Lisaks on kirjanduses märgitud, et erikooli ja tavalise kooli vahel võiks olla mingisugune vaheaste. Nimelt on K. Turk toonud välja, et Eestis võiks selliseks vaheastmeks olla kohustuslik pikapäevarühm. Kui selline mõjutusvahend on alaealisele määratud, siis oleks ta kohustatud viibima pärast tunde pikapäevarühmas ning osalema teatud programmis. Sellisel juhul oleks alaealise aeg hõivatud kodutööde tegemisega ning sisustatud erinevate tegevustega. Erikooli suunamist võiks sellisel juhul kohaldada raskemate probleemide korral, kus näiteks lapsel puudub toetav pere.¹⁷³ Niisugusesse rühma suunamise võimalus on tegelikult ka täna komisjoni pädevuses (s.o koolikorralduslik mõjutusvahend), kuid nende loomine on kooli endi otsustada.

Seega on muudatused erikoolides vältimatud ning uue Maarjamaa Hariduskolleegeiumiga püütakse vähendada alaealiste sattumist õigusvastasele teele. Kindlasti aitab märgistamise leevendamisel vähemalt alguses kooli uus nimi, kuna juba ainuüksi nt Kaagvere Erikooli nimetus tõi ühiskonnas negatiivse meeletatuse. Siiski erikooli suunamine võib tuua kaasa teisese stigmatiseerimise, kui alaealine suundub erikoolist tagasi tavalisse kooli või töökohta, kus on vaja märkida haridusasutus. Kindlasti tuleks siiski alaealise suunamist erikooli vältida ning püüda leida lahendus enne, kui on liiga hilja. Erikoolid on paratamatult alaealise elu piiravad ning rebivad ta välja tema harjumuspärasest keskkonnast, ent teatud juhtudel alaealise ära toomine tema tavalisest ümbrusest ongi vajalik. Eelnev on oluline eriti siis, kui lapse perekond ei ole suuteline hoidma last õigusküülekale teel ja perel on muid probleeme, samuti siis, kui laps on sattunud halba seltskonda. Siiski on ka erikoolide puhul oluline, et näiteks pisivaras ei satuks kokku vägivaldse alaealisega, kuna sellisel juhul võib viimase mõju olla domineeriv. Erikoolis on oluliseks just lapse kasvatamine ning tema ravimine. Kui laps on näiteks depressiivne, on tähtis temaga tegelemine, tema psühholoogiline abistamine. Seega täna võib erikoole pidada ebaefektiivseteks alaealise teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel ning alaealise õigusküülekale teele toomisel. Seadusandlikus raamis on aga erikoolidele hakatud üha rohkem tähelepanu pöörama ning muudatuste tulemusena paraneb loodetavasti ka erikoolide tulemuslikkus.

¹⁷² G. Lopes jt. Labeling and Cumulative Disadvantage: The Impact of Formal Police Intervention on Life Chances and Crime During Emerging Adulthood. – Crime & Delinquency 2012/58, No 3, lk 476. Arvutivõrgus: <http://cad.sagepub.com.ezproxy.utlib.ee/content/58/3/456.full.pdf+html> (10.04.2015)

¹⁷³ K. Turk. Alaealised erikoolis: lapse õiguste rahvusvahelised standardid versus Eesti karistuspoliitika. – S. Kaugia (koost). Vaateid õiguspoliitikale. Art. kog. Tartu: Avatar Holding 2008, lk 148.

3.2.4. Mõjutusvahendite tõhususe kontrollimine

Mõjutusvahendite tõhususe kontrollimisel lähtub käesoleva töö autor Alaealiste Komisjonide statistikast, mis põhineb Eesti Hariduse Infosüsteemi Alaealiste Komisjonide alamregistri andmetel.

Aastal 2010 suunati Alaealiste Komisjoni kokku 2062 last, neist 849 lapse (41%) õigusrikkumisi oli Alaealiste Komisjonides arutatud ka varasematel aastatel. Antud 41% hõlmab veel järgmisi aspekte: 19% alaealiste suhtes toimus 2010. aastal vähemalt kaks arutelu, mis tähendab, et nad olid pannud toime õigusrikkumisi rohkem kui ühel korral. Siit võib järeldada, et komisjonide poolt määratud mõjutusvahendid ei olnud piisavalt efektiivsed. Samuti tugisüsteemid lapse ümber ei olnud kas üldse või piisavalt hästi käivitunud, et alaealise edasist õigusvastast käitumist vältida. Komisjoni suunati korduvalt kõige rohkem 13-15. aastaseid, kes moodustasid 50% kõigist korduvalt suunatutest. 16-17-aastaste puhul väheneb oluliselt nii korduvalt suunatute osatähtsus kui ka üldarv. Korduvalt komisjoni suunatute seas on kõige rohkem lapsi, kes on nooremana kui 14. a pannud toime väärteo. Samuti on korduvalt komisjoni suunamine iseloomulik ka koolikohustuse mittetäitmise korral. Nimelt oli koolikohustuse korduvalt mittetäitjaid 2010. aastal pea kaks korda rohkem kui üks kord suunatute hulgas.¹⁷⁴ Sellest võib autori hinnangul järeldada, et komisjoni võimalused alaealise kooliskäimise parandamiseks ei ole edukamad kui koolil.

2011. aastal üle poole (59%) kõikidest alaealistest, kes 2011. aastal komisjoni suunati, oli suunatud komisjoni vaid üks kord. Seega 41% alaealistest olid komisjonis korduvalt. Korduvalt Alaealiste Komisjoni suunatud noorte arv suurenes ka 2011. aastal vanuse kasvades kuni 16. aastani, ning pärast seda see arv vähenes.¹⁷⁵ Eelnevat võib oletuslikult põhjendada asjaolu, et kui politsei nt leiab, et kuna isik on kohe saamas 18 aastaseks, siis ei ole mõtet teda komisjoni saata või leitakse, et komisjoni suunamine ei ole mõjus.

2012. aastal suunati Alaealiste Komisjoni mitmendat korda 860 noort, mis moodustas 42% kõigist 2012. aastal komisjoni suunatutest. Levinumateks algatuse alusteks korduvalt komisjoni saadetud laste puhul oli koolikohustuse mittetäitmine ja keelatud ainete

¹⁷⁴ Alaealiste Komisjonide 2010. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus 2011, lk 18. Arvutivõrgus: http://www.entk.ee/sites/default/files/2010_%20ulevaade_Ehis_0.pdf (10.04.2015)

¹⁷⁵ Alaealiste Komisjonide 2011. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus 2012, lk 25. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%202011%20%28EHIS%29.pdf> (10.04.2015)

tarvitamine. Süüvõimelised alaealised, kes on pannud toime kuriteo, moodustasid komisjoni korduvalt suunatute seas kõige väiksema osa.¹⁷⁶

Statistika kohaselt on korduvalt komisjoni suunatud noorte osatähtsus kõigist komisjoni suunatutest 2013. aastal (46%) suurem kui 2012. aastal (42%)¹⁷⁷. Komisjonis algatati arutelusid 2013. aastal kuriteo toimepanemise tõttu nii ühekordselt ja mitmekordselt komisjoni suunatud alaealiste suhtes üsna võrdselt. Samas tuli koolikohustuse mittetäitmist ja keelatud ainete tarvitamist korduvalt komisjoni suunatud noorte puhul ette mitmekordselt rohkem kui ühekordselt komisjoni suunatute puhul.¹⁷⁸

Seega näitab statistika, et alaealiste korduvrikkumised on senini suureks probleemiks. Nimelt keskmiselt 43% alaealistest on nelja aasta vältel (2010-2013 k.a) suunatud komisjoni korduvalt. Sellest võib järeldada, et ainuüksi komisjon ei ole võimeline parandama alaealise käitumist. Oluliseks on ka kooli ja pere toetus ning mõjutusvahendite kättesaadavus ja nende efektiivne kohaldamine.

¹⁷⁶ Alaealiste Komisjonide 2012. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus 2013. lk 28. Arvutivõrgus: http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202012.a._0.pdf (10.04.2015)

¹⁷⁷ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 28.

¹⁷⁸ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 29.

4. Küsitlus Alaealiste Komisjoni töötajate seas

4.1. Uurimuse eesmärk, metoodika ja valim

Alaealiste Komisjoni põhimääruse p 2 kohaselt on Alaealiste Komisjonide peamiseks ülesandeks oma haldusterritooriumil alaealistega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimine ning alaealistele õigusrikkujatele määratud mõjutusvahendite määramise ja kohaldamise abil nende elu korraldamine ning alaealiste järelevalvetuse ja õigusvastast käitumist soodustavate tegurite vähendamine. Seega on seadusandja pannud Alaealiste Komisjonile väga suure vastutuse.

Antud magistritöö raames viidi läbi uuring Alaealiste Komisjonide töötajate seas eesmärgiga selgitada välja, kas ja missugused probleemid esinevad komisjoni liikmete hinnangul seadusandja määratud põhieesmärgi saavutamisel, s.h missugused on probleemid mõjutusvahendite kohaldamisel, kas neid peetakse mõjusaks ning mida peavad komisjoni liikmed olulisemaks alaealiste õigusvastaselt teelt ärahoidmisel.

Uuring viidi läbi 10.04.2015-25.04.2015 Alaealiste Komisjonide liikmete seas üle Eesti. Uuringu sotsioloogilise meetodina kasutati ankeetküsitlust. Küsitlus viidi läbi Google Forms'i abil. Kokku laekus 61 täidetud ankeeti. Küsimustik koosnes 28-st küsimusest ning esitati nii kinniseid, poolkinniseid kui ka lahtiseid küsimusi. Ankeedi vorm ja vastuste kokkuvõte on esitatud käesoleva töö lisas 1.

Valimi kindlakstegemiseks kasuti Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülge, millel oleva avaliku informatsiooni kaudu saadeti küsimustikud e-posti teel kõikidele Alaealiste Komisjonide sekretäridele üle Eesti ning paluti mh edastada ankeet teistele Komisjoni liikmetele. Küsitlus viidi läbi elektrooniliselt ning antud küsitluses oli tegemist piiratud valimiga, kuna küsitluse respondentideks said olla üksnes Eesti Vabariigis ametisolevad komisjoni liikmed.

Kõige rohkem esines vastanute hulgas komisjoni liikmeid, kes tegutsevad Harjumaal (36,1%). Seda saab selgitada asjaoluga, et Harjumaal on kõige rohkem Alaealiste Komisjone. Vastanute hulgas oli kõige rohkem 41-50 aastaseid komisjoni liikmeid (37,7%). Ühtegi kuni 20 aastast komisjoni liiget vastajate seas ei olnud ning see on põhjendatav seadusandja kehtestatud nõudega, et komisjoni liikmetel peab olema vastav seaduses märgitud töökogemus ning nii varajases eas selline kogemus üldjuhul puudub. Alates 21. eluaastast hakkas vastajate arv kasvama kuni vanusegrupini 41-50 ning pärast seda toimus langus.

Uuringu andmetest nähtub, et enamik komisjoni liikmetest omavad kõrgharidust (86,9%) ning kõik vähemalt kesk-eriharidust või kutse-keskharidust (13,1%). Seega on kõrgharidust omavate komisjonide liikmete osakaal märkimisväärtne. Omandatud erialadest on enim esindatud sotsiaalteadus (32,8%), millele järgnevad vastavalt pedagoogika, noorsootöö ja õigusteadus. Muu (lisa)erialana nimetati lastekaitset, halduskorraldust, haldusjuriidikat, kultuurikorraldust, teise kõrgharidusena psühholoogiat, arstiteadust, raamatupidamist ning korrakaitsepolitseiniku eriala. Seega võib komisjonide liikmete omandatud erialast näha, et komisjonides tegutseb väga erineva haridustaustaga isikud, mida saab pidada arusaadavaks seadusandja määratud komisjoni koosseisu kuuluvate isikute ringi tõttu.

Suurel osal komisjonide liikmetest on pikaajaline staaž komisjonis – 44,4% vastanutest on olnud komisjoni liikmed üle 7 aasta. Seda võib põhjendada asjaolu, et tegu on võimekate spetsialistidega, kes teevad oma tööd hästi. Siiski on suur osa vastanutest olnud komisjonis 1-2 aastat (26,2%). See näitab, et ka uutele tulijatele on komisjon leidnud koha, et erinevad vörgustikus osalevad professionaalid saaksid Alaealiste Komisjoni liikmeks olemise kogemuse ning samuti anda uusi värskeid vaateid ja mõtteid alaealistega tegelemisel.

4.2. Uuringu tulemuste analüüs ja järeldused

Respondentidel paluti märkida põhjuseid, miks on alaealine nende tööpraktikas komisjoni suunatud ning lubatud oli mitu vastusevarianti. Kõige rohkem toodi välja koolikohustuse mittetäimist (96,7%). Pea võrdeliselt on vastanute tööpraktikas komisjoni suunatud alaealine keelatud ainete tarvitamise eest, isikuvastaste ja varavastaste süütegude eest (kõiki mainiti keskmiselt 85%). Avaliku korra rasket rikkumist mainiti mõneti vähem (33%). Muu komisjoni suunamise põhjusena toodi välja lisaks järgmist: seksuaalkuritegu, vanema avalduse alusel, (kuna lapse käitumine oli ennasthävitatav) ja kelmus. Seksuaalkuriteo näol on tegemist isikuvastase süüteoga ning kelmus on varavastane süütegu. Seega on Alaealiste Komisjonidel kogemusi erinevate süütegude ja rikkumistega, mille toimepanemise tõttu on alaealine komisjoni sattunud.

Järgmisena tunti huvi, missugused on respondentide hinnangul peamised alaealiste uute õigusrikkumiste sooritamise põhjused. Vastamisel oli lubatud valida mitu vastusevarianti (vt Tabel 1).

Tabel 1. Millised on Teie hinnangul alaealiste poolt uu(t)e õigusrikkumis(t)e sooritamise peamised põhjused? (lubatud mitu vastusevarianti)

Põhjus	Vastajate arv	%
Vanemate tähelepanu puudus	52	85,2%
Vanemate oskamatus lapse kasvatamisel	50	82%
Alkoholi/narkootikumide tarvitamine	47	77%
Kaaslaste negatiivsed mõjud	42	68,9%
Liiga hiline sekkumine	42	68,9%
Konfliktid koolis	39	63,9%
Mahajäämus koolis	35	57,4%
Tubaka tarvitamine	32	52,5%
Pere kehv majanduslik olukord	27	44,3%
Põnevuse otsimine	27	44,3%
Noore iseloomuomadused	20	32,8%
Üksikvanemaga pere	17	27,9%
Alternatiivsete tegevuste vähesus	17	27,9%
Varasem sekkumine on olnud ebatõhus	12	19,7%
Muu	3	4,9%

Nagu esitatud tabelist nähtub, on vastanute hinnangul peamiseks alaealiste uute õigusrikkumiste sooritamise põhjuseks lapse vanemad – nende tähelepanu puudus (85,2%) ning oskamatus lapse kasvatamisel (82%). Lisaks on pakutud välja mõnuainete tarvitamist (77%), kaaslaste negatiivset mõju (68,9%) ning liiga hilist sekkumist (68,9%). Kuigi vastanud peavad rikkumiste toimepanemise peamiseks põhjuseks vanemaid, on komisjon siin üsna abitu. Nimelt ei ole komisjonil mõjutusvahendeid vanematele. Ainsaks võimaluseks on vanemat veenda, et ta oma lapsega rohkem tegeleks ja pööraks tähelepanu ka järelevalvele.

Järgnevalt paluti respondentidel märkida kolm mõjutusvahendit, mida ta peab kõige mõjusamaks, et alaealine parandaks oma edasist käitumist (vt Tabel 2).

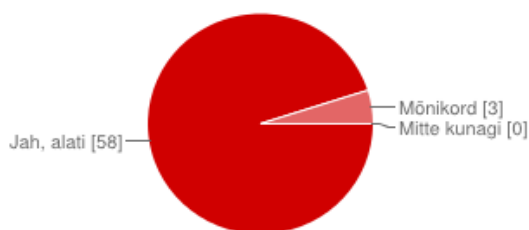
Tabel 2. Millist mõjutusvahendit peate Teie kõige mõjusamaks, et alaealine parandaks oma edasist käitumist? (lubatud kuni kolm vastusevarianti)

Mõjutusvahendid	Vastajate arv	%
Vestlusele suunamine spetsialisti juurde	50	82%
Programmides vms osalemine	42	68,9%
Üldkasulik töö	28	45,9%
Koolikorralduslikud mõjutusvahendid	14	23%
Erikooli suunamine	11	18%
Hoiatus	10	16,4%
Lepitamine	6	9,8%
Käendus	6	9,8%
Kohustus elada vanema juures	4	6,6%

Kõige mõjusamaks mõjutusvahendiks pidasid vastanud alaealise suunamist spetsialisti juurde (82%), seejärel programmidesse suunamist või ravikuuris osalemist (68,9%) ja üldkasulikke tööd (45,9%). Kõige vähem märgiti hoiatust (16,4%) lepitamist (9,8%), käendust (9,8%) ja kohustust elada vanema juures (6,6%). Alaealiste Komisjonide 2013. aasta statistikast nähtub, et kõige rohkem on kohaldatud hoiatust (33%), seejärel spetsialisti juurde suunamist (29%) ning ühiskondlikku tööd (20%). Programmi või muu selline suunamine toimus 11%¹⁷⁹. Siit on näha teatud erinevust mõjutusvahendite efektiivsuse ja rakendamise seose vahel. Kui statistika näitab, et hoiatust on kohaldatud 2013. aastal (ja ka varasematel aastatel) kõige rohkem, siis respondentide hinnangul on hoiatuse mõjususe võrreldes teiste mõjutusvahenditega alles kuuendal kohal. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et hoiatust on kõige lihtsam kohaldada ning see ei nõua erilisi lisapingutusi, aga samuti ka efektiivse mõjutusvahendi olemasolu puudumine. Lisaks on vastanud märkinud programmidesse vms suunamist efektiivsuselt teisena, 2013. aastal leidis see rakendamist alles neljandana. Seega ei pruugi komisjonide liikmete poolt kõige tõhusamaks peetud mõjutusvahendid leida rakendamist kõige sagedamini. Seda võib põhjendada asjaolu, et mõjusamaks peetud vahendid vajavad rohkem ajalist ja rahalist kulutust ning eriteadmistega isikuid. Eelnevat ei ole aga igas piirkonnas piisavalt.

Järgnevalt paluti vastajatel märkida, kas nad püüavad alati välja selgitada komisjoni suunatud alaealise rikkumise põhjused (vt Diagramm 1).

Diagramm 1. Kas Te püüate alati välja selgitada Alaealiste Komisjoni suunatud alaealise rikkumise põhjuse?

Respondendid märkisid valdavalt, et nad püüavad alati välja selgitada komisjoni suunatud alaealise rikkumise põhjuse (95,1%), marginaalne osa märkis, et põhjus püütakse välja selgitada mõnikord (4,9%). Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et komisjon ei pruugi alati istungil aru saada, miks alaealine õigusvastaselt käitub, kuna laps nt ei tea seda isegi või on lihtsalt kinnine. Sellisel juhul oleks ehk mõistlik alaealine vestlusele suunata. Kindlasti on

¹⁷⁹ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 19.

oluline püüda välja selgitada alaealise probleemse käitumise põhjused, kuna sellest lähtuvalt tuleb valida sobivaimad meetmed, et alaealine oma edasist käitumist parandaks.

Edasi tunti huvi, millest Alaealiste Komisjonide liikmed lähtuvad eelkõige mõjutusvahendi valimisel (vt Tabel 3).

Tabel 3. Mõjutusvahendi valimisel lähtute eelkõige...

Mõjutusvahendi valimise lähtealus	Vastajate arv	%
...Lapse olukorrast	33	54.1%
...Rikkumise iseloomust	20	32.8%
...Muu	6	9.8%
...Lapse arvamusest	2	3.3%
...Lapsevanema arvamusest	0	0%
...Sotsiaalametniku/õppeasutuse esindaja/politseiniku arvamusest	0	0%

Pea pooled vastanutest (54,1%) lähtuvad mõjutusvahendi valimisel eelkõige lapse olukorrast, üsna suur protsent (32,8%) lähtub aga eelkõige rikkumise iseloomust. Ükski respondent ei valinud ei lapsevanema arvamust ega ametniku, õppeasutuse esindaja või politseiniku arvamust põhiliseks teguriks mõjutusvahendi valimisel. Muu all nimetati järgmist: sõltub mitmetest teguritest, sh üldmääratustest. Iga olukord võib olla erinev, arvestatakse ka nt lapse tausta, lähtutakse kõikidest eelmistest, s.t läheneda tuleb individuaalselt ja kuulata ka teisi osapooli, juhtumi asjaoludest tervikuna (kõik ülalloetletud variandid). Üks vastanutest on välja toonud ka, et mõjutusvahendi valimisel lähtutakse tihti ka sellest, mida üleüldse rakendada saadakse, nt ÜKT-d ei ole eriti kuskil teha ja kui selle koha leiaks, siis ei ole inimest, kes selle noorega tegeleks. Lisaks toodi välja, et ka käenduse variant on üsna võimatu, sest ei ole inimesi, kes seda oleks nõus tegema. Seega võib positiivseks pidada, et komisjonid lähtuvad mõjutusvahendi valikul eelkõige alaealise olukorrast, mis annab võimaluse valida lapse jaoks sobivaima mõjutusvahendil, ent siin võib mõnikord olla takistuseks mõjutusvahendi piiratud kättesaadavus. Kindlasti tuleb arvestada ka teisi aspekte ja leida parim meede alaealise käitumise parandamiseks.

Respondentidelt küsiti ka hoiatuse mõjususe kohta, s.t kas see mõjutusvahend on üksi piisav alaealise mõjutamiseks hoidumaks edasistest rikkumistest (vt Tabel 4).

Tabel 4. Kas Teie hinnangul on hoiatus üksi piisav alaealise mõjutamiseks hoidumaks edasistest rikkumistest?

Hinnang	Vastajate arv	%
Mõnikord kergemate rikkumiste puhul	53	86.9%
Ei, vaja on kasutada lisaks hoiatusele ka muud mõjutusvahendit	5	8.2%
Jah	3	4.9%

Kõige rohkem vastanud märkis hoiatuse kohaldamist ainsa mõjutusvahendina piisavaks üksnes mõnikord kergemate rikkumiste puhul (86,9%). Väga väike osa respondentidest pidas hoiatust üksi piisavaks (4,9%). Hoiatust võib üksi pidada mõjusaks pigem siis, kui tegu on isikuga, kes on komisjonis emakordselt ning juba ainuüksi komisjoni liikmete ees olemine on tunnetatav karistusena. Hoiatuse kohaldamine väheneb oluliselt, kui alaealine on komisjoni ees teistkordselt.¹⁸⁰

Komisjoni liikmetelt küsiti ka ühiskondliku töö kohaldamise võimalikkuse kohta liikme tööpiirkonnas (vt Tabel 5).

Tabel 5. Kas ühiskondliku töö (ÜKT) kohaldamine mõjutusvahendina on Teie piirkonnas alati võimalik? (lubatud mitu vastusevarianti)

Arvamus	Vastajate arv	%
Jah	26	42.6%
Jah, kuid sobiva ÜKT leidmine võtab aega	21	34.4%
Ei, kuna on vähe inimesi, kes ÜKT tegemist jälgiks, korraldaks ja annaks aru	14	23%
Ei, kuna igal pool ja igal ajal ei ole võimalik ÜKT korraldada	10	16.4%
Muu	6	9.8%
Ei, kuna alaealine ei ole sellega nõus	2	3.3%
Ei, kuna see on liiga suure karistava iseloomuga	0	0%

ÜKT-d pidasid komisjoni liikmed efektiivsusest kolmandaks (vt Tabel 2). ÜKT kohaldamise võimalikkust igal ajal märkisid 42,6% vastanutest. 21 vastajat leidsid, et ÜKT kohaldamine on nende piirkonnas alati võimalik, ent selle leidmine võtab aega (34,4%). ÜKT leidmine võib aga venida, mistõttu võib alaealisel jääda seos rikkumise ja tagajärje vahel lahjaks. Arvestatav hulk vastajaid leidsid, et ÜKT kohaldamine ei ole nende piirkonnas alati võimalik (42,7%). Seega on paljudes piirkondades probleeme ÜKT kohaldamisega, mis võib olla ka peamiseks põhjuseks, miks muidu efektiivseks hinnatud mõjutusvahend jääb kohaldamata. Millegi muu all pakkusid vastajad välja järgmist: tööga karistamine on suhteliselt vastandliku

¹⁸⁰ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 30

iseloomuga, eriti tuleviku mõttes; oleme ÜKT-na arvestanud 10 tundi õpilase õigusrikkumisest tuleneva käitumise analüüsimiseks essee vormis komisjoni pakutud teemal; asendanud töö essee. Sellest nähtub, et eri piirkonna komisjonid on võtnud ÜKT asemel kasutusse essee kirjutamise (nii Harjumaal kui ka Järvamaal).

Küsitletavatel paluti märkida peamisi probleeme seoses koolikorralduslike mõjutusvahendite kohaldamisega (vt Tabel 6).

Tabel 6. Millised on Teie hinnangul peamised probleemid seoses koolikorralduslike mõjutusvahendite kohaldamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Puudub individuaalne alaealisega tegelemine	27	44.3%
Kõikides koolides ei ole pikapäevarühmi või eraldi klassi	22	36.1%
Alaealiste Komisjoni pöördutakse liiga hilja	19	31.1%
Koolid ei soovi probleemsete lastega piisavalt tegeleda	17	27.9%
Muu	11	18%
Saab kohaldada üksnes põhiharidust omavale isikule	10	16.4%
Probleeme ei ole	7	11.5%

Koolikorralduslike mõjutusvahendite kohaldamise juures toodi enim välja probleem seoses alaealisega individuaalse tegelemise puudumisega (44,3%), koolides puudub pikapäevarühm või eraldi klass (36,1%) ning komisjoni pöördutakse liiga hilja (31,1%). Kõige väiksem protsent vastajaid leidsid, et probleemid puuduvad (11,5%). Muu all toodi välja: need lihtsalt ei mõju ja kool peab lähtuma seaduslikest võimalustest; kasutame üliharva; koolides puudub inimressurss probleemsete õpilastega tegelemiseks; kuuldavasti ei ole individuaalne alaealisega tegelemine just lihtsate killast, sest ühel õpetajal on liiga palju neid lapsi, kellega toimetada (kuigi seaduse järgi justkui peaks). Ka ei käi probleemne alaealine tihti nii kui nii koolis. Üldiselt koolid ikka pingutavad ja võimaldavad igasuguseid järelaitamistunde ja konsultatsioone; koolikorralduslikud mõjutusvahendid ei ole piisavad probleemi lahendamiseks – need on sageli lühiajalised ja õpilase poolt tõsiselt mittevõetavad; koolikorralduslike asjadega peaks kool ise esmalt põhjalikult tegelema nii palju kui võimalik; probleemiks on pigem mõjutusvahendite piiratus; lastel puudub huvi koolis käia. Komisjonide liikmete hulgas ei ole see mõjutusvahend kõige mõjusamate hulgas (vt Tabel 2). Ka statistika kohaselt kohaldati 2013. aastal koolikorralduslikke mõjutusvahendeid vähe – 2,2%¹⁸¹. Seega

¹⁸¹ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

võib näha, et koolikorralduslike mõjutusvahenditega seoses esineb mitmeid probleeme, mille parandamisel on komisjonil kitsad (kui üldse) võimalused.

Ankeedis küsiti ka probleemide kohta seoses alaealise suunamisega spetsialisti juurde (vt Tabel 7).

Tabel 7. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses alaealise spetsialisti juurde saatmisega? (lubatud on mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Pikad järjekorrad	34	55.7%
Spetsialisti asukoht on kaugel, nii kulub perel aega ja raha	34	55.7%
Lapsevanema eitav suhtumine	26	42.6%
Spetsialistide puudus maakonna keskses	23	37.7%
Probleemid puuduvad	8	13.1%
Muu	2	3.3%

Nagu tabelist nähtub, on siin peamiste probleemidena nimetatud järjekordade pikkust ja spetsialistide kaugust, mis toob kaasa lisakulud (mõlemad 55,7%). Muu all on toodud välja spetsialistide valikuvähesust. Palju on välja toodud ka lapsevanema eitavat suhtumist. Selle all võib mõista asjaolu, et vanemad tunnevad, et nende last märgistatakse liiga karmilt ja põhjuseeta ning eitavad probleemi. Vähesed on toonud välja, et probleemid puuduvad (13,1%) ning pea kõik sellele küsimusele vastanutest olid liikmed Harjumaal asuvas Alaealiste Komisjonides. See võib viidata asjaolule, et teatud suuremates piirkondades on teenus paremini kättesaadav.

Respondentide paluti märkida ka probleeme seoses lepitamisega (vt Tabel 8).

Tabel 8. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses lepitamisega?

Probleemid	Vastajate arv	%
Aeg rikkumise ja lepitamise vahel on liiga pikk	31	50.8%
Muu	16	26.2%
Puudub pool, kellega lepitada	7	11.5%
Probleemid puuduvad	7	11.5%

Peamise probleemina on siin välja toodud liiga pikk ajavahemik rikkumise ja lepitamise vahel (50,8%). Pika ajavahemiku põhjuseks võib tuua asjaolu, et politsei ja prokuratuur menetlevad alaealise õigusrikkumist võrdlemisi kaua ning alles menetluse lõppemisel saadetakse asi Alaealiste Komisjonile, kus toimub mõjutusvahendi kohaldamine. Muu all on enamik vastajad märkinud, et nad ei ole oma praktikas lepitamist rakendanud, mistõttu kogemus puudub. Ka statistika kohaselt on 2013. aastal lepitamist kohaldatud kõige vähem ning seda

üksnes 7 korral (0,3%)¹⁸². Muu all on veel välja toodud, et pooltel puudub tahe leppida ning puuduvad lepitajad, kes omaksid teadmisi ja oskusi noortega töötamiseks. Lepitamist ei pea liikmed ka sellisel kujul mõjusaks (vt Tabel 2), mistõttu võib lepitamist pidada asjakohatuks mõjutusvahendiks, mis ei aita alaealisel hoiduda edasistest rikkumistest.

Tabel 9. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses käendamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Raske leida sobivat käendajat	45	73.8%
Käendajad ei soovi võtta suurt vastutust	14	23%
Puudub tasu käenduse eest	13	21.3%
Alaealise ja käendaja vahel puudub klapp	10	16.4%
Muu	8	13.1%
Probleemid puuduvad	6	9.8%

Käenduse puhul on peamise probleemina välja toodud raskus leida sobivat käendajat (73,8%), järgmisena asjaolu, et käendajad ei soovi võtta suurt vastutust (23%). Muu all on komisjoni liikmed toonud välja, et ei ole veel sellist mõjutusvahendit kasutanud; oleme kasutanud tugiisikuteenust, mida ise sisse ostame; käendaja peab omama teadmisi ja oskusi noortega töötamiseks; praegusel juhul on selge, et käendus ei ole sellisel kujul piisavalt efektiivne, et alaealist aidata, kasvatada, kuna puudus on spetsialistidest, kes võtaksid vastutuse. Seda peegeldab ka komisjonide 2013. aasta statistika, mille kohaselt on käendust kohaldatud üksnes 11 korral (0,4%)¹⁸³.

Vastajatelt uuriti ka, kas ja missuguseid probleeme on neil seoses sotsiaalprogrammidesse suunamisega (vt Tabel 10).

Tabel 10. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses sotsiaalprogrammidesse suunamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Programmid on lühiajalised	32	52.5%
Programmid asuvad alaealise jaoks liiga kaugel	32	52.5%
Probleemid vajalike projektide rahastamisega	19	31.1%
Raske leida isikuid projektide kirjutamiseks ja korraldamiseks	18	29.5%
Programmid on, kuid need ei ole tõhusad	6	9.8%
Muu	6	9.8%
Probleeme ei ole	3	4.9%

¹⁸² Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 21.

¹⁸³ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 21.

Peamisteks probleemideks sotsiaalprogrammi suunamisel on nende lühiajalisus ning asumine alaealise jaoks liiga kaugel (mõlemad 52,5%). Samuti on välja toodud probleeme projektide rahastamisega ning nende kirjutajate ja korraldajatega (vastavalt 31,1% ja 29,5%). Väike arv komisjonide liikmeid (3) leidis, et probleeme ei ole (4,9%). Muu all töid vastajad välja, et kuna tihti on juhtumid üksteisest suhteliselt erinevad, siis on universaalset programmi väga raske leida; kohti on ebapiisavalt; lapse ja pere valmisolek osalemiseks on puudulik; rehabilitatsiooniteenus ainult lapse nõustamisena on vähetõhus; lapse ja lapsevanema huvipuudus; on järjekord, aga sekkumist on vaja kohe; konkreetseid programme ei ole, on spetsialistid – psühholoog jne, aga tõenduspõhiseid programme ei ole, v.a hiljutine multidimensionaalne pereteraapia; programmidega peaks tegelema juba koolis, mis õpetaks nii sotsiaalseid oskuseid kui ka konfliktide juhtimist. Eelmisega seondub ka küsimus ravikuuride kättesaadavuse kohta. (Vt tabel 11)

Tabel 11. Kas Alaealiste Komisjonil on võimalus saata alaealine Teie piirkonnas ravikuuridesse?

Hinnang	Vastajate arv	%
Ei, meie lähipiirkonnas puuduvad vajalikud ravikuurid	38	62,3%
Jah, meie piirkonnas on olemas vastavad tõhusad ravikuurid	15	24,6%
Ravikuurid on olemas, kuid need ei ole piisavalt tõhusad	8	13,1%

Üle poole vastanutest märkis, et nende lähipiirkonnas puuduvad vajalikud ravikuurid (62,3%), kui samas pea veerand leidis, et nende piirkonnas on tõhusad ravikuurid olemas (24,6%). Samas leidsid mõned vastajad (8), et ravikuurid on, ent need ei ole mõjusad (13,1%). Ravikuuri suunamist kohaldati 2013. a 0,4% (10 alaealise suhtes)¹⁸⁴.

Seoses mõjutusvahendite kohaldamisega, on vastajatel palutud märkida, kas ja missugused probleemid esinevad seoses erikooli suunamisega. (vt Tabel 12)

¹⁸⁴ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

Tabel 12. Millised on Teie hinnangul peamised probleemid seoses alaealise erikooli suunamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi	50	82%
Aeganõudev protsess	34	55.7%
Puudub süstemaatiline järelhooldus	22	36.1%
Bürokraatia	20	32.8%
Erikoolides ei jätku vajalikke spetsialiste	18	29.5%
Liiga karistava iseloomuga	16	26.2%
Muu	12	19.7%
Probleeme ei ole	2	3.3%

Siin nimetati peamise probleemina asjaolu, et erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi (82%). Samuti on paljud toonud välja, et erikooli suunamine on aeganõudev (55,7%). Ka on liikmed pidanud oluliseks märkida süstemaatilise järelhoolduse puudumist (36,1%). Muu all on välja toodud järgmist: tihti ei ole kohti või võetakse ainult kindla piirkonna lapsi; ei ole erikooli suunamist kohaldanud; võiks olla mingisugune vahepealne kooli variant, mis ei oleks nii range kui erikool ja võimaldaks last koolis hoida (lukustatud ukseid, rahunemise ruum, õpetajatel rohkem õigusi lapse korrale kutsumiseks); ka erikool ei suuda tagada koolikohustuse täitmist ja rikkumiste ärahoidmist; erikoolide segane staatus kinnipidamisasutuse ja sotsialiseerimise/kooli vahel; erinevad lapsed vajavad erinevaid režiime; erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi, mistõttu erikoolid ei suuda noort rehabiliteerida, ning kellel ei ole veel kriminaalasju, siis erikoolis tulevad need kombad tõenäoliselt külge; tänaseid erikoole (Kaagvere, Tapa) on aastaid reformatud ja ehitatud, seega ei suuda nad tagada stabiilset arengut ja tuge raskete käitumisprobleemidega lastele. Seega on komisjonid seisukohal, et kuna komisjoni suunatakse väga erineva taustaga lapsi (erineva vanuse ja erinevate õigusrikkumiste eest), siis ei mõju erikool kasvatuslikult, vaid pigem aitab kaasa kuritegevuse levikule. Lisaks muudele probleemidele ei pea komisjonid erikooli suunamist efektiivseks (vt Tabel 2) ning 2013. aasta statistikast nähtub, et erikooli suunamine toimub üksikutel juhtudel (2,1%)¹⁸⁵.

Respondentidelt küsiti, milline on nende hinnangul kõige problemaatilisem mõjutusvahend (vt Tabel 13).

¹⁸⁵ Alaealiste Komisjonide 2013. a statistika, lk 20.

Tabel 13. Milline mõjutusvahend on Teie hinnangul kõige problemaatilisem?

Mõjutusvahend	Vastajate arv	%
Erikooli suunamine	17	27.9%
Noorte vms programmides või rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine	13	21.3%
Kohustus elada vanema juures	9	14.8%
Käendus	6	9.8%
Lepitamine	5	8.2%
Üldkasulik töö	5	8.2%
Koolikorralduslikud mõjutusvahendid	3	4.9%
Vestlusele suunamine spetsialisti juurde	2	3.3%
Hoiatus	1	1.6%

Respondentide arvates on kõige problemaatilisemaks mõjutusvahendiks erikooli suunamine (27,9%), seejärel programmidesse vms suunamine (21,3%) ning kohustus elada vanema juures (14,8%). Kui kaks esimest programmi on seotud aja- ja raharessursi kuludega, siis kohustuse vanema juures elada muudab problemaatiliseks asjaolu, et see ei garanteeri, et laps jääks koju, s.t, et kui laps ei soovi kodus olla, siis ta seal ka ei viibi. Sellisel juhul võiks kõne alla tulla mõne muu mõjutusvahendi kohaldamine. Kõige vähem problemaatilisemaks peavad respondendid hoiatust (1,6%) ning selle põhjuseks võib pidada asjaolu, et hoiatuse kohaldamine on kõige lihtsam ja kiirem.

Komisjonide liikmetelt on uuritud lisaks, kas mõjutusvahendi kohaldamise kohta on olemas piisav järelevalve. (vt Tabel 14)

Tabel 14. Kas kohaldatud mõjutusvahendi täitmisele on piisav järelevalve?

Hinnang	Vastajate arv	%
Ei, see ei ole piisav	36	59%
Jah, on piisav	23	37.7%
Järelevalve puudub täielikult	2	3.3%

Ligi 60% vastanutest leidis, et järelevalve kohaldatud mõjutusvahendi täitmisele ei ole piisav (59%). Piisavaks pidasid järelevalvet 37,7% vastanutest. Üksikud märkisid, et järelevalve puudub täielikult (3,3%). Seega võib vastustest järeldada, et vajalik on mõjutusvahendite järelevalve süsteemi parandada ja täiendada. Järelevalve on oluline, et oleks olemas tagasiside, kas alaealine on talle määratud mõjutusvahendit täitnud ning hinnata selle mõjust.

Vastajatelt sooviti saada nende hinnangut hetkel olemasolevate mõjutusvahendite piisavuse kohta, et alaealine ei paneks enam toime uusi kuritegusid (vt Tabel 15).

Tabel 15. Kas Teie hinnangul on Alaealiste Komisjonide praegused mõjutusvahendid piisavad alaealiste korduvrikkumiste vältimiseks?

Hinnang	Vastajate arv	%
On mõningal määral	34	55.7%
Ei ole piisavad	26	42.6%
Jah, on piisavad	1	1.6%

Vastustest nähtub, et ainult 1 isik on pidanud mõjutusvahendeid piisavaks alaealiste korduvrikkumiste vältimisel (1,6%). Ülejäänud vastanutest leidsid, et mõjutusvahendid ei ole piisavad (42,6%) või on piisavad mõningal määral (55,7%). Seega näevad komisjoni liikmed, et mõningal juhul on võimalik alaealist resotsialiseerida. Lisaks vastati eelnevaga seotud küsimusele, kas respondendi hinnangul on Alaealiste Komisjonide praegused mõjutusvahendid piisavad alaealiste korduvrikkumiste vältimiseks jaatavalt 68,9% komisjoni liikmetest. Sellest tulenevalt näevad vastajad oma tööd olulisena ja efektiivsena.

Selleks, et komisjonide tööd vajadusel parandada, on komisjonide liikmetel palutud märkida, missuguseid muudatusi oleks vaja, et alaealised ei jätkaks õigusvastase käitumisega (vt Tabel 16).

Tabel 16. Millised muudatused oleksid Teie arvates olulisemad alaealiste edasiste rikkumiste vältimiseks? (lubatud mitu vastusevarianti)

Meetmed	Vastajate arv	%
Tagada kohaldatavate meetmete kättesaadavus üle Eesti	44	72.1%
Pikaajalised programmid alaealistele	44	72.1%
Kohustuslikud vanemakoolitused, mittetäitmisel võimalik kohaldada ka rahatrahvi/aresti	39	63.9%
Tõhusa järelevalve süsteemi loomine	34	55.7%
Jätkutoe pakkumise efektiivsuse suurendamine	34	55.7%
Mõjutusvahendite rahastamine riigieelarvest	29	47.5%
Igale isikule kohaldatud mõjutusvahendi tulemuslikkuse hindamise kohustus	20	32.8%
Vaja on karmimaid mõjutusvahendeid	19	31.1%
Eri valdkondade koostöö koordineeritud juhtumikorraldus	19	31.1%
Mõjutusvahendite korraldamine riigi poolt	16	26.2%
Kohustuslik tagasiside küsimine AK-sse suunatud alaealistelt	15	24.6%
Komisjonisüsteem asendada individuaalsema lähenemisega (komisjoni kokkukutsumine üksnes raskemate juhtumite puhul)	13	21.3%
Muu	3	4.9%
Muudatusi ei ole vaja	0	0%

Komisjoni liikmed peavad kõige olulisemaks alaealiste edasiste rikkumiste vältimisel niisuguseid muudatusi või lahendusi, kus meetmete kättesaadavus oleks tagatud üle Eesti (71,1%). Sama protsent vastajaid pidas oluliseks, et programmid oleksid pikaajalised. Vastustest ilmneb, et komisjoni liikmed leiavad, et muudatustena oleks tarvis kohustuslikke vanemakoolitusi, mille mittetäitmisel oleks võimalik kohaldada trahvi või aresti (63,9%). Olulisemaks on peetud ka tõhusa järelevalve süsteemi loomist ning jätkutoe pakkumist (mõlemad 55,7%). Vastustest nähtub, et komisjoni liikmed ei pea komisjonisüsteemi asendamist individuaalsema lähenemisega väga oluliseks (21,3%). Tähelepanuväärne on, et ükski vastanutest ei leidnud, et muudatusi ei ole vaja. Muu all on vastajad märkinud järgmist: vanemate kohustamine lapsele tähelepanu pöörama, mitte ainult rahaliselt vaid ka moraalselt; seni kuni mõjutusvahend on ühekordse, lühiajalise sekkumise tähenduses, ei ole vaja tulemuslikkust hinnata; tegelikult on alaealiste puhul alati võtmeisikuteks nende vanemad. Ühe vastanu praktikas on vaid üks juhtum, kus komisjoni sattus alaealine n.ö tugevast perekonnast. Kõikide teiste juhtumite puhul ei ole vanemate-poolne tugi olnud piisav (vanemad mitmes vahetuses tööl, töötud, alkohoolikud vm); kui saaks toetada, koolitada ja aidata vanemat, siis oleks ka lapsega lihtsam. See on aga ilmselt palju laiem temaatika, mis Alaealiste Komisjonidesse otseselt ei puutu; tegeleme tagajärgedega siis, kui tegu on juba erinevatel põhjustel sooritatud. (Vt Lisa)

Kuna Alaealiste Komisjoni töö ei piirdu üksnes mõjutusvahendite määramisega, siis on asjakohane küsida komisjoni liikmetelt ka, missuguste muude meetmetega püütakse vältida alaealise uuesti sattumist Alaealiste Komisjoni (vt Tabel 16). Nimelt on komisjonide ülesandeks ka alaealistega tehtava kuriteoennetusliku töö koordineerimine ja teostamine, mida saab täita läbi erinevate alaealistele suunatud projektide korraldamise ja rahastamise kaudu¹⁸⁶.

Tabel 16. Kas Alaealiste Komisjon korraldab/koostab ka ise erinevaid projekte, üritusi, programme, laagreid jmt, et vältida alaealiste uuesti sattumist Alaealiste Komisjoni?

Vastusevariant	Vastanute arv	%
Ei	44	72.1%
Jah	17	27.9%

Pea kolmveerand vastanutest märkis, et komisjon ei korralda või ei koosta ise erinevaid projekte või üritusi (72,1%). "Jah" märkis 17 vastajat (27,9%). Seega peavad komisjonide liikmed komisjonide kriminaalpreventiivset tööd, mille eesmärgiks on takistada alaealiste

¹⁸⁶ Alaealiste Komisjoni põhimäärus p 2.

õigusvastasele teele (uuesti) sattumist, ebapiisavaks. Jaatavalt vastanud komisjonide liikmed lisasid, et nad on korraldanud riskilastele koolitusi ja erinevaid laagreid, mh suviseid töölaagreid, laagreid vähekindlustatud peredele, spordi- ja seikluslaagreid, laagreid koolivaheaegadel, mida korraldatakse nii ise kui ka tellitakse ja toetatakse positiivse tagasiside saanud projekte. Korraldatud on samuti noortegruppe, koos noortekeskusega "ellujäämiskursusi", kool suitsuvabaks-projektid, matkad, seminarid, loengud, nõustamised, õppekäigud, erinevad tegevused ja lektorid noorele, teater koos diskussiooniga ja meeskonnamängud (vt ka Lisa). Vastanutest pidas neid projekte mõjusaks 8 isikut, mõnikord mõjusaks aga 13 isikut. Kolm isikut leidsid, et need ei ole mõjusad. Seega korraldatakse ja rahastatakse komisjonide poolt erinevaid projekte ja üritusi, ent tegu on eelkõige lühiajaliste projektidega. Seetõttu võib pidada oluliseks positiivse tagasiside saanud projektide edasist toetamist.

Alaealiste Komisjonide liikmetelt paluti lisaks avatud küsimuses märkida, mida saab veel komisjon teha (lisaks seaduses nimetatud mõjutusvahendite määramisele), et alaealine ei paneks toime uusi rikkumisi. Vastused on grupeeritud sarnasuse alusel (vt ka Lisa):

- Omama professionaalseid teadmisi lastest, nende arengust ja selle faktoritest, eelkõige perekonna mõjust lapsele. Laps on perekonna peegel ja ta ei peaks saama selle eest karistada; motiveerida komisjoni liikmeid, et panus oleks teatud juhtudel suurem ja mõtestatum; suhtuda oma töösse tõsiselt, kuna meie kätes on lapse tulevik; nõustada ja koolitada komisjoni liikmeid;
- Vestelda ja individuaalselt läheneda; juhtumipõhine lähenemine; suhelda lapsega ja küsida tema arvamust ning mitte arvata, et lapses, kes on vait, ei ole mõtteid; olla eeskujuks ja toeks; nõustada alaealist; alati selgitada välja lapse ja pere tegelik olukord; tutvustada lastele seadusi ja nn karistusi;
- Teha koostööd võrgustikuga lapse ja pere ümber; tõhustada koostööd erinevate ametiasutustega ja erialaspetsialistidega; laiendada koostöövõrgustikku; koostöö, preventiivsed kohtumine, probleemide kaardistamine; suhtlus spetsialistidega; kogukonna kaasamine; saavutada hea kontakt perega ning hea võrgustikutöö; informeerida ja teavitada rohkem noort ümbritsevaid võrgustikke;
- Järelekontroll; Pärast istungit peaks taas teatud aja tagant kohtuma ja saama rohkem tagasisidet; hilisem kontaktivõtt alaealisega uurimaks tema olukorda ja tundmaks huvi, kuidas vahepeal tal läinud on; tõhustada järelevalvet rikkumise toime pannud noore üle, vestelda noorega, lapsevanemaga ja kooliesindajaga; nõuda tagasisidet kas koolist või

- kodunt, olenevalt teost; paremini reguleerida järeltegevuste teostamist. Alaealisega ja vajadusel ka perega kontakti hoidmine, nõustamine jne; sobiv teenus ja jätkutugi;
- Lapsevanemat mõjutada; tihti on vaja hoopis vanemaid mõjutada, et laps õigele teele tagasi saada; veenda vanemaid rohkem tegelema oma lastega; AK komisjoni liikmetel on vähem õigusi kui üle laua istuval alaealisel ja tema vanemal, mistõttu on vahepeal mulje, et nemad juhivad komisjoni, mitte komisjon ise;
 - Komisjoni istung ja komisjoni staatus on ise head mõjutusvahendid. Sageli tuleb nii alaealist, lapsevanemat, kooli kui KOV-i jõuliselt informeerida võimalustest ja tegevuste vajadustest. Ikka on neid, kellele informeeriv hoiatamine mõjub ja neid, kellele ei mõju ükski mõjutusvahend või mõjub ajutiselt;
 - Varajane rikkumiste märkamine ja tegutsemine; pakkuda alternatiivseid vaba aja veetmise võimalusi;
 - Komisjon saab vaid veenda; ei saa eriti midagi veel teha, kuna rikkujad on põhiliselt teismelised, kus sõprade mõju on kõige tugevam; kuna komisjoni kuuluvad erinevate valdkondade inimesed, kelle ajaressurss oma töökohustuste täitmisel on niigi piiratud, ülekoormatud, ei suuda AK liikmed individuaalselt panustada nende noorte aitamiseks. Tekkinud on küll võrgustik, kuid rahalised ressursid on puudulikud või minimaalsed, mistõttu ei saa käivitada jätkusuutlikke toetusprogramme noore abistamiseks. Abikäe ulatavad küll noortesutused (noortekeskused, spordiklubid), kuid puudub tõhus ja jätkusuutlik valve. Ja noortekeskuses on noored kõik võrdsed ja AK ei tohiks noortekeskustest teha n.ö karistusasutust, sest noor külastab noortekeskust oma vabal tahtel.

Uuringu tulemuste järelalusena võib kokkuvõtvalt öelda, et Alaealiste Komisjonidel on endiselt oluline roll alaealiste õigusrikkumiste vähendamisel. Kriminaalpreventiivse töö puhul on komisjonide tegevus võrreldes mõjutusvahendite kohaldamisega väiksem, kuna komisjonide liikmetel ei jää oma põhitöö kõrvalt palju aega, et sellega tegeleda. Samuti on ennetustöö tihti projektipõhine ja lühiajaline, mistõttu ei ole selle mõju järjepidev. Seetõttu on oluline toetada positiivset tagasisidet saanud projekte ning muuta need pikemaajaseimateks. Oluliseks kriteeriumiks on ka piisav rahastamine ja koostöö teiste asutustega, kes soovivad alaealisi kaasata oma tegevusse ning aidata neil hoiduda õigusvastasest tegevusest.

Komisjoni liikmed peavad kõige efektiivsemateks mõjutusvahenditeks alaealise suunamist spetsialisti juurde, seejärel suunamist programmidesse ning üldkasulikku tööd. Kõige vähem mõjusaks peetakse hoiatust, lepitamist, käendust ja kohustust elada vanema juures.

Komisjoni liikmed leiavad, et pea kõikide mõjutusvahenditega seonduvad teatud probleemid. Kõige problemaatilisemad mõjutusvahendid on komisjonide liikmete hinnangul erikooli suunamine, noorte vms programmides või rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine ning kohustus elada vanema juures. Erikooli suunamise põhiliseks probleemiks on toodud asjaolu, et erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi (erineva vanuse ja erinevate õigusrikkumiste eest), mistõttu ei mõju erikool kasvatuslikult, vaid pigem aitab kaasa kuritegevuse levikule. Lisaks on erikooli suunamine aeganõudev protsess. Programmi suunamise puhul on välja toodud peamiste probleemidena nende lühiajalisus ja asumine alaealise jaoks liiga kaugel. Kohustust elada vanemaga saab pidada problemaatiliseks seetõttu, et alaealist ei saa kuidagi sundida kodus olema. Seetõttu tuleks välja selgitada kodus mitteviibimise tahe ning kõne alla võiks tulla selle asemel mõni muu mõjutusvahend.

Komisjonid peavad oma tegevust üldiselt mõjusaks. Ligi pooled leiavad, et mõjutusvahendite kohaldamisega suudavad nad mõjutada alaealise edasist käitumist, ent tõhusamaks tööks on vajalik lahendada probleemid mõjutusvahenditega ning kriminaalpreventiivse tegevuse rahastamisega. Eriti oluliseks peetakse mõjutusvahendi üleriigilist kättesaadavust, meetmete täitmise järelevalvet ning tagasisidet mõjutusvahendi kohaldamise kohta.

Kokkuvõte

Täna on aktsepteeritud asjaolu, et kuritegevus ja muu õigusvastane käitumine on paratamatult ühiskonna lahutamatuks osaks. Seetõttu on ühiskond ette näinud teatud kindlad meetmed mitteaktsepteeritud käitumise kontrolli all hoidmiseks. Õigusvastane käitumine ei ole tundmatu ka alaealistele. Tänapäevases alaealiste karistusõiguses on jõutud arusaamiseni, et karistuse mõju kuritegevuse vähendamisele on väike, mistõttu keskendutakse karistamise asemel noorte kasvatamisele ja resotsialiseerimisele.

Seoses alaealiste kuritegevusega väidavad stigmatiseerimisteooria viljelejad, et kuritegevust põhjustab indiviidile ühiskonna poolt ülekantud tähenduses pandud sildi sisemine omaksvõtt. Nimelt väidavad selle teooria pooldajad, et ühiskond paneb teatud käitumisele ja inimesele sildi – näiteks kuritegevus ja kurjategija. Selline tegevus võib süvendada isiku õigusvastast käitumist ning tuua kaasa aina uusi ühiskonnapoolseid halvustavaid silte. Lõpuks võibki inimene selle sildi omaks võtta ja käituda vastavalt märgile hälbivalt.¹⁸⁷

Hälbiv käitumine on normide eiramine, kuna hälbinud isik ei pea normidest kinni. Tuleb aga arvestada sellega, et isiksuse kriminaalse tähendusega omadused ei ole muutumatud. Algselt tähtsusetud hälbelised muutused isikuomadustes võivad taanduda ja kaduda või võimenduda ja muutuda domineerivaks. Kui märgistamisele ei järgne positiivseid kasvatuslikke signaale, võib alaealine võtta omaks uue rolli.

Alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel ja teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel on suur roll Alaealiste Komisjonidel. Nimelt on Alaealiste Komisjoni põhimääruse p 2 kohaselt nende peamiseks ülesandeks oma haldusterritooriumil alaealistega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimine ning alaealistele õigusrikkujatele määratud mõjutusvahendite määramise ja kohaldamise abil nende elu korraldamine ning alaealiste järelevalvetuse ja õigusvastast käitumist soodustavate tegurite vähendamine¹⁸⁸. Seega on seadusandja pannud Alaealiste Komisjonile väga suure vastutuse, ent eesmärgi täitmisega esineb mitmeid probleeme.

Üks peamisi takistusi teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel on mõjutusvahendite lühiajalisus, mistõttu ei ole nende mõju järjepidev. Nimelt on käesoleva magistritöö raames Alaealiste Komisjonide liikmete seas läbiviidud uuringus selgunud, et peamiseks probleemiks nt programmidesse suunamise ja koolikohustuslike mõjutusvahendite kohaldamisega on just nende lühiajalisus. Siiski ei pea autori hinnangul olema mõjutusvahend alati pikaajaline.

¹⁸⁷ G. Ritzer (koost) 2005, lk 428.

¹⁸⁸ Alaealiste Komisjoni põhimäärus. – RT I 1998, 85, 1391.

Nimelt võib ka ainuüksi hoiatus olla mõjus meede, kui alaealise rikkumine oli esmakordne ning ajendatud pigem lõbust või mängust.

Teisese stigmatiseerimise vältimise võimalikkust vähendab ka asjaolu, et komisjonide poolt kõige tõhusamaks peetud mõjutusvahend ei pruugi leida rakendamist just kõige sagedamini. Nimelt, kui statistika näitab, et hoiatust on kohaldatud 2013. aastal (ja ka varasematel aastatel) kõige rohkem, siis on komisjonide liikmete hinnangul hoiatuse mõjususe võrreldes teiste mõjutusvahenditega alles kuuendal kohal. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et hoiatust on kõige lihtsam kohaldada ning see ei nõua erilisi lisapingutusi. Samuti ei ole igas piirkonnas efektiivseks peetud mõjutusvahendeid. Lisaks on komisjoni liikmed märkinud programmidesse vms suunamist efektiivsusest teisena, kuid 2013. a leidis see rakendamist alles neljandana. Seega ei pruugi komisjonide liikmete poolt kõige tõhusamaks peetud mõjutusvahendid leida rakendamist kõige sagedamini. Seda võib põhjendada asjaolu, et mõjusamaks peetud vahendid vajavad rohkem ajalist ja rahalist kulutust, eriteadmistega isikuid. Lisaks on probleemina välja toodud järjekordade pikkust. Kuna igas piirkonnas puuduvad kättesaadavad teenused mõjutusvahendite kohaldamiseks, on oluline, et riik ja kohalik omavalitsus toetaksid niisugustele meetmetele ligipääsu piirkondlikult. Alaealise teisese stigmatiseerimise seisukohast lähtuvalt on oluline, et kohaldatakse tema jaoks efektiivseimat ja sobivaimat mõjutusvahendit ning oluline on mh selle mõjutusvahendi kohaldamise kiirus, kuna mida pikem on aeg rikkumise ja mõjutusvahendi kohaldamise vahel, seda nõrgemalt seotakse õigusrikkumist mõjutusvahendiga.

Kolmanda probleemina võib teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel nimetada järelevalve puudumist. Nimelt on magistr töö raames läbiviidud küsitluses leidnud enamik komisjoni liikmeid, et Alaealiste Komisjonidel puudub piisav järelevalvesüsteem kohaldatud mõjutusvahendi täitmisele. Selle peamiseks põhjuseks on aja- ja raharessursi puudus. Nimelt on komisjoni liikmete hulgas tasustatud üksnes sekretäri töö ning komisjoni liikmed tegutsevad komisjonis üldjuhul oma põhitöö kõrvalt. Autori hinnangul on järelevalve äärmiselt oluline aspekt alaealise edasise õigusvastase käitumise ärahoidmisel. Nimelt on vaja tagasisidet, kas alaealine on talle määratud mõjutusvahendit täitnud ning hinnata selle mõjusust. Selle probleemi pea ainsa lahendusena võib näha rahaliste vahendite suurendamist ja lisatööjõudu, et toimima hakkaks efektiivne järelevalve mehhanism.

Alaealise vanemad võivad osutada suureks põhjuseks, miks alaealised jätkavad õigusvastase käitumisega, mis toob temale kaasa aina uusi ühiskonna poolt pandud silte. Nimelt on erinevad uuringud, kui ka Alaealiste Komisjonide liikmed autori poolt läbiviidud küsitluses

märkinud õigusrikkumiste sooritamiste peamiste põhjustena vanemaid – nende tähelepanu puudust ning oskamatus lapse kasvatamisel. Siin on aga komisjoni võimalused piiratud, kuna puuduvad mõjutusvahendid vanemale. Komisjonide peamiseks võimaluseks seega üksnes vanema veenmine, nõustamine ja nendega hilisema kontakti säilitamine. Eelnevast tulenevalt ei ole seadusandja andnud komisjonidele võimalusi tegeleda vanematega seotud probleemidega, mida komisjoni liikmed peavad peamiseks alaealiste korduvrikkumiste toimepanemise põhjuseks. Selle lahendamise võimalusena näevad komisjonide liikmed kohustuslikke vanemakoolitusi, mille mittetäitmisel oleks võimalik kohaldada rahatrahvi või aresti. Selline võimalus võib autori hinnangul olla mõjus eelkõige juhul, kui vanemat ajendab koolitusele minema ainuüksi teadmise mitteosalemise tagajärgedest. Samuti võib efektiivsena näha niisuguseid programme, mis on mõeldud nii vanematele kui ka lastele. Niisugusel tegeletakse mõlema isikuga ja püütakse jõuda probleemi allikani ning see likvideerida.

Lisaks on käesolevas magistritöös analüüsitud eraldi Alaealiste Komisjonide käsutuses olevaid mõjutusvahendeid ning nendega esinevaid probleeme. Hoiatust kohaldavad komisjonid kõige rohkem. Seda mõjutusvahendit peetakse efektiivseks eelkõige juhul, kui tegu on alaealise esmase viibimisega komisjoni ees, kus ta ainuüksi viibimist karistusena tunnetab. Korduvrikkumistel selle mõjutusvahendi efektiivsus langeb drastiliselt. Seega ei pea komisjonid hoiatust üldjuhul mõjusaks, kui tegu ei ole alaealise esmase rikkumisega. Teisese stigmatiseerimise mõttes jääb hoiatus lahjaks, kui alaealise rikkumise põhjus seisneb milleski muus kui juhuslikus, n-ö mängu käigus toimepandud rikkumises. Sellisel juhul jäävad rikkumise põhjused lahendusteta ning alaealine ei pruugi oma käitumist parandada.

Spetsialisti juurde suunamist võib pidada efektiivseks teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel. Selle mõjutusvahendi peamisteks probleemideks on komisjonide liikmete hinnangul järjekordade pikkus ning spetsialistide kaugus. Samuti on välja toodud lapsevanema eitavat suhtumist. Alaealise teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel on oluline eelkõige vanema toetav suhtumine, s.h et vanem jälgiks, et laps läheks spetsialisti juurde kohale. Niisugune suhtumine meelestab alaealist positiivsemalt. Autori hinnangul võib siinjuures pidada oluliseks ka, et spetsialisti juurde suunamine ei toimuks üldjuhul üksnes korra, kuna laps vajab tihti avanemiseks aega. Nii on võimalik jõuda alaealise probleemide juurteni ja neid lahendada ning seeläbi parandada alaealise käitumist.

Alaealiste Komisjonid kasutavad lepitust üliharva. Nimelt kohaldatai seda 2013. aastal 0,3% kõigist mõjutusvahenditest. See näitab, et lepitus ei ole efektiivne. Selle peamise probleemina

on välja toodud pikka intervalli rikkumise ja lepitamise protsessiga alustamise vahel, mistõttu võib pidada efektiivseks kasutada seda juba uurimisasutuse poolt.

Käenduse peamise probleemina on välja toodud sobiva käendaja puudumine. Nimelt on käenduse puhul oluline, et käendajaks oleks isik, kes omaks piisavalt teadmisi ja oskusi noortega töötamisel. Selliseid isikuid aga komisjonidel hetkel võtta ei ole. Selle peamiseks põhjuseks võib pidada käendaja tasu puudumist. Sellest tulenevalt on raske leida inimest, kes oleks nõus oma põhitöö kõrvalt tegelema probleemse alaealisega ja seejuures aitaks vältida teisest stigmatiseerimist. Autori hinnangul võiks pakkuda käendaja tööd vastavat eriala praktiseerivatele tudengitele, mille eest on võimalik teenida ainepunkte ja väikest sissetulekuallikat. Teiseks võimaluseks oleksid KOV-i või riigi poolt tagatud tasustatud professionaalsed käendajad, kelle põhiülesandeks ongi tegeleda alaealiste käendamiseega.

Üldkasulikku tööd (ÜKT) võib pidada efektiivseks teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel. Siiski on sellega seotud mitmed probleemid. Nimelt võtab tihti sobiva ÜKT leidmine aega, mis vähendab seose tunnetamist rikkumise ja tagajärje vahel. Lisaks on puudu inimestest, kes ÜKT-d korraldaks, järgiks ja aru annaks ning igal pool ja ajal ei ole võimalik ÜKT-d korraldada. Nimelt on ÜKT üldjuhul tasustamata, kuna komisjonidel puuduvad selleks vajalikud ressursid. Nende probleemide lahendamise võimalusena näeb autor eelkõige komisjonide rahaliste vahendite suurendamist. Teisese stigmatiseerimise vältimisel on üheks võimaluseks kohaldada ÜKT-na kannatanu juures töö tegemist. See oleks mõjus teisese stigmatiseerimise ärahoidmisel, kuna alaealisel oleks võimalik vähemalt mingilgi määral heastada tehtud kahju ning samas jõuda kannatanuga kokkuleppele ja jõuda juhtumiga ühelepoole. Lisaks on autori hinnangul teisese stigmatiseerimise vältimise juures edukaks ÜKT korraldamine kohtades, kus alaealine saab teha tööd, millel on silmaga nähtav tulemus. Niisuguseks tööks võiks olla nt puude lõhkumine ja vedamine vanade- ja lastekodudes või sotsiaalasutustes. Nimelt on uuringud näidanud, et sellistel juhtudel näeb alaealine reaalselt kasu oma tegevusest, mis aitab abivajajaid. Sellisel tööil on positiivsem mõju nii rikkujale, teenuse saajale aga ka ühiskonnale tervikuna. Teisese stigmatiseerimise juures on m.h oluline, et ÜKT ei toimuks kohas, kus on võimalus, et tema eakaaslased või tuttavad teda näevad. Nii on võimalik ennetada n-ö näpuga näitamist. Samas, kui alaealisele kohaldatakse ÜKT-na nt ürituse korraldamist eakatele, siis on oluline, et ei mainitaks, et tegu on alaealise kohustusega.

Kohustust elada vanema juures ei ole efektiivne mõjutusvahend, kuna juhul, kui alaealine ei soovi kodus viibida, siis ta seal ka ei ole. Nimelt võib sellistel juhtudel asudagi probleemide põhjused just kodus. Sellisel juhul on oluline selgitada kodus eemaloleku põhjused ning

kohaldada vastavat mõjutusvahendit. Kohustus elada vanema juures on m.h ebamõjus seetõttu, et see vajab pidevat järelevalvet, mida aga tihti ei teostata.

Programmides vms suunamist võib pidada üheks mõjusamaks mõjutusvahendiks alaealise teisele stigmatiseerimise ärahoidmisel, kuna sellisel juhul on alaealisel olemas isik, kes temaga tegeleb. Probleemid seonduvad aga programmide lühiajalisusega, kaugusega ja rahastamisega. Seega on oluline edukate programmide edasine toetamine ning komisjonide rahaliste vahendite suurendamine.

Koolikorralduslikke mõjutusvahendeid võib pidada teisele stigmatiseerimise juures ebaefektiivseks, kuna komisjonidel ei ole oluliselt paremaid vahendeid õpilase mõjutamiseks kui seda on koolil. Tihti suunatakse alaealine komisjoni liiga hilja, kui probleeme on juba väga palju. Samuti on koolil endal võimalik otsustada alaealise eriklassi panemise.

Erikooli suunamine praegusel kujul on ebaefektiivne, et vältida alaealise edasist õigusvastast tegevust. Nimelt näitavad uuringud, et 81% erikoolist lahkunud alaealistest paneb tulevikus toime uue süüteo. Peamiseks probleemiks on asjaolu, et erikooli suunatakse väga erineva taustaga alaealisi, mistõttu ei suudeta noort rehabiliteerida. Samuti puudub süstemaatiline järelhooldus ning erikoolides ei jagu vajalikke spetsialiste. Hetkel on aga valmimas uus erikool – Maarjamaa Hariduskolleegium, mis ühendab erinevad erikoolid. See, kas uus kool muutub mõjusamaks korduvkuritegude vältimisel, selgub tulevikus.

Komisjonidel on lisaks mõjutusvahendite kohaldamisega ka teine ülesanne – kriminaalpreventiivne töö. Siiski nähtub magistr töö raames läbiviidud uuringust, et pea pooled vastanud komisjoni liikmetest, et komisjon ei korralda ega koosta erinevaid projekte, üritusi, programme, laagreid jmt, et vältida alaealiste uuesti sattumist Alaealiste Komisjoni. Selle peamiseks põhjuseks on toodud aja ja rahaliste vahendite puudumist. Seega jääb komisjonide kriminaalpreventiivne tegevus mõjutusvahendite kohaldamise varju.

Kokkuvõtvalt võib töö alguses esitatud hüpoteesi kinnitada: Alaealiste Komisjonide poolt kohaldatavad mõjutusvahendid ei ole piisavalt efektiivsed. Kuigi töö autor peab spetsialisti juurde suunamist, programmis osalemist ja üldkasulikkude tööd üldjuhul mõjusaks, ei ole need piisavad üksi, et ära hoida alaealise teisest stigmatiseerimist ning sellest tulenevat õigusvastast käitumist. Nimelt sõltub eelnev lisaks komisjonide tööle ka mitmetest muudest teguritest nagu alaealise perekond, kool ja sõbrad. Lisaks esineb kõikide mõjutusvahenditega olulisi probleeme, mis vajavad lahendust seadusandlikul tasandil. Sellisel viisil on võimalik ka suurendada komisjonidele pandud eesmärkide täitmist.

JUVENILE COMMITTEES POSSIBILITIES TO AVOID JUVENILES SECONDARY STIGMATIZATION

Summary

Juveniles delinquency is widely recognized as one of the most serious problems in Estonia. Due to this there are many development plans which aim is to reduce and prevent the juvenile violence and delinquency.

In Estonia, juveniles who are involved with the law are treated differently from adults. The juvenile justice system seeks to rehabilitate children, rather than punish them for their juvenile criminal behavior. Rehabilitation, not punishment, remains the aim of the juvenile justice system.

In Estonia, juveniles who are involved with the law can be treated in terms of sanctions three different ways: firstly, in general penalty system, secondly the court may release the person from punishment and impose sanctions on him or her and thirdly, the investigative body of prosecutor's office may send the materials of the criminal matter to the juvenile committee who can apply sanctions to minors that are provided by the Juvenile Sanctions Act. This thesis examines the last one and tries to answer the question of whether and how the juvenile committee can prevent juveniles secondary stigmatization.

The purpose of this Magister's thesis is to find the answer to the question whether and what can the Juvenile Committees do that the juvenile would not commit new delinquent acts that would bring new and new negative judgments to his behavior, in other words secondary stigmatization.

Labeling theory that is a concept within Criminology aims to explain deviant behavior from the social context rather than looking at the person themselves. It is part of Interactionism criminology that states that once young people have been labeled as criminal or problematic youngster they are more likely to offend. The idea of this concept is that once the minor is labeled as deviant there is a possibility that this young person may accept that role, and therefore be more likely to commit deviant acts.

Primary stigmatization can be divided into formal and informal stigmatization. These primary stigmatization forms are connected to formal and informal social control.

Informal social control exist to reward or punish people for acceptable or unacceptable behavior. Informal controls apply to informal norms that are unwritten and sometimes unspoken rules for human behavior. These norms are controlled through community or social group. Informal control apply to informal norms of behavior and they include such things like disapproving looks. Informal labels are therefore labels that are applied to juveniles by someone without the official or professional authority to distinguish between deviant and "normal" behavior. The reaction of family members, friends and school may bring a degrading label. In such case, the person has been labeled informally and he or she is primary stigmatized. This may bring external and internal stigmatization.

Internal stigmatization means that a minor may accept the label and therefore be more likely to commit delinquent acts. It is important to underline the fact that informal sanctions will be replaced with the formal ones if the minor does not improve his behavior. The most severe decision in informal level is the decision to send the child to Juvenile Committee. In Juvenile Committee the minor will be formally stigmatized.

Formal social control is based on formal and legal norms of behavior. These are rules that are written down and that apply equally to everyone. The main agency of formal social control is the police and judiciary (including courts and Juvenile Committees). According to labeling theory, formal labels are applied to juveniles who have come into contact with educational or correctional systems with the authority to officially label the person as deviant. Therefore, if a minor has been involved with Juvenile Committee, he or she will be formally labeled as deviant because they condemn the act of the juvenile and apply sanctions.

There are many juvenile delinquency risk factors such as parenting style, peer association, school and person's individual risk factors. Many different studies examine the impact of the family to one's deviant behavior. It has been found that children who lack of parental supervision are more likely to commit delinquent acts. Also, parental rejection and parenting that is characterized by affirmative enablement of misbehavior may increase the chances of criminal misbehavior. Therefore parents have a big role on a minors behavior. That is why it is important to support, teach and guidance problematic families to prevent juveniles problematic and delinquent behavior.

According to research, the efficient way to help children who have been in contact with formal labeling institutes, is multisystem therapy that is an intensive family and community based treatment program that focuses on helping delinquent minors who have serious problems. The main goal of this therapy is to strengthen the skills of the parents on coping

with the problematic minor and at the same time advise the youngsters to be able to adapt and cope with family, school, peers and issues connected to community. The therapy will last for about four months. So the program is for the parents and for the children.

Another risk factor that may increase the chances of becoming delinquent juvenile is peers association. The influence of the peers are very strong especially teenager years. Minors seek the approval of their friends and peers and therefore might even get involved with criminal behavior. Parental supervision is the main key to help the children to not associate with delinquent individuals.

Another risk at becoming delinquent juvenile is school. Teachers may also label children as problematic. Researchers have found that the most effective way to prevent juvenile delinquency is school programs that are aimed to change attitudes and behavior. Especially good are programs that allow minors to learn social skills. It has been found that this will help prevent juvenile delinquency.

Therefore it is important to deal with previously mentioned risk factors. Research has shown that dealing with these risks, may reduce the number of delinquent acts.

According to Juvenile Committees Statue the committees are institutions that are created to coordinate criminal preventive work with minors in their administrative jurisdiction and for influencing and reducing criminal behavior of juveniles, and also to support their socialization and structure their lives by applying sanctions that are provided by the Juvenile Sanctions Act.

Juvenile committee has seven members. Committees members have to be with practical experience in the field of education, social welfare and health care, a police officer, a probation officer and a secretary of the committee. The committee has a quorum if the chairman (or deputy chairman) of the committee and at least three members of the juvenile committee take part of the hearing.

According to Juvenile Sanctions Act there are nine individuals who may submit applications. These people are: legal representatives of minors, police officers, authorized representatives of the rural municipality, child protections officials, social workers, judges, prosecutors, officials of environmental supervision agencies.

Juvenile committee can impose on a minor nine different sanctions. These sanctions are: warning, sanctions convening organization of study, referral to a psychologist, addiction specialist, social worker or other specialist for consultation, conciliation, an obligation to live

with a parent, community service, surety, participation in youth or social programs or rehabilitation service or medical treatment and lastly sending to school for pupils who need some kind of special treatment due to behavioral problems.

Over the years warning has been the most used sanction in Juvenile Committee. Year 2013 was no exception – it was used at a rate of 33,2%. The next two most frequently used sanctions after the warning were referral to a specialist (29%) and community service (20%). While Juvenile Committee has nine different sanctions to choose from, only half of them are used in real life.

Thesis author analyzed the viewpoints of 61 Juvenile Committee members all over Estonia. The analyze showed that although warning is the most used sanction, it is not the most effective one according to Juvenile Committee members. More specifically, it is among three least effective sanctions according to committee members. Committee members say that warning is effective only if the juvenile takes it seriously and it is more effective among younger children to whom it is the first time being in front of the Committee. The effectiveness drops when a child has committed a more serious act and/or has been sent repeatedly to Juvenile Committee. Often the committee uses warning because of the absence of effective sanctions in the their administrative territory. In the authors opinion warning can be consider effective sanction to prevent secondary stigmatization if the reason that the act was committed is revealed. If the reason is that the act was committed accidentally with the purpose of fun or play, then the warning may be effective if it is explained to the minor that his actions were wrong and repeated violation of law will be subject with harsher means and the minor regrets his deed. But is the committed act is a serious violation and the minor has previous problems and the child has been informally labeled the positive impact of the warning is doubtful.

The next most used sanction after warning is referral to a special. In this case the child's individuality has been taken more into account rather than the act committed. The specialist tries to identify what kind of help the child needs. Also the conversation offers mental support or it is just a routine medical examination. Some minors just need an adult to discuss about their concerns and problems. Referral to a specialist allows to start to shape the personal network of the minor. But there are many different problems in relation to referral to a specialist. The main problem is when the parent does not support the child and the sanction. In that case the child may not go to a specialist and therefore the Committee has to apply a new sanction and this time it may be more severe. When the parents are supportive and

motivated it also helps preventing secondary stigmatization. Referring to a specialist may be effective but most of the time it is not enough if the child goes to a specialist only one or two times. In authors opinion it takes time to identify the source of the problems and this is why the child should meet with a specialist several times. This way the child has time to open up and has a person to talk to. This way the specialist can start to shape the personal network of the child and help him avoid criminal behavior.

As previously mentioned the warning has been the most used sanction in Juvenile Committee over the years. The next two most frequently used sanctions after the warning were referral to a specialist (29%) and community service (20%). Also according to the Juvenile Committee members community service is the third most effective sanction. In this case, the statistics of the sanction used in year 2013 and the member's opinion in community service effectiveness match. Still there are several problems in relation to community service. The main problem is that it takes time to find a suitable work or everywhere and every time it is not possible to organize the work. This may be the reason why otherwise considered effective sanction is not used. There are also problems with finding supervisors who are willing to do it without payment because the Juvenile Committees cannot usually afford it. The research shows that the most effective work is the work where the juvenile can see the positive result of his work. Therefore the work should be organized in such places like retirement home, orphanage facilities and other social institutions. This way the effect of the sanction is believed to be more positive.

The Juvenile Committee can also use sanctions concerning organization of study. This sanction has not been used very often – it was used 2,2% in 2013. The members of the committee believe that the committee does not have more efficient measures than the school. The school can refer a child to a special class and whether the school has such kinds of class is in the hands of the headmaster. Therefore this sanction is not effective to prevent juvenile offences and secondary stigmatization.

The conciliation is considered as non-effective sanction mostly because the period of time from the delinquent act to conciliation is too long. This is the main reason why committees do not use this sanction.

Also the surety does not work in today's situation that is why it is considered to be non-effective sanction. It was used in 2013 only at a rate of 0,4%. The main reason why this sanction is not effective is that there are very few people who have the knowledge and skills to work with minors and are willing to work for free. Therefore the surety does not work at

the moment. Other than that, the surety could be effective if there were no problems with finding suitable people because then the child has a person to whom he can talk to and who supervises the juvenile.

An obligation to live with a parent, foster-parent, guardian or in a family with a caregiver or in a substitute home is considered to be the least effective sanction according to Juvenile Committee members. This sanction was used in 2013 at a rate of 1,4%. The committee members find this sanction non-effective because it needs continuous supervision but the committee does not have the time or the money to do it. Also they cannot keep the minor in home if he does not want to be there. Also the reasons why he prefers being away from home may be rooted from the situation of the family.

The most serious sanction that the Committee can apply is the assignment to specialized school. The committee can send a child to school for pupils who need special treatment due to behavioural problems. Pupils are sent to specialized school on the basis of a court ruling. The committee can apply for a court to send a minor to a specialized school only when the sanctions applied before did not give any results. Therefore according to Juvenile Sanctions Act, the committee cannot send a child to specialized school if the child has not been in the committee before. The statistics show that in 2013 this sanction was used only at a rate of 2,1%. Also according to the opinion of the members of the Juvenile Committee sending a child to a specialized school is not effective. The main reason of this is that the children with different background are sent to the same school. Therefore the children who have committed minor acts are put together with juveniles who may have committed more serious crimes. This way the resocialization of the child is hard and complicated. The statistics show that almost 80% of the pupils commit offences after going to the specialized school. This shows that this sanction is not effective at preventing children from committing delinquent acts.

According to Juvenile Committees Statue one aim of the Committee is also to coordinate criminal preventive work with minors. The results of the study that was conducted by the author showed that for this task, the Committees do not have enough money or time because applying the sanctions takes most of the finances.

In conclusion the sanctions that can be applied by the Juvenile Committee are not effective. There are at least half of the sanctions that are hardly used. This shows that these sanctions are not effective. Although the author of this thesis thinks that the referral to a specialist, participation in youth or other programmes and community work can be effective in preventing minors from committing new criminal and other delinquent acts, they need the

support of the minors' family, friends and school. Also there are many problems in relation to these sanctions. Other sanctions are not effective as it is seen on the statistics and according to the members of the Juvenile Committees. The main problem is their short-term nature and the lack of time and money. Therefore there are a lot of problems that need to be solved on the legislative level. Solving the problems that occur with the sanctions, the Committee could fulfill its aims.

Kasutatud materjalid

Kasutatud kirjandus

1. Aarnio, A. Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn: Õigusteabe AS Juura 1996.
2. Ahven, A. jt (koost). Kuritegevus Eestis 2014. Tallinn: Justiitsministeerium 2015.
Arvutivõrgus:
http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/kuritegevuse_at_2015_0.pdf
3. Aimre, I. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2013.
4. Alaealiste komisjonide 2010. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö keskus 2011. Arvutivõrgus:
http://www.entk.ee/sites/default/files/2010_%20ulevaade_Ehis_0.pdf (10.04.2015)
5. Alaealiste komisjonide 2011. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö keskus 2012. Arvutivõrgus:
<http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%202011%20%28EHIS%29.pdf> (10.04.2015)
6. Alaealiste komisjonide 2012. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus, 2013. Arvutivõrgus:
http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202012.a._0.pdf (10.04.2015)
7. Alaealiste komisjonide 2013. aasta statistika ülevaade EHIS-e andmete põhjal. Eesti Noorsootöö Keskus 2014. Arvutivõrgus:
http://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202013_0.pdf (10.04.2015)
8. Anderson, D. B., Schoen, D. F. Diversion Programs: Effect of Stigmatization on juvenile/status Offenders. – Juvenile & Family Court Journal 1985/36, No 2.
Arvutivõrgus:
<http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?handle=hein.journals/juvfc36&id=77&collection=journals> (10.04.2015)
9. Anepaio, T. jt. Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Juura 2005.
10. Auväärt, L. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Juriidilised, kriminoloogilised ja õiguspsühholoogilised aspektid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001.

11. Bates, K. A., Swan, R. S. *Juvenile Delinquency in Diverse Society*. California: SAGE Publications, Inc 2013.
12. Becker, H. S. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York; London: Free Press 1991. Arvutivõrgus: <http://goo.gl/VDDGyw> (10.04.2015)
13. Becker, H. S. *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press: A Division of the Macmillan Company 1966.
14. Bos, A. E. R. jt. *Stigma: Advances in Theory and Research. – Basic and Applied Social Psychology* 2013/35, No 1 Arvutivõrgus: <http://portal.ou.nl/documents/3034841/0/Bos%20Pryor%20Reeder%20Stutterheim%202013.pdf> (30.03.2015).
15. Brinkerhoff, D. B. jt. *Essentials of Sociology*. Boston: Cengage Learning 2010.
16. Brouard, P., Wills, C. *A Closer Look: the Internalisation of Stigma Related to HIV*. Washington, DC: United States Agency for International Development 2006. Arvutivõrgus: http://www.policyproject.com/pubs/generalreport/Internal_Stigma.pdf (30.03.2015).
17. Bryant, L. *The labelling theory*. History Learning site 2014. Arvutivõrgus: http://www.historylearningsite.co.uk/labelling_theory.htm (10.04.2015)
18. Burke, R. H. *An Introduction to Criminological Theory*. 3. vlj. Devon UK: Willan Publishing 2009.
19. Cassel, E., Bernstein, D. A. *Criminal Behavior*. 2nd edition. USA: Psychology Press 2007.
20. Cullen, F., Wilcox, P. *Encyclopedia of Criminological Theory*. Volume II. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc 2010.
21. Day, D. M., Wanklyn, S. G. *Identification and Operationalization of the Major Risk Factors for Antisocial and Delinquent Behaviour among Children and Youth*. NCPC Research Report. Ottawa, ON: Public Safety Canada 2012. Arvutivõrgus: <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2013-mjr-risk-fctrs-ntsc/index-eng.aspx> (10.04.2015)
22. Deflem, M. (koost). *Criminological Implications of the thought of George Herbert Mead. Sociological Theory and Criminological Research Views from Europe and the United States*. Connecticut: JAI Press 2006. Arvutivõrgus: <http://tinyurl.com/q6ul9tl> (01.04.2015)
23. Demuth, S., Brown, S. *Family Structure, Family Process, and Adolescent Delinquency: The Significance of Parental Absence vs Parental Gender. – Journal of*

- Research in Crime and Delinquency 2004/41, No 1. Arvutivõrgus: <http://jrc.sagepub.com/content/41/1/58.full.pdf+html> (10.04.2015).
24. Dijker, A. J., Koomen, W. Extending Weiner's Attribution – Emotion Model of Stigmatization of Ill Persons. – Basic and applied social psychology 2003/25, No 1.
 25. Downes, D., Rock, P. (koost). Misunderstanding labelling perspective. – Deviant interpretations. Oxford: Martin Robertson & co 1979. Arvutivõrgus: <https://kenplummer.files.wordpress.com/2012/07/misunderstanding-labelling-perspectives.pdf> (10.04.2015)
 26. Edovald, T. Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas. Kriminaalpoliitika uuringud. Tallinn: Justiitsministeerium 2005. Arvutivõrgus: http://kaagvere.edu.ee/uploads/files/tugisysteemid/riskifaktorid_ja_sekkumised.pdf%5B1%5D.pdf (01.04.2015)
 27. Franzese, R. J. The Sociology of Deviance: Differences, Tradition, and Stigma. Springfield: Charles C Thomas Publisher 2009. Arvutivõrgus: goo.gl/dcBX4o (10.04.2015).
 28. Gifford-Smith, M. jt. Peer Influence in Children and Adolescents: Crossing the Bridge from Developmental to Intervention Science. – Journal of Abnormal Child Psychology 2005/33, No 3.
 29. Ginter, J. Alaealiste komisjoni käsiraamat. Eesti Noorsootöö Keskus 2004. Arvutivõrgus: kodu.ut.ee/~jyrig/materjal/J.Ginteri_raamat.rtf (10.04.2015)
 30. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõigus – lõpuks ka Eesti variant. – Juridica 1998/4.
 31. Goffman, E. Stigma: Notes on the management of spoiled identity. New Jersey: Prentice Hall 1963. Arvutivõrgus: <http://www.freelists.org/archives/sig-dsu/11-2012/pdfKhTzvDli8n.pdf> (28.02.2015).
 32. Goode, E. On Behalf of Labeling Theory. – Social Problems 1975/22, No 5. Arvutivõrgus: <http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?handle=hein.journals/socprob22&page=570&collection=journals#582> (01.03.2015).
 33. Hooyman, N. R., Kiyak, H. A. Social Gerontology: A Multi disciplinary Perspective (8th Edition). Boston: Allyn & Bacon 2007.
 34. Kalle, T. Alaealiste Komisjonid õiguspoliitikat teostava institutsioonina. – Kaugia, S. (koost). Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. Tartu: Avatar Holding 2008.

35. Kasemets, L., Ilves, R. Alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. Tallinn: Mindpark 2006.
36. Kaugia, S. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – Kaugia, S. (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia: õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
37. Kavish, D. R. Interactionist Labeling: Formal and Informal Labeling's Effects on Juvenile Delinquency. Thesis, Southern Illinois University 2013. Arvutivõrgus: <http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1891&context=theses> (10.04.2015).
38. Kenkmann, P. Hälbekäitumine sotsioloogia vaatekohast. – Kaugia, S. (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia: õppematerjale. III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
39. Koolikohustuse täitmine ja selle tagamise tulemuslikkus. Kontrollaruanne. Tallinn: Riigikontroll 2007. Arvutivõrgus: <http://www.andmemasin.eu/reports/failid/136-koolikohustuse-taitmise-tagamine-2007.pdf> (10.04.2015)
40. Kretzscmar, L, Hulley L. (koost). Gender, women and ethics. Questions about Life and Morality. Pretoria: Van Schaik 1998.
41. Laine, M. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia 1997.
42. Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. – Crime and Justice. Chicago: The University of Chicago Press vol 7, 1986.
43. Lopes, G. jt. Labeling and Cumulative Disadvantage: the Impact of Formal Police Intervention on Life Chances and Crime During Emerging Adulthood. – Crime & Delinquency 2012/58, No 3. Arvutivõrgus: <http://cad.sagepub.com.ezproxy.utlib.ee/content/58/3/456.full.pdf+html> (10.04.2015)
44. Lubkin, I. M., Larsen, P. D. (koost). Stigma. Chronic illness: Impact and intervention (7 ed). Boston: Jones & Bartlett Learning 2009.
45. Markina, A., Märtson, M. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn: Justiitministeerium 2008. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/alaealiste_karistuste_tulemuslikkus._tartu_ulikooli_oigusinstituut._2008.pdf (10.04.2015)
46. Markina, A., Saar, J. Alaealiste hälbekäitumine Eestis, Tšehhis ja Ungaris: rahvusvaheline self-report-meetodil tehtud delinkventsuse uuring. – Juridica 2009/7.
47. Markina, A., Žarkovski, B. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud. Tallinn: Justiitsministeerium 2014. Arvutivõrgus:

- http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf (10.04.2015)
48. Miller, J. (koost). Labeling and Symbolic Interaction Theories. 21st Century Criminology: A reference handbook. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc, 2009. Arvutivõrgus: http://www.sagepub.com/haganintrocrim8e/study/chapter/handbooks/42347_8.1.pdf (01.03.2015).
49. Narits, R. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2004.
50. Niitra, N. Kaagvere erikoolist saab Maarjamaa hariduskolleeegium. – Postimees 17.04.2015.
51. Nugent, W. R., jt. Participation in victim-offender Mediation and Reoffense: Successful Replications? – Research on social work practice 2001/11, No 1. Arvutivõrgus: <http://rsw.sagepub.com/content/11/1/5.full.pdf> (10.04.2015).
52. Ostman, M., Kjellin, L. Stigma by Association. – British Journal of Psychiatry 2002/6, No 181. Arvutivõrgus: <http://bjp.rcpsych.org/content/bjprcpsych/181/6/494.full.pdf> (10.04.2015)
53. Petrovski, A. jt. Ealine ja pedagoogiline psühholoogia. Tallinn: Valgus 1979.
54. Phillips, R. jt. Courtesy stigma: a Hidden Health Concern Among front-line Service Providers to sex workers. – Sociology of Health & Illness 2012/34, No 5. Arvutivõrgus: <http://www.longwoods.com/content/23597> (10.04.2015)
55. Plummer, K. Labeling Theory. Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior: Historical, conceptual, and theoretical issues, 1. vlj. London: Routledge 2000. Arvutivõrgus: <http://www.sjsu.edu/people/james.lee/courses/soci152/s1/ajreading10labeling.pdf> (01.03.2015).
56. Pontell, H. N. (koost) Stigma and Social Identity. – Deviance. Readings in Theory and Research. New Jersey: Social Pearson Prentice Hall 2005.
57. Popova, A., Jaanimägi, H. Alaealise mõjutusvahendite seaduse (AMVS) tõlgendused ja seadusandlik raamistik. Tallinn 2006. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/sites/default/files/AMVS.pdf> (10.04.2015)
58. Raska, E. Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura 2002.
59. Richards, K. What makes juvenile offenders different from adult offenders? –Trends & Issues in Crime and Criminal Justice 2011, No 409. Arvutivõrgus: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi409.pdf (10.04.2015)

60. Ritzer, G. Labeling theory. Encyclopedia of Social Theory. Volume II. California: SAGE Publications, Inc 2005. Arvutivõrgus: <https://books.google.ee/books?id=mTZ1AwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=et#v=onepage&q&f=false> (01.03.2015).
61. Saar, J. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
62. Saarsoo, H. jt. Alaealiste õigusrikkumised: kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu: Juura, 2000.
63. Siegel, L. J. Criminology. Vol 11. Boston: Cengage Learning 2011.
64. Sööt, M. L. Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri 2010. Arvutivõrgus: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (10.04.2015)
65. Žuravljova, M. Sissejuhatus erinoorsootöösse. E-õppe programm 2009. Arvutivõrgus: <https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/14174/erinoorsootoo.pdf?sequence=1> (10.04.2015).
66. Taifa, N., Beane, C. Integrative Solutions to Interrelated Issues: A Multidisciplinary Look Behind the Cycle of Incarceration. – Harvard Law & Policyreview 2009/3, No 2. Arvutivõrgus: http://www.hlpronline.com/Vol3_2-TaifaBeane_HLPR.pdf (10.04.2015)
67. Tamm, K. Erikooli suunamise kohtupraktika. Tallinn: Justiitsministeerium 2010. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/erikooli_suunamise_kohtupraktika._justiitsministeerium_2010.pdf (10.04.2015)
68. Thomas, D., Hunninen, M. Making things right: meaningful community service for juvenile offenders. Pittsburgh: National Ctr for Juvenile Justice 2008 Arvutivõrgus: http://www.victimsofcrime.org/docs/restitution-toolkit/e2_ncjj-juvenile-community-service-2008.pdf?sfvrsn=2 (10.04.2015).
69. Thomas, S. C. On understanding the process of peer rejection: the potential contributions of labelling theory. – School Community Journal 1997/7, No 2.
70. Ullah, A., Huque, A. Asian immigrants in North America with HIV/AIDS: Stigma, vulnerabilities and Humanrights. Singapur: Springer-Verlag 2014.
71. Winnick, T. A., Bodkin, M. Anticipated stigma and stigma management among those to be labeled „ex-con“. – Deviant Behaviour 2008/29, No 4. Arvutivõrgus:

<http://www.tandfonline.com.ezproxy.utlib.ee/doi/pdf/10.1080/01639620701588081>
(01.03.2015).

72. Ülevaade haridussüsteemi järelevalve tulemustest 2001/2002 õppeaastal. Haridus- ja Teadusministeerium 2002. Arvutivõrgus: www.hm.ee/index.php?popup=download&id=4055(10.04.2015)

Kasutatud normatiivmaterjal

73. Alaealise mõjutusvahendi seadus. – RT I 1998, 17, 264.
74. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. –RT 1992, 28, 370 ... RT I, 13.12.2013, 12.
75. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1992, 26, 349 ... RT I, 27.04.2011, 2.
76. Haldusmenetluse seadustik. – RT I 2001, 58, 354 ... RT I, 23.02.2011, 8.
77. Karistusseadustik. – RT I 2001, 61, 364 ... RT I, 23.12.2014, 16.
78. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I 2003, 27, 166 ... RT I, 19.03.2015, 21.
79. Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.
80. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. – RT I 2010, 41, 240 ... RT I, 11.03.2015, 16.
81. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. –RT I 2002, 35, 216 ... RT I, 13.03.2014, 103.
82. Töölepingu seadus.– RT I 2009, 5, 35.– RT I, 12.07.2014, 146.
83. Alaealise kohustuse elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus rakendamise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 2002, 10, 102.
84. Alaealise kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamise kord. Haridusministri 28.08.1998 määrus nr 14. –RTL 2009, 92, 1329.
85. Alaealiste komisjoni poolt määratud isiku juurde vestlusele suunamise kord. Haridusministri määrus 28.08.1998 nr 14. – RTL 1998, 277, 1157; RTL 2009, 92, 1329.
86. Alaealiste komisjoni põhimäärus. – RT I 1998, 85, 1391.
87. Haridusministri määrus 28.08.1998 nr 14. – RTL 1998, 277, 1157; RTL 2009, 92, 1329.
88. Kaagvere Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri 30.09.2011 määrus nr 49. – RT I, 05.10.2011, 2.

89. Kaagvere Erikooli põhimääruse muutmine. Haridus- ja teadusministri 30.09.2011 määrus nr 49. – RT I, 02.04.2015, 2. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/102042015002> (20.04.2015)
90. Käenduse kord. Sotsiaalministri määrus 31.07.1998 nr 44. –RTL 1998, 250, 1037.
91. Maarjamaa Hariduskolleegeiumi põhimäärus. – RT I, 02.04.2015, 2 ... RT I, 02.04.2015, 3.
92. Meditsiiniliste vastunäidustuste loetelu, mille olemasolu korral alaealist ei suunata kasvatuste eritingimusi vajavate õpilaste kooli. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 2002, 10, 102.
93. Noorteprogrammides osalemise kord. Haridusministri 28.08.1998 määrus nr 14. – RT I, 28.09.2012, 1.
94. Sotsiaalprogrammides või ravikuurides osalemise rakendamise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 1998, 250, 1037.
95. Tapa Erikooli põhimäärus. Haridus- ja teadusministri määrus 26.06.2011 nr 40. – RT I, 05.07.2011, 13.
96. Üldkasuliku töö täitmise kord. Sotsiaalministri 31.07.1998 määrus nr 44. – RTL 1998, 250, 1037.
97. Üldkasulike tööde loetelu. Vabariigi Valitsuse 18.08.1998 määrus nr 181. – RT I 1998, 75, 1237.

Kasutatud kohtulahendid

98. Riigikohtu 24.04.2006. a otsus kriminaalasjas nr 3-1-1-14-06.
99. Riigikohtu 14.06.2006. a otsus kriminaalasjas nr 3-1-1-43-06.

Muud allikad

100. Eesti Õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Veebiversioon. Arvutivõrgus: <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=stigma&F=M> (28.02.2015).
101. Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit. Riigikontrolli aruanne Riigikogule. Tallinn, 1.12.2010.

- Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditaruanded/tabid/206/Audit/2163/language/et-EE/Default.aspx> (10.04.2015)
102. Haridus- ja Teadusministeerium. Taustaanalüüs kurikalduvuslike noorte kohtlemise poliitikale. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium 2011. Arvutivõrgus: www.hm.ee/index.php?popup=download&id=11009 (10.04.2015)
103. Kokkuvõtte õiguskantsleri nõunike ja erialaasjatundjate etteteatamata kontrollkäigust Puiatu Erikooli 12.05.2008. Arvutivõrgus: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaigu_kokkuvote_puiatu_erikool.pdf (10.04.2015)
104. Oxford Dictionaries. Arvutivõrgus: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/stigma> (06.03.2015).
105. Põhimõtted mõjutusvahendi valikul ja kohaldamisel. Eesti Noorsootöö Keskus 2014. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/pohimotted-mojutusvahendi-valikul-ja-kohaldamisel> (10.04.2015).
106. Sotsiaalministeerium. Alaealiste õigusrikkujate valdkond lõimitakse riikliku lastekaitseüsteemiga 2015. Arvutivõrgus: <http://sm.ee/et/uudised/alaealiste-oigusrikkujate-valdkond-loimitakse-riikliku-lastekaitseusteemiga> (10.04.2015)
107. Õiguskantsleri nõunike kontrollkäik Kaagvere Erikooli 04.11.2010. Arvutivõrgus: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaigu_kokkuvote_kaagvere_erikool.pdf (10.04.2015)

Lisad

LISA 1. Küsimustik vastuste kokkuvõttega

Küsitlus Alaealiste Komisjonis

Tere!

Olen Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna magistriõppe tudeng ning ootan Teid vastama ühele lühikesele küsitlusele.

Palun Teie abi välja selgitamaks Alaealiste Komisjonide võimalusi alaealiste teisele stigmatiseerimise ärahoidmisel.

Küsitluse eesmärgiks on välja selgitada, millised võimalused on Alaealiste Komisjonil, et alaealine ei paneks rohkem toime rikkumisi, mis tooksid kaasa täiendavaid negatiivseid hinnanguid tema käitumisele.

Antud küsitluse käigus kogutud andmeid kasutan ainult enda kevadel valmivas magistritöös. Küsimustik on anonüümne.

Kui tekib lisaküsimusi antud küsimustiku või magistritöö kohta, siis võite kirjutada mulle aadressil: kaisakaroliinakokk@gmail.com

Täna Teid ankeedi täitmise eest!

Kaisa Kokk

RESPONDENTIDE ÜLDARV: 61 inimest

1. Teie vanus

Vanus	Vastajate arv	%
... - 20. a	0	0%
21-30	8	13,1%
31-40	15	24.6%
41-50	23	37.7%
51-60	10	16.4%
61+	5	8.2%
Kokku	61	100%

2. Teie haridustase

Haridustase	Vastajate arv	%
Põhiharidus/kutseharidus	0	0%
Keskharidus	0	0%
Kesk-eriharidus/kutse-keskharidus	8	13,1%
Kõrgharidus	54	86.9%
Kokku	61	100%

3. Regioon, kus olete Alaealiste Komisjoni liige

Regioon	Vastajate arv	%
Harjumaa	22	36.1%
Raplamaa	3	4.9%
Pärnumaa	11	18%
Järvamaa	5	8.2%
Jõgevamaa	6	9.8%
Saaremaa	0	0%
Viljandimaa	4	6.6%
Tartumaa	2	3.3%
Hiiumaa	0	0%
Läänemaa	0	0%
Põlvamaa	1	1.6%
Valgamaa	2	3.3%
Võrumaa	1	1.6%
Ida-Viru	4	6.6%
Lääne-Viru	0	0%
Kokku	61	100%

4. Kui pikk on Teie staaž Alaealiste Komisjonis?

Staaž	Vastajate arv	%
alla aasta	2	3.3%
1-2 aastat	16	26.2%
3-4 aastat	7	11.5%
5-6 aastat	9	14.6%
üle 7 aasta	27	44.4%
Kokku	61	100%

5. Omandatud eriala

Eriala	Vastajate arv	%
Pedagoogika	12	19.7%
sotsiaalteadus	20	32.8%
noorsootöö	5	8.2%
filoloogia	1	1.6%
loodusteadus	1	1.6%
matemaatika, informaatika	0	0%
kehakultuur	2	3.3%
õigusteadus	4	6.6%
Muu	16	26.2%
Kokku	61	100%

Muu põhjendused:

- lastekaitse;
- halduskorraldus;
- haldusjuriidika;
- kultuurikorraldus;
- teine kõrgharidus psühholoogia erialal;

- arstiteadus;
- raamatupidamine;
- korrakaitsepolitseiniku eriala.

6. Milliste tegude eest on Teie tööpraktikas alaealised Alaealiste Komisjonisse suunatud? (lubatud on mitu vastusevarianti)

Tegu	Vastajate arv	%
Tarvitab keelatud aineid	52	85.2%
Isikuvastased süüteod	51	83.6%
Varavastased süüteod	53	86.9%
Avaliku korra raske rikkumine	33	54.1%
Koolikohustuse mittetäitmine	59	96.7%
Muu	4	6.6%

Muu põhjendused:

- seksuaalkuritegu;
- vanema avalduse alusel, kuna lapse käitumine oli ennasthävitatav;
- kelmus;
- muud kriminaalasjad, kui alaealine ei olnud kriminaalvastutuse eas.

7. Millised on Teie hinnangul alaealiste poolt uu(t)e õigusrikkumis(t)e sooritamise peamised põhjused? (lubatud mitu vastusevarianti)

Põhjus	Vastajate arv	%
Vanemate tähelepanu puudus	52	85,2%
Vanemate oskamatus lapse kasvatamisel	50	82%
Alkoholi/narkootikumide tarvitamine	47	77%
Kaaslaste negatiivsed mõjud	42	68,9%
Liiga hiline sekkumine	42	68,9%
Konfliktid koolis	39	63,9%
Mahajäämus koolis	35	57,4%
Tubaka tarvitamine	32	52,5%
Pere kehv majanduslik olukord	27	44,3%
Põnevuse otsimine	27	44,3%
Noore iseloomuomadused	20	32,8%
Üksikvanemaga pere	17	27,9%
Alternatiivsete tegevuste vähesus	17	27,9%
Varasem sekkumine on olnud ebatõhus	12	19,7%
Muu	3	4,9%

Muu põhjendused:

- Alkohoolikutest vanemad;
- Piiride puudumine ja laste õiguste liigne rõhutamine;
- Algne põhjus tuleneb siiski enamasti kodust – olgu selleks liigne või vähene tähelepanu. Lisaks mõjutavad ka arengust tulenevad tegurid nagu katsetamine, adrenaliin jm.

8. Millist mõjutusvahendit peate Teie kõige mõjusamaks, et alaealine parandaks oma edasist käitumist? (lubatud kuni kolm vastusevarianti)

Mõjutusvahendid	Vastajate arv	%
Vestlusele suunamine spetsialisti juurde	50	82%
Programmides - vms osalemine	42	68.9%
Üldkasulik töö	28	45.9%
Koolikorralduslikud mõjutusvahendid	14	23%
Erikooli suunamine	11	18%
Hoiatus	10	16.4%
Lepitamine	6	9.8%
Käendus	6	9.8%
Kohustus elada vanema juures	4	6.6%

9. Kas Te püüate alati välja selgitada Alaealiste Komisjoni suunatud alaealise rikkumise põhjuse?

Hinnang	Vastajate arv	%
Jah, alati	58	95,1%
Mõnikord	3	4,9%
Mitte kunagi	0	0%
Kokku	61	100%

10. Mõjutusvahendi valimisel lähtute eelkõige...

Mõjutusvahendi valimise lähtealus	Vastajate arv	%
...Lapse olukorrast	33	54.1%
...Rikkumise iseloomust	20	32.8%
...Muu	6	9.8%
...Lapse arvamusest	2	3.3%
...Lapsevanema arvamusest	0	0%
...Sotsiaalametniku/õppeasutuse esindaja/politseainiku arvamusest	0	0%
Kokku	61	100%

Muu põhjendused:

- Sõltub mitmetest teguritest sh ülalmärgitudest;
- Iga olukord võib olla totaalselt erinev, arvestatakse ka nt lapse tausta;
- lähtutakse kõikidest eelmistest, s.t läheneda tuleb individuaalselt ja kuulata ka teisi osapooli;
- juhtumi asjaoludest tervikuna (kõik ülalloetletud variandid);
- Mõjutusvahendi valimisel lähtutakse tihti ka sellest, mida üldse rakendada saadakse, nt ÜKT-d ei ole eriti kuskil teha ja kui selle koha leiaks, siis ei ole inimest, kes selle noorega tegeleks;
- Käenduse variant on üsna võimatu, sest ei ole inimesi, kes seda oleks nõus tegema.

11. Kas Teie hinnangul on hoiatus üksi piisav alaealise mõjutamiseks hoidumaks edasistest rikkumistest?

Hinnang	Vastajate arv	%
Mõnikord kergemate rikkumiste puhul	53	86.9%
Ei, vaja on kasutada lisaks hoiatusele ka muud mõjutusvahendit	5	8.2%
Jah	3	4.9%
Kokku	61	100%

12. Kas ühiskondliku töö (ÜKT) kohaldamine mõjutusvahendina on Teie piirkonnas alati võimalik? (lubatud mitu vastusevarianti)

Arvamus	Vastajate arv	%
Jah	26	42.6%
Jah, kuid sobiva ÜKT leidmine võtab aega	21	34.4%
Ei, kuna on vähe inimesi, kes ÜKT tegemist jälgiks, korraldaks ja annaks aru	14	23%
Ei, kuna igal pool ja igal ajal ei ole võimalik ÜKT korraldada	10	16.4%
Muu	6	9.8%
Ei, kuna alaealine ei ole sellega nõus	2	3.3%
Ei, kuna see on liiga suure karistava iseloomuga	0	0%

Muu põhjendused:

- Tööga karistamine on suhteliselt vastandliku iseloomuga, eriti tuleviku mõttes;
- Oleme ÜKT-na arvestanud 10 tundi õpilase õigusrikkumisest tuleneva käitumise analüüsimiseks essee vormis komisjoni pakutud teemal;
- asendanud töö esseea;
- sõltub mitmetest teguritest - sh siin ülal kirjutatutest, iga olukord võib olla erinev;
- Jah, oleme alati leidnud võimaluse;
- Tööga toimub karistamine.

13. Millised on Teie hinnangul peamised probleemid seoses koolikorralduslike mõjutusvahendite kohaldamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Puudub individuaalne alaealisega tegelemine	27	44.3%
Kõikides koolides ei ole pikapäevarühmi või eraldi klassi	22	36.1%
Alaealiste Komisjoni pöördutakse liiga hilja	19	31.1%
Koolid ei soovi probleemsete lastega piisavalt tegeleda	17	27.9%
Muu	11	18%
Saab kohaldada üksnes põhiharidust omavale isikule	10	16.4%
Probleeme ei ole	7	11.5%

Muu põhjendused:

- Need lihtsalt ei mõju ja kool peab lähtuma seaduslikest võimalustest;
- Kasutame üliharva;
- Koolides puudub inimressurss probleemsete õpilastega tegelemiseks;
- Kuuldavasti ei ole individuaalne alaealisega tegelemine just lihtsate killast, sest ühel õpetajal on liiga palju neid lapsi, kellega toimetada (kuigi seaduse järgi justkui peaks);
- Probleemne alaealine ei käi tihti nii kui nii koolis.

- Üldiselt koolid ikka pingutavad ja võimaldavad igasuguseid järelaitamistunde ja konsultatsioone;
- Koolikorralduslikud mõjutusvahendid ei ole piisavad probleemi lahendamiseks – need on sageli lühiajalised ja õpilase poolt tõsiselt mittevõetavad;
- Koolikorralduslike asjadega peaks kool ise esmalt põhjalikult tegelema nii palju kui võimalik;
- Probleemiks on pigem mõjutusvahendite piiratus;
- Lastel puudub huvi koolis käia.

14. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses alaealise spetsialisti juurde saatmisega? (lubatud on mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Pikad järjekorrad	34	55.7%
Spetsialisti asukoht on kaugel, nii kulub perel aega ja raha	34	55.7%
Lapsevanema eitav suhtumine	26	42.6%
Spetsialistide puudus maakonna keskses	23	37.7%
Probleemid puuduvad	8	13.1%
Muu	2	3.3%

Muu põhjendused:

- Spetsialistide valikuvähedus;
- Üldiselt asi toimib, kuid osadel maapiirkonna peredel on transpordi probleemid.

15. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses lepitamisega?

Probleemid	Vastajate arv	%
Aeg rikkumise ja lepitamise vahel on liiga pikk	31	50.8%
Muu	16	26.2%
Puudub pool, kellega lepitada	7	11.5%
Probleemid puuduvad	7	11.5%
Kokku	61	100%

Muu põhjendused:

- Ei ole oma praktikas lepitamist rakendanud, mistõttu kogemus puudub;
- Ei ole pidanud lepitamist kohaldama;
- Pooltel puudub tahe leppida;
- Tööpraktikas ei ole veel esinenud;
- Teise poole nõusolek võib olla takistuseks;
- Ei ole kasutanud lepitamist;
- Puudub selline kogemus üldse või vähemasti ei mäleta, et seda oleks ette tulnud;
- Sellega peaks kohe pärast rikkumist tegelema, ilma komisjonita. Kui tulemust ei ole, siis komisjon;
- Pole lepitajaid;
- Lepitaja peab omama teadmisi ja oskusi noortega töötamiseks;
- AK arvates väga ebatõhus mõjutusvahend, peamiselt ei kasutata;
- Ei ole spetsialiste;
- Puuduvad lepitajad;
- Teenuse vähene kättesaadavus;
- Ei ole kasutanud veel.

16. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses käendamisega? (lubatud on mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Raske leida sobivat käendajat	45	73.8%
Käendajad ei soovi võtta suurt vastutust	14	23%
Puudub tasu käenduse eest	13	21.3%
Alaealise ja käendaja vahel puudub klapp	10	16.4%
Muu	8	13.1%
Probleemid puuduvad	6	9.8%

Muu põhjendused:

- Ei ole veel sellist mõjutusvahendit kasutanud;
- Oleme kasutanud tugiisikuteenust, mida ise sisse ostame;
- Käendaja peab omama teadmisi ja oskusi noortega töötamiseks.
- Praegusel juhul on selge, et käendus ei ole sellisel kujul piisavalt efektiivne, et alaealist aidata ja kasvatada.
- Puudu on spetsialistidest, kes võtaksid vastutuse.
- Ei ole pidanud käendamist kohaldama;
- Seni ei ole me seda kasutanud;
- Ei ole kohaldanud.

17. Millised on Teie hinnangul probleemid seoses sotsiaalprogrammidesse suunamisega? (lubatud mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Programmid on lühiajalised	32	52.5%
Programmid asuvad alaealise jaoks liiga kaugel	32	52.5%
Probleemid vajalike projektide rahastamisega	19	31.1%
Raske leida isikuid projektide kirjutamiseks ja korraldamiseks	18	29.5%
Programmid on, kuid need ei ole tõhusad	6	9.8%
Muu	6	9.8%
Probleeme ei ole	3	4.9%

Muu põhjendused:

- Kuna tihti on juhtumid üksteisest suhteliselt erinevad, siis on universaalset programmi väga raske leida;
- Kohti on ebapiisavalt;
- Lapse ja pere valmisolek osalemiseks on puudulik;
- Rehabilitatsiooniteenus ainult lapse nõustamisena on vähetõhus;
- Lapse ja lapsevanema huvipuudus; on järjekord, aga sekkumist on vaja kohe;
- Konkreetseid programme ei ole, on spetsialistid – psühholoog jne, aga tõenduspõhiseid programme ei ole, v.a hiljutine multidimensionaalne pereteraapia. Programmidega peaks tegelema võib-olla juba koolis, mis õpetaks nii sotsiaalseid oskuseid kui ka konfliktide juhtimist.

18. Kas Alaealiste Komisjonil on võimalus saata Teie piirkonnas alaealine ravikuuridesse?

Hinnang	Vastajate arv	%
Ei, meie lähipiirkonnas puuduvad vajalikud ravikuurid	38	62.3%
Jah, meie piirkonnas on olemas vastavad tõhusad ravikuurid	15	24.6%
Ravikuurid on olemas, kuid need ei ole piisavalt tõhusad	8	13.1%
Kokku	61	100%

19. Millised on Teie hinnangul peamised probleemid seoses alaealise erikooli suunamisega? (lubatud on mitu vastusevarianti)

Probleemid	Vastajate arv	%
Erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi	50	82%
Aeganõudev protsess	34	55.7%
Puudub süstemaatiline järelhooldus	22	36.1%
Bürokraatia	20	32.8%
Erikoolides ei jätku vajalikke spetsialiste	18	29.5%
Liiga karistava iseloomuga	16	26.2%
Muu	12	19.7%
Probleeme ei ole	2	3.3%

Muu põhjendused:

- Tihti ei ole kohti või võetakse ainult kindla piirkonna lapsi;
- Ei ole erikooli suunamist kohaldanud;
- Võiks olla mingisugune vahepealne kooli variant, mis ei oleks nii range kui erikool ja võimaldaks last koolis hoida (lukustatud ukseid, rahunemise ruum, õpetajatel rohkem õigusi lapse korrale kutsumiseks);
- Ka erikool ei suuda tagada koolikohustuse täitmist ja rikkumiste ärahoidmist;
- Ei ole pidanud veel kohaldama
- Erikoolide segane staatus kinnipidamisasutuse ja sotsialiseerimise/kooli vahel.
- Erinevad lapsed vajavad erinevaid režiime; erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi, mistõttu erikoolid ei suuda noort rehabiliteerida, ning kellel ei ole veel kriminaalasju, siis erikoolis tulevad need kombad tõenäoliselt külge;
- Tänapäevaseid erikooli (Kaagvere, Tapa) on aastaid reformitud ja ehitatud, seega ei suuda nad tagada stabiilset arengut ja tuge raskete käitumisprobleemidega lastele.
- Ei ole vastavat kogemust;
- Erikoolide segane staatus kinnipidamisasutuse ja sotsialiseerimise/kooli vahel.
- Erinevad lapsed vajavad erinevaid režiime;
- Erikoolid ei suuda noort rehabiliteerida;
- Liiga karistava iseloomuga.

20. Kas kohaldatud mõjutusvahendi täitmisele on piisav järelevalve?

Hinnang	Vastajate arv	%
Ei, see ei ole piisav	36	59%
Jah, on piisav	23	37.7%
Järelevalve puudub täielikult	2	3.3%
Kokku	61	100%

21. Milline mõjutusvahend on Teie hinnangul kõige problemaatilisem?

Mõjutusvahend	Vastajate arv	%
erikooli suunamine	17	27.9%
noorte vms programmides või rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine	13	21.3%
kohustus elada vanema juures	9	14.8%
Käendus	6	9.8%
Lepitamine	5	8.2%
üldkasulik töö	5	8.2%
koolikorralduslikud mõjutusvahendid	3	4.9%
vestlusele suunamine spetsialisti juurde	2	3.3%
Hoiatus	1	1.6%
Kokku	61	100%

22. Kas Teie hinnangul on Alaealiste Komisjonide praegused mõjutusvahendid piisavad alaealiste korduvrikkumiste vältimiseks?

Hinnang	Vastajate arv	%
On mõningal määral	34	55.7%
Ei ole piisavad	26	42.6%
Jah, on piisavad	1	1.6%
Kokku	61	100%

23. Kas Alaealiste Komisjonil on võimalik alaealise edasist käitumist parandada?

Hinnang	Vastajate arv	%
Jah, on küll	42	68,9%
Ei ole	19	31,1%
Kokku	61	100%

24. Millised muudatused oleksid Teie arvates olulisemad alaealiste edasiste rikkumiste vältimiseks? (lubatud mitu vastusevarianti)

Meetmed	Vastamiste arv	%
Tagada kohaldatavate meetmete kättesaadavus üle Eesti	44	72.1%
Pikaajalised programmid alaealistele	44	72.1%
Kohustuslikud vanemakoolitused, mittetäitmisel võimalik kohaldada ka rahatrahvi/aresti	39	63.9%
Tõhusa järelevalve süsteemi loomine	34	55.7%
Jätkutoe pakkumise efektiivsuse suurendamine	34	55.7%
Mõjutusvahendite rahastamine riigieelarvest	29	47.5%
Kohaldatud mõjutusvahendi tulemuslikkuse hindamise kohustus	20	32.8%
Vaja on karmimaid mõjutusvahendeid	19	31.1%
Eri valdkondade koostöö koordineeritud juhtumikorraldus	19	31.1%
Mõjutusvahendite korraldamine riigi poolt	16	26.2%
Kohustuslik tagasiside küsimine AK-sse suunatud alaealistelt	15	24.6%
Komisjonisüsteem asendada individuaalsema lähenemisega (komisjoni kokkukutsumine üksnes raskemate juhtumite puhul)	13	21.3%
Muu	3	4.9%
Muudatusi ei ole vaja	0	0%

Muu põhjendused:

- Vanemate kohustamine lapsele tähelepanu pöörama, mitte ainult rahaliselt vaid ka moraalselt;
- Seni kuni mõjutusvahend on ühekordse, lühiajalise sekkumise tähenduses, ei ole vaja tulemuslikkust hinnata;
- Tegelikult on alaealiste puhul alati võtmeisikuteks nende vanemad.

25. Kas Alaealiste Komisjon korraldab/koostab ka ise erinevaid projekte, üritusi, programme, laagreid jmt, et vältida alaealiste uuesti sattumist Alaealiste Komisjoni?

Vastusevariant	Vastajate arv	%
Ei	44	72.1%
Jah	17	27.9%
Kokku	61	100%

26. Kui vastasite eelmisele küsimusele jah, siis palun nimetage milliseid?

- Korraldanud koolitusi riskilastele ja erinevaid laagreid;
- suviseid töölaagreid;
- Laagrid vähekindlustatud peredele;
- Korraldame spordi- ja seikluslaagreid;
- Laagreid koolivaheaegadel, mida korraldatakse nii ise kui ka tellitakse ja toetatakse positiivse tagasiside saanud projekte.
- Korraldatud noortegruppe,
- Koos noortekeskusega "ellujäämiskursusi";
- Kool suitsuvabaks-projektid
- Matkad, seminarid, loengud, nõustamised, õppekäigud;
- Erinevad tegevused ja lektorid noorele;
- Teater koos diskussiooniga ja meeskonnamängud;
- Ise päris ei korralda, aga on hea koostöö noortekeskustega, kelle projektidesse saab alati suunata;
- Ei, sest raha ei ole;
- Kunagi tegime, kuid meie vahendeid on järjest vähendatud.

27. Kas need on Teie hinnangul olnud mõjusad?

Hinnang	Vastamiste arv	%
Jah, on mõjusad	8	13,1%
On mõnikord	13	21,3%
Ei ole	3	4,9%

28. Mida saab Teie hinnangul Alaealiste Komisjon teha (lisaks seaduses nimetatud mõjutusvahendite määramisele), et alaealine ei paneks toime uusi rikkumisi?

- Alaealiste Komisjoni jõuavad need noored, kellel on juba mingi raskem käitumuslik eksimuse – väärtegu või kuritegu. Seega tuleb komisjonil tegelda tagajärgedega. Komisjoni mõju on arvestatav neile, kellel õigusrikkumine on esmane ja laps mõistab oma eksimusi. Ka määratud mõjutusvahend täidab siis oma funktsioone. Kui aga komisjonis käivad noorukid, kelle teod on juba tõsisemad ja mitmekordsed, siis komisjoni roll "sõnade peale lugemine" ja lootus, et mõneks ajaks on nn rahu majas;

- Omama professionaalseid teadmisi lapsest, arengust ja selle faktoritest. Eelkõige perekonna mõjust lapsele. LAPS ON KODU PEEGEL ja ei peaks selle eest karistada saama;
- AK komisjoni liikmetel on vähem õigusi, kui üle laua istuval alaealisel ja tema vanemal. Ehk vahepeal on mulje et nemad juhivad komisjoni mitte komisjon.
- Vestelda ja individuaalselt lähenda;
- Suhelda lapsega ja küsida lapse arvamust;
- Ei oska öelda;
- Tõhustada koostööd erinevate ametiasutustega ja erialaspetsialistitega;
- Koostöö, mõjutamine, kontroll;
- Laiendada koostöövõrgustikku;
- Järelkontroll;
- Võimalused on piiratud;
- Korraldada ka ennetavaid tegevusi, kuid selleks on vaja ka vahendeid;
- Põhimõtteliselt ei midagi, peavad toimima eeltoodud vajalikud muudatused jne;
- Komisjon kui selline ei saa midagi teha. Küll oleks võib-olla võimalik motiveerida komisjoni kuuluvaid liikmeid, et teatud juhtudel oleks panus suurem, mõtestatum.
- Oma pädevuste piires teeme kõik võimaliku;
- Olla toeks, eeskujuks, partneriks;
- Koostöö, preventiivsed kohtumised. Probleemide kaardistamine, perekonna suurem vastutus;
- Kohustuslik programm laste vanematele, et osata olla lapsevanem;
- Juhtumipõhine lähenemine alaealise puhul, sobiv teenus ning jätkutugi;
- Peale istungit peaks taas kohtuma teatud aja tagant ja saada tagasisidet rohkem;
- Tihti on vaja hoopis vanemaid mõjutada, et laps oma õigele teele tagasi saada, nõuda tagasisidet kas koolist või kodunt, olenevalt teost;
- Järelkontroll ja suhtlus spetsialistidega.
- Toe pakkumine;
- Hilisem kontaktivõtt alaealisega, uurimaks tema olukorda ja tundmaks huvi kuidas vahepeal on läinud.
- Alaealist ja tema vanemaid nõustada;
- Vestlused alaealistega
- Ei oska arvata
- Koostöö lastevanematega, koolidega, meedikutega ja politseiga;
- Kogukonnatöö;
- Tõhustada järelevalvet rikkumise toime pannud noore üle, vestelda noorega, lapsevanemaga kooliesindajaga;
- Komisjoni istung ja komisjoni staatus on ise head mõjutusvahendid. Sageli tuleb nii alaealist, lapsevanemat, kooli kui KOV-i jõuliselt informeerida võimalustest ja tegevuste vajadustest. Ikka on neid, kellele informeeriv hoiatamine mõjub ja neid, kellele ei mõju ükski mõjutusvahend või mõjub ajutiselt.
- Lapsevanemat mõjutada;
- Kogukonna kaasamine;
- Alati selgitada välja lapse ja pere tegelik olukord. Teha koostööd võrgustikuga lapse ja pere ümber. Paremini reguleerida järeltegevuste tegemist. Alaealisega ja vajadusel ka perega kontakti hoidmine, nõustamine jne;
- Suhtuda tõsiselt oma töösse, meie kätes on lapse tulevik;
- Programmid;
- Mõjutada lapsevanemat tegelema enam oma lastega, vajalikud riiklikud sotsiaalprogrammid;

- Varane rikkumiste märkamine ja tegutsemine;
- Saavutada hea kontakt perega, hea võrgustikutöö;
- Ei ole;
- Koordineerida koostöövõrgustiku toimimist;
- Pakkuda alternatiivseid vaba aja veetmise võimalusi;
- Nõustada ja koolitada liikmeid;
- Informeerida ja teavitada rohkem noort ümbritsevaid võrgustikke;
- Ei oska lisada midagi;
- Kellel eksimus juhtus kogemata ja ta teeb vastavad järeldused, siis nende puhul AEK toimib. Tõsisemate probleemide puhul jääb AEK lahjaks.
- Ei saa teha, kuna rikkujad on põhiliselt teismelised, kus sõprade mõju on kõige tugevam;
- Järelevalve peab olema;
- Komisjon saab vaid veenda;
- Hetkel on AK lihtsalt üks ümarlauavorm, mille ette alaealine peab astuma. Kuna ei ole rakendada mõjusaid mõjutusvahendeid, siis järjepanu rikkumisi sooritanud noor sellest komisjonis olemisest ei õpi. See toimib vaid nende noorte puhul, kes nii öelda kogemata sattusid olukorda või sooritasid teo teiste noorte õhutusel vms. Temale on see komisjonis käik ehmatuseks ja õppimiskohaks. Kuna komisjoni kuuluvad erinevate valdkondade inimesed, kelle ajaressurss oma töökohustuste täitmisel on niigi piiratud, ülekoormatud, ei suuda AK liikmed individuaalselt panustada nende noorte aitamiseks. Tekkinud on küll võrgustik, kuid rahalised ressursid on puudulikud või minimaalsed, mistõttu ei saa käivitada jätkusuutlikke toetusprogramme noore abistamiseks. Abikäe ulatavad küll noortesutused (noortekeskused, spordiklubid), kuid puudub tõhus ja jätkusuutlik valve. Ja noortekeskuses on noored kõik võrdsed ja AK ei tohiks noortekeskustest teha nii öelda karistusasutust, sest noor külastab noortekeskust oma vabal tahtel;
- Tutvustada lastele seadusi ja nn karistusi;
- Alaealiste Komisjon võib kirjutada projekte või aidata korraldada ennetuslikke ja vanemahariduslikke loenguid või seminare, kahjuks on aga kõik Alaealiste Komisjoni liikmed sellel ametil ka teise töökoha kõrvalt ja selleks aega reeglina ei ole. Samas olen ise noorsootöötaja erinoorsootöötaja ametis ja saan seda teha selles ametis meie piirkonnas;
- Vanemaid veenda nende olulisuses;
- Süveneda ja aidata probleemide lahendamisel;
- Jätkuv huvi noore vastu;
- Komisjon saab kaasa aidata alaealise mõjutamisele. Lihtsamate juhtumite puhul saab komisjon midagi teha kuid raskemate juhtumite puhul sageli mitte;
- Oluline on hinnata lapse/noore olukorda süsteemselt ja leida viisid süsteemi muutmiseks/olukorra parandamiseks;
- Eelkõige on komisjoni roll olla mõistev ja abistada parimate lahenduste leidmisel.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kaisa-Karoliina Kokk,

(sünnikuupäev: 24.09.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose ALAEALISTE KOMISJONI VÕIMALUSED ALAEALISE TEISESE STIGMATISEERIMISE ÄRAHOIDMISEL,

mille juhendaja on *dr iur* Silvia Kaugia,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 04.05.2015